

TEMIDA TEMIDA

ČASOPIS O VIKTIMIZACIJI, LJUDSKIM PRAVIMA I RODU Br. 3, godina 11. Septembar 2008.

Temide (*Themis*),
Mramorna statua iz Ramnusa, 300 st. e.,
Atina, Narodni muzej

Tema broja

ROD, OBRAZOVANJE I LJUDSKA PRAVA

Izdaje:

© Víktimološko društvo Srbije i „Prometej”, Beograd

Sva prava zadržana. Zabranjeno je svako umnožavanje ili preštampavanje bez dozvole izdavača

Adresa redakcije:

Víktimološko društvo Srbije, Dositejeva 1a,
11000 Beograd, tel/fax: + 38111 3034232, e-mail: vds@eunet.rs

Savet časopisa:

Dr Slobodanka Konstantinović-Vilić,
Dr Branislava Knežić,
Dr Slobodan Savić,
Mr Sanja Čopić

Glavna i odgovorna urednica:

Dr Vesna Nikolić-Ristanović

Urednica:

Mr Biljana Simeunović-Patić

Urednica teme broja:

Dr Nevena Petrušić

Sekretarka redakcije:

Marina Kovačević-Lepojević

Redakcija časopisa:

Dr Vesna Nikolić-Ristanović,
Dr Nevena Petrušić,
Mr Ruth Jamieson,
Dr Nataša Mrvić-Petrović,
Dr Oliver Bačanović,
Dr Ivana Stevanović,
Mr Biljana Simeunović-Patić

Idejno rešenje korica:

Tatjana Stojković

Kompjuterska obrada sloga:

Tatjana Stojković

UDK

343.98

ISSN

1450-6637

Tiraž:

500 primeraka

Štampa:

„Prometej”

Izdavanje ovog broja finansijski je pomoglo:

Ministarstvo nauke Republike Srbije

Tema broja

Rod, obrazovanje i ljudska prava

TEMA BROJA

Pravna klinika – metod učenja i rodnog senzibilisanja studentkinja/studenata prava <i>Nevena Petrušić Slobodanka Konstantinović-Vilić Natalija Žunić .....</i>	5
Obrazovanje i edukacija kao preduslov za prevazilaženje teškoća u implementaciji etičkih i pravnih normi rodne ravnopravnosti u društvenoj sredini <i>Danijela Gavrilović .....</i>	27

Žene u sistemu policijskog obrazovanja stanje i perspektiva ženskih prava <i>Danijela Spasić .....</i>	41
--	----

OSTALE TEME

Perception of Victim Treatment by Police and Courts: A Study among the University Students in India and Japan <i>Kumaravelu Chockalingam Murugesan Srinivasan .....</i>	63
---	----

Analiza rada Službe VDS info i podrška žrtvama u 2007. godini <i>Marina Kovačević-Lepojević Danica Radaković.....</i>	79
---	----

PREVODI

Preporuka CM/Rec (2007) 13 Komiteta Ministara državama članicama O RODNO PRILAGOĐENOJ POLITICI U OBRAZOVANJU <i>Nataša Jovanović .....</i>	99
--	----

STUDENTSKI RADOVI

Žrtve rodno baziranog nasilja i njihova prava zaštita u Srbiji: o muškom nasilju prema ženama <i>Ivana Vučković.....</i>	111
--	-----

Tema broja

Rod, obrazovanje i ljudska prava

PRIKAZI SKUPOVA

**Uspostavljanje sistema alternativnih sankcija
u Republici Srbiji**

Danica Vasiljević 125

PRIKAZI KNJIGA

Tanja Đurić-Kuzmanović

Poslovno okruženje

Mirjana Dokmanović 133

Zorica Mršević

**Ka demokratskom društvu – sloboda javnog
okupljanja, pravo svih**

Mirjana Tejić 137

Special Issue

Gender, education and human rights

SPECIAL ISSUE

Legal clinic - gender sensitive teaching method for law students	
<i>Nevena Petrušić</i>	
<i>Slobodanka Konstantinović-Vilić</i>	
<i>Natalija Žunić</i>	5
Education and training as prerequisites for overcoming the difficulties in the implementation of ethical and legal norms concerning gender equality in a social environment	
<i>Danijela Gavrilović</i>	27
The place of women in police education: the situation and perspective of women's human rights	
<i>Danijela Spasić</i>	41
OTHER ISSUES	
Perception of Victim Treatment by Police and Courts: A Study among University Students in India and Japan	
<i>Kumaravelu Chockalingam</i>	
<i>Murugesan Srinivasan</i>	63
VDS info and victim support service – the analysis of the Service's work in 2007	
<i>Marina Kovačević-Lepojević</i>	
<i>Danica Radaković</i>	79
TRANSLATIONS	
Recommendation CM/Rec(2007)13 of the Committee of Ministers to member states on gender based education policy	
<i>Nataša Jovanović</i>	99

Special Issue

Gender, education and human rights

STUDENTS' ARTICLES

**Victims of gender-based violence and their
legal protection in Serbia: in relation to men's
violence against women**

Ivana Vučković 111

CONFERENCE REVIEWS

**Maintaining the alternative penalties system
in the Republic of Serbia**

Danica Vasiljević 125

BOOK REVIEWS

**Tanja Djurić-Kuzmanović
Business environment**

Mirjana Dokmanović 133

**Zorica Mršević
Towards a democratic society – freedom of
assembly, the right of all**

Mirjana Tejić 137

Rod, obrazovanje i ljudska prava

TEMIDA
Septembar 2008, str. 5-25
ISSN: 1450-6637
DOI: 10.2298/TEM0803005P

Pravna klinika – metod učenja i rodnog senzibilisanja studentkinja/studenata prava*

DR NEVENA PETRUŠIĆ

DR SLOBODANKA KONSTANTINOVIĆ VILIĆ

MR NATALIJA ŽUNIĆ**

Uradu se razmatraju modeli integrisanja rodne perspektive i rodne dimenzije u univerzitsko obrazovanje. Posebna pažnja posvećuje se pravnim klinikama kao jednom od specifičnih modaliteta ženskih/rodnih studija. Pravne klinike, kao metod učenja i rodnog senzibilisanja studentkinja/studenata prava, izraz su inovativnog pristupa u rodnom obrazovanju budućih pravnica/pravnika. Dobri rezultati rada koji su ostvareni na Pravnoj klinici Pravnog fakulteta u Nišu, tokom realizacije Kliničkog obrazovnog programa za zaštitu prava žena, potvrđuju da pravne klinike imaju jasnu perspektivu u pravničkom obrazovanju.

Ključne reči: rodno obrazovanje, diskriminacija žena, ženska prava, pravna klinika.

Integriranje rodne perspektive u univerzitsko obrazovanje

U savremenim društвима, posebno u onim tranzisionim, kakvo je naše, univerzitetu se nameće obaveza da svojom delatnoшью menja društveni kontekst i bude promoter novih društvenih vrednosti. Jedna od tih vrednosti jeste i rodna ravнопрavnost, koja podrazumeva da muškarci i žene imaju istovetna

---

* Rad je rezultat istraživanja na projektu „Pristup pravosuđu – instrumenti za implementaciju evropskih standarda u pravni sistem Republike Srbije”, br. 149043D, koji finansira Ministarstvo za nauku i tehnološki razvoj Republike Srbije.

** Dr Nevena Petrušić i Dr Slobodanka Konstantinović-Vilić su redovne profesorke Pravnog fakulteta Univerziteta u Nišu, E-mail: nevena.petrusic@gmail.com i vidav@bankerinter.net; Mr Natalija Žunić, asistentkinja Pravnog fakulteta Univerziteta u Nišu, E-mail: natalija1954@gmail.com

prava i mogućnost da "koriste" jednak tretman države u svim oblastima života, odnosno da žene i muškarci imaju isti status i jednake uslove za realizaciju svih svojih potencijala kako bi doprineli političkom, ekonomskom, socijalnom i kulturnom razvoju svojih država i imali korist od dobijenih rezultata. (Mršević, ur., 2002: 11-30). Rodna ravnopravnost je indikator dostignutog stepena razvoja ljudskih prava, univerzalni standard civilnog društva, jedan od osnovnih principa demokratije i ključna odrednica strategije razvoja društva u 21. veku, pri čemu „postizanje demokratije unapred prepostavlja postojanje stvarnog partnerstva između muškarca i žene u vođenju poslova društva u kome oni rade u uslovima jednakosti i komplementarnosti, uzajamno se obogaćujući svojim razlikama.”¹

S obzirom da je univerzitetsko obrazovanje jedan od moćnih instrumenata društvenog razvoja, za ostvarivanje rodne ravnopravnosti neophodno je integrisanje rodne perspektive u nastavne planove i programe, kao i promovisanje žena u visokom obrazovanju. Time bi se obezbedila puna participacija žena, kao građanki, u svim oblastima društvenog razvoja, poboljšao pristup žena, posebno iz zemalja u razvoju, visokom obrazovanju i mogućnost visoko kvalifikovanih žena da učestvuju u procesu donošenja svih važnih odluka u društvu (Konstantinović-Vilić, Petrušić, Žunić, 2007).²

Jedan od važnih dokumenta u oblasti „urodnjavanja obrazovanja“ jeste *Preporuka o rodnoj jednakosti u obrazovanju*, koju je 1995. godine usvojila Parlamentarna skupština Saveta Evrope.³ Ključni koncept i strategija ovog dokumenta, koji je dao novi zamah promišljanjima o obrazovanju u 21. veku i o njegovoj ulozi u „novom društvenom ugovoru“ između muškaraca i žena,⁴ jeste

¹ Art. 4. Universal Declaration on Democracy, Cairo, 16 September 1997. <http://www.ipu.org/cnl-e/161-dem.htm>, (pristup 07. 10. 2008).

² Proces rodne senzitivizacije univerzitetskog obrazovanja važan je segment reforme visokog obrazovanja. Tome je snažan podsticaj dala *Svetska deklaracija o visokom obrazovanju za 21. vek*, kojom je, pored ostalog, preporučeno ukidanje rodnih stereotipu u visokom obrazovanju i uvažavanje rodnih aspekata u različitim naučnim disciplinama. (*World Declaration on Higher Education for the Twenty-first Century, Vision and Action*. UNESCO, Paris, 1998. str. 9-12. http://www.unesco.org/education/educprog/wche/declaration_eng.htm (pristup 07. 10. 2008).

³ *Recommendation 1281 (1995) of the Parliamentary Assembly of the Council of Europe on gender equality in education*. <http://assembly.coe.int/Main.asp?link=http%3A%2F%2Fassembly.coe.int%2Fdocuments%2Fadoptedtext%2Fta95%2Ferec1281.htm> (pristup 07. 10. 2008).

⁴ Ovaj koncept je proizvod rada Upravnog odbora za ravnopravnost žena i muškaraca (CDEG) i Odbora za obrazovanje (CC-ED) Saveta Evrope. O aktivnostima ovih tela, detaljno: *Novi društveni ugovor između žena i muškaraca: uloga obrazovanja*, Savet Evrope, Strazburg, 2002.

„gender mainstreaming“. Ova nova strategija delovanja zasniva se na specifičnim metodologijama, tehnikama i oruđima, a ima za cilj reorganizovanje, poboljšavanje, razvijanje i vrednovanje procesa kreiranja javnih politika, sa ciljem da se perspektiva rodne ravnopravnosti inkorporira u sve politike na svim nivoima i u svim fazama. Treba, takođe, pomenuti i *Plan rada za korigovanje sadašnje neravnoteže između učešća muškaraca i žena u političkom životu*, koji je usvojio Međuplanetarni savet 1994. godine i koji u delu o obrazovanju preporučuje da sav obrazovni materijal bude proučen, kako bi se eliminisale bilo kakve poruke koje daju ili sugerisu sliku muške superiornosti nad ženama. Osim toga, preporučeno je da se na predavanjima posebna pažnja posveti promovisanju principa jednakosti između muškaraca i žena i konceptu paritet i partnerstva (Mršević, 2002:65).

Na sličnim idejama zasniva se i *Preporuka CM/Rec(2007)13 o gender mainstreamingu u obrazovanju*, koju je oktobra 2007. godine usvojio Komitet ministara država članica Saveta Evrope⁵. U ovom dokumentu polazi se od nekoliko važnih činjenica. Pre svega, predstave o ženskoj i muškoj prirodi kao modelu za pripisivanje društvenih uloga koji oblikuju naša društva kopiraju se u školi, tako da iskorenjivanje formalne diskriminacije nije dovoljan socijalni i politički akt da obrazovni sistem bude pokretač de facto jednakosti. S druge strane, nesumnjivo je da stereotipne društvene uloge polova ograničavaju mogućnosti žena i muškaraca u ostvarivanju njihovih potencijala, tako da postizanje jednakosti zahteva pozitivno i dinamično partnerstvo među polovima koje vodi strukturalnim promenama na svim nivoima i, konačno, novom društvenom poretku. U tom smislu, sagledava se i odgovornost obrazovnog sistema da edukuje studentkinje/studente za aktivno učešće u različitim aspektima demokratskog života, kao što je politički, civilni, društveni, kulturni, i to na svim nivoima – lokalnom, regionalnom i nacionalnom. S obzirom da nastavnici mogu biti posrednici rodne neravnopravnosti ali, isto tako, i pokretači društvenih promena, važno je uključivanje obrazovnih institucija u promociju rodne ravnopravnosti. Zbog toga se u Preporuci naglašava da jednakost žena i muškaraca, kao i rodna perspektiva, moraju biti uključeni u sve nivoe obrazovanja,

---

Detaljno, videti: *Zakon o ravnopravnosti spolova u BiH, Oblast IV – Obrazovanje, - Nalazi i preporuke Radne grupe* - <http://www.gc.vladars.net>, pristup 17. 10. 2008.

⁵ *Recommendation of the Committee of Ministers to member states on gender mainstreaming in education adopted by the Committee of Ministers on 10 October 2007 and its explanatory memorandum*, [http://www.coe.int/t/e/human_rights/equality/02._gender_mainstreaming/091_CM_Rec\(2007\)13.asp](http://www.coe.int/t/e/human_rights/equality/02._gender_mainstreaming/091_CM_Rec(2007)13.asp). (pristup 07. 10. 2008).

od najranijih godina, kako bi među devojčicama i dečacima, ženama i muškarcima podsticali vrednost i pravdu, neophodne za efikasno i aktivno demokratsko građanstvo i izgradnju pravog partnerstva između žena i muškaraca u privatnoj i javnoj sferi.⁶ Saglasno tome, državama se posebno preporučuje da: 1) analiziraju svoja zakonodavstva i prakse sa ciljem da se primene strategije i mere navedene u Preporuci i njenom pratećem dodatku, 2) da promovišu i podstiču mere usmerene posebno na uvođenje rodno prilagođene politike u svim nivoima obrazovanja, kao i u edukaciji nastavnika sa ciljem postizanja de facto rodne ravnopravnosti i unapređenja kvaliteta obrazovanja; 3) kreiraju mehanizme u obrazovnom procesu koji će koristiti za promociju, uvođenje, nadgledanje i procenu rodno prilagođenih politika u školama. S aspekta visokog obrazovanja, poseban značaj imaju preporuke koje se tiču „urodnjavanja“ obrazovnih programa, što podrazumeva uvođenje rodne dimenzije u sadržaje nastavnih programa; obrazovanje o privatnom životu treba učiniti sastavnim delom nastavnih programa, kako bi se prevazišli seksistički stereotipi i mlađi ljudi pripremili za novo rodno partnerstvo u privatnom i javnom životu.⁷

Značajan dokument u ovoj oblasti na nacionalnom planu je Predlog Nacionalne strategije za poboljšanje položaja žena i unapređivanje ravnopravnosti polova (2008-2014),⁸ koji sadrži poseban deo posvećen ostvarivanju ravnopravnosti polova u obrazovanju. U ovom dokumentu se, pored ostalog, navodi da treba promovisati proučavanje pitanja roda i položaja žena kroz posebne naučne programe, podsticati integrisanje modernih saznanja o rodnim odnosima u različite naučne discipline, uključiti ekspertkinje i naučnice, kao i sve koji se naučno bave pitanjima roda u glavne tokove naučnih istraživanja (tač. 123 Strategije). U Predlogu Nacionalne strategije posebno se apostrofira da je za prevazilaženje tradicionalističkog-patrijarhalnog modela i moderno poimanje rodne ravnopravnosti i rodnih uloga potrebno ojačati kapacitete u obrazovnom sistemu. Ostvarivanje ovog cilja podrazumeva promene nastavnih programa i sadržaja, obuku nastavnog kadra radi boljeg razumevanja i pružanja podrške novoj koncepciji rodnih odnosa, uključivanje manje zastupljenog pola u institucije koje kreiraju i vode politiku obrazovanja i dr. (tač. 124). Pored toga, Predlog Nacionalne strategije predviđa uvođenje upotrebe rodno

⁶ *Preamble Preporuke CM/Rec(2007)13 o Gender mainstreaming-u u obrazovanju.* op. cit., p. 2

⁷ Dodatak Preporuci CM/Rec(2007)13, t. 24. i 27.

⁸ *Predlog Nacionalne strategije za poboljšanje položaja žena i unapređivanje ravnopravnosti polova – (2008-2014)*, www.minrzs.sr.gov.yu (pristup 07. 10. 2008).

oseljivog jezika u obrazovne programe, formiranje programa za studije roda na zainteresovanim fakultetima i pružanje pomoći pri inkorporiranju studija roda u sistem visokog školstva.

Koncept ženskih/rodnih studija kao modela rodnog obrazovanja

Jedan od načina integrisanja rodne perspektive u univerzitetske nastavne programe jeste osnivanje ženskih studija, koje su „kao dosad nezabeležena intelektualna motivacija žena da odgovore na pitanje i zagonetku svoje neravnopravnosti“ (Papić, 1989:17-32), doobile već početkom sedamdesetih godina svoje ime i svoj institucionalni oblik i status, da bi se u poslednjih desetak godina počele da osnivaju na većini evropskih univerziteta.

Ženske/rodne studije, kao akademski, interdisciplinarni pristup u analizi položaja žena i rodnih odnosa, zbog svoje interdisciplinarne i multikulturalne prirode, sagledavaju se kao pokretač kritičke svesti evropske društvene politike. Zbog toga one u zemljama EU sve više dobijaju na društvenom i institucionalnom značaju. Smisao njihovog promovisanja sadržan je u temeljnim ciljevima ženskih studija – da se unaprede istraživanja od strane žena, za žene, i na temu žena. Ženske studije, kao snažna obrazovna inovacija, uspele su da se „uvuku“ u akademsku sredinu i postanu ravnopravna tema interesovanja. (Papić, 1989: 21). Po svojim metodološko-teorijskim ciljevima, ženske/rodne studije su oblikovane kao akademski interdisciplinarni program u čijem su fokusu studije roda, istraživanje dihotomnih kategorizacija, kao što su muškost/ženskost, privatno/javno, priroda/kultura, izuzetno značajna rodna analiza moći, kao i rodne dimenzije svih drugih disciplina. Cilj ovih studija je da ženama, kao grupi sa istim socijalnim iskustvom, pruži znanje o sebi, sopstvenoj istoriji i društvenom položaju, kao i politici i/ili ideologiji pola, koja kroz kulturne stavove, vrednosti i prepostavke prožima sve međuljudske odnose. Rečju, u ženskim/rodnim studijama žena je središte epistemološke upitanosti, ili da parafraziramo jednu od mnogih definicija, to su „studije žena o ženama za žene“. Ženske/rodne studije imaju značajan uticaj i na društvo izvan obrazovnog sistema, „gađajući“, tako, iz svoje specifične obrazovne matrice postojeće odnose moći, vrednosni sistem, politiku i zakonodavstvo samih društava.

Afirmacija ženskih/rodnih studija deo je savremenih tendencija visokog obrazovanja u Evropi, što je posebno važno za jugoistočnu Evropu koja se

tek uključuje u reformske procese univerzitetskog obrazovanja.⁹ U mnogim univerzitetskim institucijama one su prepoznate i prihvачene ne samo kao akademska disciplina, već i kao izvor kritičkih saznanja za druge naučne discipline, savremene teorije i studije. Zemlje u tranziciji takođe su organizovale ženske/rodne studije u okviru univerzitetskih jedinica (Rusija, Ukrajina, BiH, Srbija, Hrvatska i dr.) Jedan od temeljnijih indikatora značaja koje imaju je da u državama EU ženske/rodne studije su, po pravilu, finansirane iz državnog budžeta u razmeri od 70% do 100%, a samo se manjim delom samofinansiraju, odnosno same traže izvore finansiranja.¹⁰

U Srbiji od početka devedesetih godina XX veka počinje realizacija alternativnih programa, posebno ženskih studija, odnosno studija roda. Ovi programi su različito organizovani u pojedinim gradovima (Beograd, Niš, Novi Sad): kao posebni kursevi pri Centrima za ženske studije, kao izborni predmeti na redovnim studijama ili kao specijalističke, magistarske i doktorske studije. Treba, međutim, istaći da nema ni jedne fakultetske ustanove koja studije roda sagleđava kao posebnu oblast studiranja.

Pored ženskih/rodnih studija, koriste se mnogi drugi oblici rodne senzibilizacije univerzitetskog obrazovanja. Kad su u pitanju pravni fakulteti, važan segment ženskih/rodnih studija jesu pravne klinike, kao oblik i metod obuke studentkinja/ta u pravničkim veštinama, ali i kao izuzetno efikasan edukativni metod za prevladavanje predrasuda i diskriminatorskih praksi budućih pravnih profesionalaca. Taj proces edukacije i treninga obavlja se u okviru širokog spektra „dvosmernog“ znanja pravne struke, teorijskog i praktičnog, o složenom fenomenu rodne ravnopravnosti i problemima marginalizovanih društvenih grupa (Dalton, 1995:7).

Pravna klinika – novi metod nastave/učenja

Pravne klinike nastale su po uzoru na medicinske klinike u kojima budući lekari stiču prva praktična iskustva u radu. Ideja pravnih klinika jeste da stu-

⁹ Reforma visokog obrazovanja u Evropi zasniva se na principima Bolonjske deklaracije (The European Higher Education Area – Joint Declaration of the European Ministers of Education) usvojene 1999, koja je jedan od najvažnijih reformskih dokumenata u oblasti visokog obrazovanja na tlu Evrope.

¹⁰ SIGMA the Netherlands Women's Studies Report by Willy Jansen and Jose van Alst. Centre of Women's Studies of Antwerp. Belgium, <http://www.uia.ac.be/women/sigma/nl.html>.

dentkinje/ti prava, radeći sa realnim klijentima, pod nadzorom svojih profesora i advokata, usvoje standarde pravnog profesionalizma i pravne etike i savladaju pravničke veštine. Iako su prve pravne klinike osnovane početkom 20. veka u Nemačkoj, Rusiji i SAD, do ekspanzije kliničkog obrazovanja došlo je poslednjih desetak godina, najpre u SAD, a u novije vreme i na evropskim univerzitetima, kao i na univerzitetima u državama bivšeg Istočnog bloka.¹¹

U Srbiji su pravne klinike počele da se razvijaju 2002. godine, zahvaljujući programu američke organizacije ABBA/CEELI, koja je podržala njihov nastanak i početni razvoj. Istraživanja pokazuju da pravne klinike, od eksperimentalnog obrazovnog programa, postepeno postaju regularni deo nastavnih planova pravnih fakulteta u Srbiji, koji su iskazali spremnost da razvijaju kliničke obrazovne programe u različitim oblastima prava (Petrušić, 2007).

Pravni fakultet u Nišu je jedan od fakulteta na kome se kliničko obrazovanje najbrže razvilo i utemeljilo,¹² što potvrđuje činjenica da je Pravna klinika ovog fakulteta prva započela obuku studenata kroz rad sa realnim klijentima. Jedna od specifičnosti Pravne klinike na Pravnom fakultetu u Nišu ogleda se u tome što se u okviru nje ostvaruje jedinstveni obrazovni program, poznat pod nazivom „Klinički program obuke za zaštitu prava žena“, koji je posvećen pitanjima rodnih odnosa, diskriminacije žena i sagledavanja društvenih i pravnih prepreka u postizanju pune i istinske ravnopravnosti žena. Ovaj program je nastao kao rezultat saznanja da su programi pravničkog obrazovanja rodno neosetljivi, da su androcentrični, anahroni i svojim sadržajem doprinose stereotipiziranju muškaraca i žena.¹³

---

¹¹ Zahvaljujući tome, nedavno je osnovana prva svetska organizacija GAJE (Global Alliance for Justice Education), u koju je uključeno preko 200 država. O razvoju pravnih klinika, detaljno: Lazić, M., Razvoj i funkcije pravnih klinika, u: Praktično obrazovanje pravnika, priručnik, M. Lazić (ur.) Centar za publikacije Pravnog fakulteta u Nišu, Niš, 2003, str. 3-7.

¹² Pravnu kliniku na Pravnom fakultetu u Nišu osnovala je 2002. godine grupa nastavnika sa Katedre za građansko pravo, uz saglasnost Nastavno-naučnog veća Pravnog fakulteta. Šest nastavnika obučeno je za primenu kliničkih metoda nastave na stranim univerzitetima u SAD, Češkoj, Litvaniji, Rusiji, Makedoniji, Hrvatskoj i Srbiji. Od posebnog značaja je bio program razmene nastavnika i studenata koji je podržala ABBA/CEELI, USA. U okviru ovog programa, dva nastavnika i četiri studenata iz USA boravilo je na Pravnom fakultetu u Nišu, a četiri studenata sa Pravnog fakulteta u Nišu i dva nastavnika boravilo je na Lewis & Clark Legal Clinic, Lewis & Clark Law School, Portland, Oregon, SAD.

¹³ Ovakav zaključak eksplisitno je izražen i u Predlogu Nacionalne strategije za poboljšanje položaja žena i unapređivanje ravnopravnosti polova (2008-2014), u kome je naglašeno da stereotipnim predstavama o rodnim ulogama dobrim delom doprinosi i tradicionalistički sadržaj školskih programa. I pored toga što u nastavnom gradivu nema diskriminacije, kroz

U daljem tekstu izložene su osnovne karakteristike kliničkih metoda učenja, prikazana je sadržina „Kliničkog programa obuke za zaštitu prava žena“, organizacija i način rada Pravne klinike, kao i dosadašnji rezultati rada.

Obeležja kliničkih metoda pravničkog obrazovanja

Ovladavanje pravničkim veštinama i umenjima, usvajanje profesionalnih navika i sposobljavanje studenata prava za praktičan rad, bazirano je na primeni tzv. kliničkih metoda podučavanja. Reč je o nizu interaktivnih metoda rada, koji se u nastavi kombinuju, dopunjaju i prepliću, čineći, tako, složeni kompleks aktivnosti svih aktera obrazovnog procesa. Uprkos tome što među kliničkim obrazovnim metodama postoje znatne razlike, mogu se izdvojiti nekoliko tipičnih, zajedničkih karakteristika i principa, koji doprinose njihovom objedinjavanju u specifičan vid kliničkog pravničkog obrazovanja.

Pre svega klinički obrazovni metodi su zasnovani na novoj obrazovnoj koncepciji koja je fokusirana na sticanje praktično upotrebljivog znanja, što se postiže primenom metoda učenja zasnovanog na principu „learning-by-doing“, (učenje kroz delanje, činjenje)¹⁴. S druge strane, klinički metodi rada spadaju u red interaktivnih oblika nastave/učenja (Petrušić, 2003:14-19). Interaktivni metodi rada bazirani su na činjenici da studenti raspolažu značajnim prethodnim znanjima, umenjima i životnim iskustvima i da ovaj potencijal može biti iskorišćen tako što će se omogućiti interakcija učesnika, slobodan i podsticajan sukob ideja i konstruktivni dijalog, razmena i rasprava, koji postepeno izgrađuju i unapređuju sposobnosti i veštine studenata. Studen/student-

---

stereotipne sadržaje, posebno iz društvenih predmeta, provlače se patrijarhalni obrasci i androcentrični modeli koji utiču na formiranje mentaliteta i kroz koje se formiraju anahroni stavovi o rodnjoj ravnopravnosti, zbog čega je kasnije teže obezbediti široku podršku javnog mnjenja za potrebne promene u ovoj oblasti. *Predlog Nacionalne strategije za poboljšanje položaja žena i unapređivanje ravnopravnosti polova – (2008-2014)*, op. cit. t. 112.

¹⁴ Izraz je kreirao John Dewey, američki filozof i pedagog, zagovornik ideje o učenju putem ovladavanja veštinama. Ovaj vid učenja bio je, izvorno, zasnovan na spolja vidljivoj aktivnosti učenika, da bi se tokom vremena pojmom „aktivnost“ znatno proširio, obuhvatajući menatalne, motorne, verbalne i dr. aktivnosti, koje doprinose ovladavanju određenim znanjima, umenjima i veštinama. „Učenje kroz delanje“ danas predstavlja jedan od široko primenjivanih aktivnih metoda nastave/učenja u školskoj i univerzitetskoj nastavi. Radi se o specifičnom procesu iskustvenog učenja, koje uključuje niz sukcesivnih aktivnosti: preduzimanje određene radnje ili niza povezanih radnji, diskusija i analiza delatnosti, uopštavanje i izvođenje zaključaka i primena naučenog. Detaljno: W. F. Warde (George Novack), John Dewey's Theories of Education, *International Socialist Review*, Vol. 21, No. 1, Winter 1960, <http://www.marxists.org/archive/novack/works/1960/x03.htm>, (pristup 07.09.2008).

kinja nije pasivni „sakupljač“ informacija, već u nastavnom procesu učestvuje kao celovita ličnost, sa svojim sklonostima potrebama, sposobnostima, mogućnostima i interesovanjima. Jedna od prednosti kliničkih metoda ogleda se u tome što su zasnovani na dobrovoljnosti, ličnom angažovanju i zainteresovanosti studenata i što koriste resurse svih „stilova“ učenja.¹⁵ Od posebnog je značaja da primena ovih metoda povećava osetljivost studenata za tuđa osećanja i doživljaje, za različite intelektualne i socijalne perspektive. Iskustvo pokazuje da rad na klinici razvija sposobnost decentralacije, izražavanja empatije, jača samopouzdanje studenata, povećava nivo „socijalnog senzibiliteta“, razvija toleranciju, razumevanje i poverenje i druge sposobnosti važne za profesionalni rad i svakodnevni život. U interakciji sa iskusnim pravnicima praktičarima angažovanim na klinici, studenti usvajaju etičke standarde i vrednosti pravne struke, pravila profesionalizma i lične odgovornosti, istinski razumevajući ulogu i značaj pravnih profesionalaca.

Klinički program obuke za zaštitu prava žena

Klinički program obuke za zaštitu prava žena je inovativni program čija je realizacija započela 2006. godine. Zahvaljujući stečenom iskustvu, program je početkom 2007. godine inoviran i unapređen, i njegova realizacija je upravo u toku.¹⁶

Ciljevi programa obuke

„Klinički program obuke za zaštitu prava žena“¹⁷ dizajniran sa ciljem da studenti steknu opšta i posebna znanja o, de jure i de facto, društvenom i pravnom položaju žena i o međunarodnim i domaćim standardima ostvarivanja i

¹⁵ Videti detaljno: Байков, Алексей.: *Что подразумевают под клиническими методами преподавания права*, objavljen na sajtu: <http://www.lawclinic.ru>.

¹⁶ Realizacija ovog Programa sastavni je deo Projekta „Ustanovljavanje klinika za zaštitu prava žena na Pravnom fakultetu u Nišu, koji finansira kanadska CIDA-a, u okviru svog Local Initiatives Program. Nositelj ovog Projekta je Ženski istraživački centar iz Niša, a partneri na Projektu Pravni fakultet u Nišu i Advokatska komora u Nišu. Realizacija Projekta započela je januara 2007. godine i biće završena januara 2008. U dosadašnjem periodu sa studenkinjama/studentima na Pravnoj klinici radili su: profesori dr Gordana Stanković, dr Miroslav Lazić, dr Nataša Stojanović, dr Radmila Kovačević-Kuštrimović, dr Mirko Živković, asistentkinja Ivana Simonović i advokatkinja/ti Biljana Petrović Adamović, Dejan Ćirić i Dragi Krstić. Poslove monitoringa obavljala je profesorka dr Slobodanka Konstantinović-Vilić.

¹⁷ Autorke prve verzije programa obuke bile su dr Nevena Petrušić i dr Slobodanka Konstantinović Vilić. Na daljem razvijanju programa obuke radio je Koordinacioni tim u sastavu: mr

zaštite ljudskih prava žena, da razumeju ideju i koncept rodne ravnopravnosti i jednakih mogućnosti i načine njegove praktične realizacije. Ovaj program, pored toga, obezbeđuje da studenti, kroz rad na pružanju besplatne pravne pomoći ženama, budu osposobljeni da kritički analiziraju rodno neutralne zakone i steknu praktično upotrebljivo znanje, savladaju pravničke veštine, usvoje profesionalne navike i standarde pravnog profesionalizma i pravne etike.¹⁸ Jedan od primernih ciljeva „Kliničkog programa obuke za zaštitu prava žena“ jeste senzibilisanje studenata za probleme žrtava nasilja u porodici,¹⁹ kao jednog od najdrastičnijih oblika kršenja ljudskih prava žena i njihove diskriminacije. Potreba da ovaj specifični vid obuke studentkinja/studenata prava zauzme posebno mesto u Kliničkom programu obuke za zaštitu prava žene rezultat je saznanja u institucijama pravnog sistema porodično nasilje nema onaj tretman koji imaju drugi oblici nasilja. Žrtve nasilja ne uživaju zadovoljavajuću pomoć i podršku i veoma često tokom sudskog postupka bivaju sekundarno viktimizirane jer izostaje očekivana reakcija organa gonjenja i socijalnih službi koje su zadužene za pružanje psihološke i socijalne pomoći (Armatta, 1998:27-28). Sam odnos pravnih profesionalaca prema žrtvi, nasilniku i samom delu nasilja, kao i njihovo postupanje u procesuiranju slučajeva porodičnog nasilja, opredeljeni su, u velikoj meri, njihovim ličnim stavovima o uzrocima nasilja u porodici i njegovoj društvenoj opasnosti (Lukić, Jovanović, 2001:73), formiranim u procesu primarne socijalizacije (Nikolić-Ristanović, 1984: 102).²⁰ U patrijarhalnom društvu kakvo je naše, većina profesionalaca smatra da je nasilje u porodici manje opasan oblik kriminaliteta, da je privatna stvar pojedinaca (Konstantinović-Vilić, 1999:14), te da ga prevashodno treba tretirati unutar institucija socijalne zaštite porodice kako bi se pružanjem psihološke i savetodavne pomoći porodica održala na okupu. Zbog takvih stavova i pred-

---

Natalija Žunić, dr Danijela Gavrilović, dr Radmila Kovačević Kuštrimović, dr Miomira Kostić i Aleksandar Pantić, advokat.

¹⁸ Klinički program obuke brižljivo je kreiran, uz definisanje jasnih ishoda obuke/učenja. Detaljniji sadržaj programa publikovan je u: *Praktikum za rad na klinici za zaštitu prava žena*, N. Petrušić (ur.), Ženski istraživački centar za edukaciju i komunikaciju, Niš, 2007, str. 159-160.

¹⁹ O pojmovnom određenju nasilja u porodici, videti: Konstantinović Vilić, S., Nikolić-Ristanović, V.: *Kriminologija*, str. 128; Konstantinović, V. S., *Pravna zaštita od nasilja*, str. 7; Lukić, M., *Kriminološka analiza nasilja u porodici; Razumevanje nasilja prema ženama, istraživanja, programi delovanja i uloga institucija*, T. Ignjatović (ur.), i tamo navedenu literaturu).

²⁰ U literaturi se ukazuje i na psihološke procese kod profesionalaca, koji nisu usklađeni sa njihovim procesnopravnim pozicijama i koji dovode do toga da profesionalci ne pokazuju dovoljan stepen saosećanja za nevolje žrtve, niti njene izjave i zahteve smatraju ozbiljnim.

rasuda reakcija pravosudnog sistema u slučajevima porodičnog nasilja nije adekvatna.²¹ S obzirom da su studentkinje/ti prava nova generacija budućih pravnih profesionalaca, neophodno je da već u toku studija budu edukovani i obučeni za rad sa ženama žrtvama nasilja jer je to ključni uslov da ustanovljeni sistem pravne zaštite od nasilja u porodici ostvari svoj cilj i svrhu.

Metodi kliničke obuke

U Kliničkom programu obuke za zaštitu prava žena težište praktičnog obrazovanja studenata jeste rad studenata sa stvarnim klijentkinjama, dok je obuka u simuliranim uslovima, kroz radionice, igranje uloga i druge oblike interaktivnog rada, redukovana i svedena na neophodni minimum. Klinički program obuke čine četiri dela. Prvi deo obuke čini opšta obuka studenata u savladavanju pravničkih veština: pravni profesionalizam i pravna etika, pravni intervju, savetovanje, pisanje pravnih dokumenata. Drugi deo obuke obuhvata edukaciju studenata o pravima žena, pri čemu se obrađuje sam koncept ženskih ljudskih prava i najznačajnija statusna, lična i imovinska prava žena, kao što su bračna i porodična prava žena, imovinska prava, pravo na zaštitu od nasilja u porodici i dr. Treći deo obuke sastoji se od obuke za rad na računaru i korišćenje pravne baze Paragraf Net. Četvrti i najznačajniji deo obuke odvija se u oglednoj advokatskoj kancelariji Pravnog fakulteta u Nišu, u kojoj studenti, pod nadzorom profesora i advokata, pružaju besplatnu pravu pomoć ženama žrtvama nasilja i drugih protivpravnih akata.

Za rodnu senzibilizaciju studentkinja/ta od primarne važnosti je drugi deo obuke, u okviru koga se obrađuje koncept ženskih ljudskih prava, sa ciljem da studentkinje/studenti, razumeju i usvoje značenje pojma diskriminacije u javnom diskursu i povećaju stepen senzibilisanosti za probleme diskriminacije u svakodnevnom životu. Pri tome se posebna pažnja poklanja razumevanju fenomena diskriminacije žena, koji predstavlja suštinsku karakteristiku njihovog društvenog položaja. Tokom ovog dela obuke studentkinje/studenti se obučavaju za pružanje pravne pomoći radi zaštite žena od nasilja u porodici. Saglasno tome, studentkinje/studenti se najpre upoznaju sa konceptom

²¹ O stavovima profesionalaca u policiji, tužilaštvu i sudu o nasilju u porodici, videti: Konstantinović Vilić, S., Petrušić, N., *Krivično delo nasilja u porodici – pravna praksa u Republici Srbiji*, monografija, Ženski istraživački centar za edukaciju i komunikaciju, Niš, 2004, str. 127. i dalje. Videti i: Srna, J., Tenjović, L., *Mitovi o nasilju kod stručnjaka u pravosuđu*, Temida, 4/2006, str. 35- 42.

Nevena Petrušić, Slobodanka Konstantinović-Vilić, Natalija Žunić

i raznim aspektima ženskih ljudskih prava i sa principom zabrane diskriminacije u domenu porodičnih odnosa, a zatim sa pravom žena na zaštitu od nasilja u porodici i sa instrumentima krivičnopravne i porodičnopravne zaštite žena od nasilja u porodici.

Studentkinje/studenti

U radu Pravne klinike u kojoj se realizuje „Klinički program obuke za zaštitu prava žena“ učestvuju studenti/studentkinje III i IV godine, kao i apsolventkinje/ti koji su se prijavili na konkurs i bili izabrani posle sprovedenog intervjua. Studentkinje/ti su podeljeni u tri grupe, svaka grupa ima 11 studenata, jednog odgovornog profesora i jednog advokata. U toku rada sa klijentkinjama, prilikom vođenja intervjua ili savetovanja, studenka/student ima mogućnost da se u savkom momentu konsultuje sa odgovornim nastavnikom i advokatom u pogledu daljeg rada i postupanja. Pregled literature i odgovarajućih zakonskih tekstova svaki student/kinja vrši individualno, uz konsultacije sa odgovornim profesorom.

Organizacija rada

Klinički program obuke studenata/kinja kroz pružanje besplatne pravne pomoći klijentkinjama odvija se u oglednoj advokatskoj kancelariji koja se nalazi u prizemlju zgrade fakulteta. Kancelariji čine četiri prostorije u prizemlju zgrade, od kojih jedna predstavlja ulazni deo i čekaonicu za klijentkinje, druga je opremljena kao kancelarija i u njoj se nalazi televizor, pisači sto, orman, sto i stolice, kompjuter i štampač. U ovoj prostoriji se obavljaju dežurstva i pišu podnesci, ali se takođe prati intervju i savetovanje. Sledeća prostorija je namenjena razgovoru sa klijentkinjom (intervju, savetovanje). U njoj se, pored ormana, stola, stolica i kompjutera, nalazi kamera za snimanje razgovora između studenata/kinje i klijentkinje. Ceo tok razgovora studenti/kinje, profesorke/i i advokati/kinje prate iz susedne prostorije, putem kamere preko televizora. U ovoj prostoriji se nalazi potreban broj stolica i video rikorder sa kasetama za snimanje svakog intervjuja i savetovanja. Posle obavljenog intervjuja vrši se priprema za pravno savetovanje, razgovora se o slučaju i evaluira rad studenata.

Rad na Klinici odvija se kroz tri faze: 1. prijem klijentkinje i intervju, 2. savetovanje, 3. pisanje podnesaka. Za studente je pripremljen poseban Praktikum za rad na klinici za zaštitu prava žena, koji sadrži uputstva za vođenje intervjua,

savetovanja i sastavljanja podnesaka, izvode iz relavantnih zakona i modele različitih podnesaka.

Radno vreme Klinike je svakog radnog dana od 11 – 13 časova, kada dežura student/studentkinja. Rad na pružanju besplatne pravne pomoći klijentkinjama organizovan je tokom tri dana u nedelji: ponedeljak od 16 – 17,30, utorak 16–17:30 i sreda 17–18:30 časova.

Vođenje evidencije i dokumentacije

Dokumentaciju pravne klinike čine: upisnik, dnevnik dežurstava i skup formulara iz omota spisa (prijava za pružanje besplatne pravne pomoći, povod za obraćanje i informacija data kijentu, procena postojanja konflikta interesa pre intervjuia i procena postojanja konflikta interesa posle intervjuia, rezime izveštaja o intervjuu, rezime izveštaja o savetovanju, revers o primljenim dokumentima, popis obavljenih poslova, izjava o pruženoj pravnoj pomoći i anketni list). Standardi profesionalnog ponašanja studenata/kinja, profesorki/ra i advokata/kinja na Pravnoj klinici regulisani su Etičkim kodeksom, u čijem su kreiranju učestvovali sami studenti/kinje.

Na Klinici se vodi uredna evidencija o svakom slučaju. Formulare iz „omota spisa“, osim anketnog lista, popunjava studentkinja/student prilikom prijema klijentkinje. Anketni list popunjava klijentkinja. Svaki predmet se unosi u upisnik pod određenim rednim brojem a u knjigu dežurstva studenti/studentkinje koji dežuraju upisuju, pored ostalog, šta se dogodilo u vreme njihovog dežurstva. Celokupnu dokumentaciju vezanu za rad na Klinici pregledaju odgovorni nastavnici. „Omot spisa“ pregledaju odgovorni profesori i advokati koji rade sa grupama, a kompletno završen predmet se arhivira.

Rezultati dosadašnjeg rada

U periodu januar – novembar 2007. godine Klinici se obratilo 85 klijentkinja. Većinu klijentkinja – 70,6% uputio je Centar za socijalni rad ili Prihvatalište za žene i decu žrtve nasilja u kome su privremeno bile smeštene – 11,8%, sa kojima je Pravna klinika sklopila protokol o saradnji. Ostale klijentkinje (17,6%) došle su po sopstvenom izboru. Sve klijentkinje su podnele dokaz o svom imovnom stanju da bi ispunile uslov za pružanje besplatne pravne pomoći. Izbor klijentkinja vrši se u skladu sa odredbama Pravilnika o kriterijumima za izbor klijentkinja. Ključni kriterijumi za izbor klijentkinja su: imovno stanje, poro-

dičnopravni i radnopravni status, ukupan socijalni položaj, konkretna životna situacija, opasnost od eventualne diskriminacije po osnovu nacionalne pripadnosti, pola, jezika, izbegličkog statusa, političkog opredeljenja, verskog ubeđenja i dr., pri čemu prednost imaju lica slabijeg imovnog stanja, nezaposlena lica, izbeglice, raseljena lica i pripadnici drugih marginalnih društvenih grupa.

Profil klijentkinja

Većina klijentkinja u vremenu obraćanja Klinici bila je udata – 41,2% ili su živele u vanbračnoj zajednici – 21,2%. Manje klijentkinja je bilo razvedeno – 16,5% ili neudato – 2,4%. Brakorazvodna parnica je bila u toku kod 2,4% klijentkinja, dok se 16,5% klijentkinja nije izjasnilo o svom bračnom stanju. Iako je veći broj klijentkinja imao status udate žene, kod većine je bračna zajednica bila faktički prekinuta u dužem vremenskom periodu, čak pet ili deset godina. Razlozi za prekid bračne zajednice su bili različiti, ali najčešće je došlo do napuštanja bračne zajednice od strane supruga i odlaska u inostranstvo. Vanbračna zajednica je takođe u velikom procentu bila prekinuta u vreme kada su se klijentkinje obratila Pravnoj klinici. Najveći procenat klijentkinja ima dvoje i više dece – 48,2%, jedno dete ima 33 % klijentkinja, bez dece je 2,4%, a podatke o broju dece nije pružilo 16,5% klijentkinja. Klijentkinje u 58,8% slučajeva imaju maloletnu decu, što je uticalo da je osnovni pravni problem klijentkinja bilo izdržavanje maloletne dece.

Uzrast klijentkinja koje su se obraćale Pravnoj klinici je različit. Od najmlađih – 28 godina do najstarijih 74 godine, s tim što preovlađuje kategorija od 28 – 40 godina.

Analiza slučajeva

Klijentkinje su se obraćale Pravnoj klinici sa različitim pravnim problemima. Često je jedna klijentkinja isticala više pravnih problema tako da se grupisanje razloga za obraćanje može izvršiti obuhvatanjem svih navedenih problema: 1) vršenje roditeljskog prava nad maloletnom decom i izdržavanje maloletne dece, 2) vršenje roditeljskog prava nad maloletnom decom, izdržavanje maloletne dece i razvod braka, 3) izvršenje odluke o izdržavanju maloletnog deteta u slučaju da je adresa dužnika (raniji suprug) nepoznata, 4) ostvarivanje prava na materijalnu pomoć, 5) utvrđivanje očinstva, 6) razvod braka i izdržavanje maloletne dece, 7) podela imovine stečene u vanbračnoj zajednici ili utvrđivanje

nje u dela u imovini stečenoj u vanbračnoj zajednici, 8) izvršenje odluke o viđenju deteta, 9) utvrđivanje očinstva i izdržavanje maloletnog deteta, 10) razvod braka, izdržavanje maloletne dece, vršenje roditeljskog prava, zaštita od nasilja u porodici, 11) izdržavanje supruge koja je nepokretna, bolesna i nema sredstava za život, 12) nasilje u porodici, vršenje roditeljskog prava, izdržavanje, 13) podela zajedničke imovine stečene u bračnoj zajednici, 14) naknada neimovinske štete zbog ujeda psa latalice (maloletna čerka), 15) utvrđivanje prava svojine na jednoj idealnoj polovini stana u Nišu po osnovu sticanja u bračnoj zajednici, 16) zaštita od nasilja u porodici, 17) utvrđivanje obaveze izdržavanja majke od strane punoletne dece, 18) potpuno lišenje poslovne sposobnosti majke koja nije u mogućnosti da komunicira i da se stara o sebi, 19) izvršenje sudske odluke o merama zaštite od nasilja u porodici, 20) stanarsko pravo, 21) izvršenje ugovora o poklonu, 22) ostvarivanje prava na invalidsko i penzijsko osiguranje i 23) iseljenje iz zajedničkih prostorija.

Vidovi besplatne pravne pomoći

U dosadašnjem periodu najčešće pružane usluge besplatne pravne pomoći bile su sastavljanje podnesaka i pružanje pravnih informacija i pravnih saveta. Pravne informacije i pravni saveti pruženi su u 41,2% slučajeva, pri čemu su se klijentkinje za informacije obraćale telefonom, dok su za pravne savete najčešće dolazile lično. Sastavljanje tužbe bilo je zastupljeno u 48,2% slučajeva, što pokazuje da su klijentkinje, posle obavljenog intervjua i savetovanja, imale puno poverenja da se obrate Klinici, a da su studenti/kinje bili u prilici da se suoče sa rešavanjem stvarnih problema i praktičnom primenom teoretskog znanja. U 5,9% slučajeva klijentkinjama su bili sastavljeni drugi podnesci: predlog za dozvolu izvršenja, predlog za potpuno lišenje poslovne sposobnosti majke, zahtev za priznanje strane sudske odluke. U 3,5% slučajeva sastavljene su žalbe, dok je u 1,2% slučajeva bila sastavljena krivična prijava.

Na Pravnoj klinici sastavljena je i predata klijentkinjama 41 tužba sa različitim tužbenim zahtevima. Sve tužbe su imale predlog da sud osloboди klijentkinju plaćanja troškova parničnog postupka zbog lošeg materijalnog stanja (priznanje tzv.«siromaškog prava»). Tužbe su se odnosile na sledeća pravna pitanja: 1) zaštita od nasilja u porodici – 9,4%, 2) izdržavanje maloletne dece – 8,2%, 3) vršenje roditeljskog prava i izdržavanje maloletne dece – 4,7%, 4) izdržavanje supruge – 2,4%, 5) izdržavanje majke – 2,4%, 6) razvod braka – 2,4%, 7) zaštita od nasilja u porodici i izdržavanje maloletne dece – 2,4%, 8) izdržavanje

maloletne dece, vršenje roditeljskog prava i razvod braka- 2,4%, 9) naknada štete – 1,2%, 10) zaštita od nasilja u porodici, izdržavanje, razvod braka – 1,2%, 11) samostalno vršenje roditeljskog prava – 1,2%, 12) zaštita od nasilja u porodici, vršenje roditeljskog prava – 1,2%, 13) izdržavanje supruge, razvod braka – 1,2%, 14) razvod braka i izdržavanje maloletne dece – 1,2%, 15) podela zajedničke imovine stečene u vanbračnoj zajednici – 1,2%, 16) podela zajedničke imovine stečene u bračnoj zajednici – 1,2%, 17) utvrđivanje prava svojine na idealnoj polovini stana stečenog u bračnoj zajednici – 1,2%, 18) utvrđivanje i deoba bračne tekovine i povraćaj ličnih stvari – 1,2% i 19) razvod braka, samostalno vršenje roditeljskog prava i izdržavanje maloletnog deteta – 1,2%.

Trajanje obavljenih poslova

Faze postupanja na Pravnoj klinici različito traju. Studentkinje/studenti posle završenog rada na predmetu u poseban formular upisuju koje su poslove obavili u konkretnom slučaju i koliko im je vremena trebalo za obavljanje pojedinih poslova. Najveći broj studenatkinja/nata obavi intervju za 15-20 minuta, savetovanje za 30 minuta, na sastavljanje tužbe utroše u proseku 1,5 časova, a na sastavljenje žalbe oko sat vremena.

Evaluacija rada

Pravilima rada Klinike predviđena je dvostruka evaluacija rada studentkinja/nata: evaluacija koju vrše studenatkinje/ti, profesori i advokati i evaluaciju koju vrše klijentkinje.

Razmatranje kvaliteta rada i angažovanja studenata/kinja obavlja se neposredno posle pružene pravne pomoći i odlaska klijentkinje. Sastoje se u grupnom radu i razmatranju niza pitanja, pored ostalog, kako se studentkinja/studenat koji je „vudio slučaj“ osećao u ulozi advokata; da li je bilo teškoća; u čemu su se one sastojale; kako je uspostavljena komunikacija; da li je zadovoljna/zadovoljan načinom uspostavljanja komunikacije ili ima primedbi i sl. Ostali učesnici, studenti iz grupe, odgovori nastavnik i advokat, iznose svoje utiske, pohvale i primedbe. Na taj način se kod studentkinja/studenata razvija sposobnost analitičkog i kritičkog mišljenja.

Kvalitet pruženih usluga klijentkinjama prati se pregledom anketnog lista koji klijentkinje popunjavaju posle pružene besplatne pravne pomoći. Sadržina anketnih listova pokazuje da su klijentkinje veoma zadovoljne pruženim

uslugama i postupanjem na pravnoj klinici. Sve klijentkinje su odgovorile da su im prostorije Pravne klinike bile pogodne za posete, da nisu imale teškoća oko zakazivanja sastanka na Pravnoj klinici, da su odgovorne osobe na Klinici pregledale njihova dokumenta, da su doobile potrebne informacije i odgovarajući pravni savet, da su zadovoljne profesionalnim odnosom osoblja Pravne klinike i da bi ponovo koristili usluge Pravne klinike ako bi imale neki pravni problem. Veoma je zadovoljno kvalitetom rada studentkinja/studenata na Klinici oko 90% klijentkinja, a oko 10% njih zadovoljno je radom studentkinja/studenata. Nijedna klijentkinja nije se izjasnila da je nezadovoljna ili veoma nezadovoljna radom studentkinja/ta. Dolazak na Pravnu kliniku ispunio je očekivanja većine klijentkinja: 70% klijentkinja je odgovorilo da su sva njihova očekivanja u potpunosti ispunjena, dok se 25% klijentkinja izjasnilo da je dolazak na Kliniku ispunio njihova očekivanja. Jedan broj klijentkinja napisao je svoje komentare na rad Klinike, pri čemu je većina komentara bila veoma pozitivna, kao na primer: „Zadovoljna sam radom studenata i profesionalnim osobljem Pravne klinike“, ili „Zahvaljujem se Pravnoj klinici i svim studentima na pruženoj pomoći i ljubaznosti“.

Zaključna razmatranja

Glavno pitanje obrazovanja u 19. veku i početkom 20. veka bilo je: da li postojeće strukture i sadržaji obrazovanja treba da postanu dostupni ženama? U 19. veku vodile su se rasprave o tome da li je ženskom umu i telu po „prirodi“ dato da se posveti intelektualnom radu. Za šezdesete godine dvadesetog veka „problem“ je bilo obrazovanje „straćeno“ na žene koje se udaju, imaju porodicu i potpuno se povlače iz intelektualnog života. Ta pitanja obrazovanja žena na Zapadu, i neka druga na Istoku, sasvim kontekstualno različita, ali u krajnjoj konsekvenци porazna po status žena u društvu, ostala su u sferi započetih rasprava. Umesto da se o njima govori, ona su ostavljana van uticaja društvenog razvoja, jer su zapravo, u svom mogućem razrešenju, krila srž politike i društvene moći.

Zašto se žene nakon udaje odriču svojih karijera, zašto je i među neudatim, odnosno onima bez dece, tako malo onih koje su u prvim redovima intelektualnog života, zašto se nalaze na donjoj lestvici institucionalne hijerarhije u obrazovanju, na kojim su pozicijama u elitnim obrazovnim i naučnim ustanovama – pitanja su koja se postavljaju jedino kada ih kažu žene i kada počnu da traže odgovore. Između dva pokreta žena i sa višedecenijskom borbom za

Nevena Petrušić, Slobodanka Konstantinović-Vilić, Natalija Žunić

ženska prava i protiv diskriminacije žena, u pravnom i institucionalnom smislu stvari se pomeraju i dobijaju posve drugo mesto i značaj. Taj put je put od retorike do realnosti.

U savremenim društvima, posebno u onim tranzicionim, kakvo je naše, univerzitetu se nameće obaveza da načinom rada i sadržajem koji nudi i proizvodi menja društveni kontekst i bude „modelar“ i promoter novih društvenih vrednosti. Jedna od tih vrednosti je rodna ravnopravnost. Modeli integrisanja rodne perspektive i rodne dimenzije u univerzitetsko obrazovanje (rodna senzibilizacija univerzitetskog obrazovanja) mogu biti raznovrsni. Jedan od takvih modela jesu pravne klinike za ženska prava, kao specifičan metod istkustvenog učenja i usvajanja znanja o diskriminaciji žena u svim njenim pojavnim oblicima i društvenim kontekstima.

U odnosu na klasične i tradicionalne obrazovne metode, koji dominiraju u univerzitetskoj nastavi, pravne klinike su alternativnog karaktera, zasnovane na novoj obrazovnoj koncepciji koja je fokusirana na sticanje praktično upotrebljivog znanja. Klinički metodi pravničkog obrazovanja zasnovani su na potpuno različitoj obrazovnoj strategiji u odnosu na proces klasičnog pravničkog obrazovanja, koji se odvija po principu „od teorije ka praksi“. Klinički obrazovni metodi imaju, međutim, suprotan smer. Rešavajući konkretne pravne probleme žena u privatnoj i javnoj sferi, studentkinje/studenti uviđaju koja su im teorijska znanja potrebna, za njima sami tragaju i praktično ih primenjuju. Suočeni sa autentičnim životnim pričama i problemima žena, studentkinje/studenti na najbolji način razumeju realne probleme sa kojima se žene suočavaju i svu raznovrsnost posrednih i neposrednih oblika njihove diskriminacije.

Literatura

- Armatta, J. (1998) Reflection on a Legal Strategy for Addressing Domestic Violence. *Temida*, 1, str. 27-28.
- Байков, А. Что подразумевать под клиническими методами преподавания права, обявлен на сајту: <http://www.lawclinic.ru>, приступлено 07.09.2008.
- Dalton, C. (1955) Where We Stand: Observations on the Situation of Feminist legal Thought, in: Francis E. Olsen,(ur) *Feminist Legal Theory I: Foundations and Outlooks*. New York: New York Press, str. 78.
- Ignjatović T. (2002) *Razumevanje nasilja prema ženama, istraživanja, programi delovanja i uloga institucija*. Beograd: Autonomni ženski centar.
- Lazić, M. (2003) Razvoj i funkcije pravnih klinika u: M. Lazić (ur.) *Praktično obrazovanje pravnika*, Niš: Centar za publikacije Pravnog fakulteta, str.3-7.
- Lukić, M. (2003) *Kriminološka analiza nasilja u porodici*, neobjavljena magistarska teza, Niš: Pravni fakultet u Nišu.
- Lukić, M., Jovanović S. (2001) *Drugo je porodica*. Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja.
- Konstantinović-Vilić S. (1999) *Pravna zaštita od nasilja*. Niš: Ženski istraživački centar za edukaciju i komunikaciju.
- Konstantinović-Vilić, S., Nikolić-Ristanović, V. (2003) *Kriminologija*. Niš: Centar za publikacije Pravnog fakulteta u Nišu.
- Konstantinović Vilić, S., Petrušić, N. (2004) *Krivično delo nasilja u porodici – pravna praksa u Republici Srbiji*. Niš: Ženski istraživački centar za edukaciju i komunikaciju.
- Konstantinović-Vilić, S., Petrušić, N., Žunić, N. (2007) Ženske/rodne studije – integracija u nastavni plan i program osnovnih pravnih studija u: *Pravne studije roda*, Zbirka radova, Niš: Pravni fakultet.
- Nikolić, Ristanović, V. (1984) *Uticaj žrtve na pojavu kriminaliteta*. Beograd: IRO „Svetozar Marković“.
- Novi društveni ugovor između žena i muškaraca: uloga obrazovanja, Savet Evrope, Strazbur, 2002. Zakon o ravnopravnosti spolova u BiH, Oblast IV – Obrazovanje, - Nalazi i preporuke Radne grupe – <http://www.gc.vladars.net>, приступлено 17. 10. 2007.
- Mršević, Z. (2002) *Standardi i mehanizmi za postizanje rodne ravnopravnosti u demokratskim zemljama*. Beograd: OSCE – Organizacija za bezbednost i saradnju, Misija OEBS pri Saveznoj Republici Jugoslaviji.
- Papić, Ž. (1989) *Sociologija i feminizam*. Beograd: IICSSO.

Nevena Petrušić, Slobodanka Konstantinović-Vilić, Natalija Žunić

Petrušić, N., *Istraživanju mogućnosti i kapaciteta pravnih klinika za uključivanje u institucionalni sistem besplatne pravne pomoći*, International Conference „Creating an effective and sustainable free legal aid system in Serbia”, 28-29 June 2007, Belgrade.

Petrušić, N. (2003) Obeležja kliničkih metoda pravničkog obrazovanja u: M. Lazić (ur.) *Praktično obrazovanje pravnika*. Niš: Centar za publikacije Pravnog fakulteta u Nišu, str. 14-19.

N. Petrušić (2007) *Praktikum za rad na klinici za zaštitu prava žena*. Niš: Ženski istraživački centar za edukaciju i komunikaciju

Recommendation 1281 (1995) of the Parliamentary Assembly of the Council of Europe on gender equality in education. <http://assembly.coe.int/Main.asp?link=http%3A%2F%2Fassembly.coe.int%2Fdocuments%2Fadoptedtext%2Fta95%2Ferec1281.htm>, pristupljeno 01. 19. 2008).

Recommendation of the Committee of Ministers to member states on gender mainstreaming in education adopted by the Committee of Ministers on 10 October 2007 and its explanatory memorandum, [http://www.coe.int/t/e/human_rights/equality/02.gender_mainstreaming/091_CM_Rec\(2007\)13.asp](http://www.coe.int/t/e/human_rights/equality/02.gender_mainstreaming/091_CM_Rec(2007)13.asp), pristupljeno 07. 10. 2008

SIGMA the Netherlands Women's Studies Report by Willy Jansen and Jose van Alst. Centre of Women's Studies of Antwerp, Belgium, <http://www.uia.ac.be/women/sigma/nl.html>.

Srna, J., Tenjović, L., (2006) Mitovi o nasilju kod stručnjaka u pravosuđu, *Temida*, 4, str. 35-42.

Universal Declaration on Democracy, Cairo, 16 September 1997. <http://www.ipu.org/cnl-e/161-dem.htm>, pristupljeno 07. 10. 2008

W. F. Warde (George Novack), John Dewey's Theories of Education, *International Socialist Review*, Vol. 21, No. 1, Winter 1960, <http://www.marxists.org/archive/novack/works/1960/x03.htm>, pristupljeno 07. 09. 2008

World Declaration on Higher Education for the Twenty-first Century, Vision and Action. UNESCO, Paris, 1998. http://www.unesco.org/education/educprog/wche/declaration_eng.htm, pristupljeno 07. 09. 2008

NEVENA PETRUŠIĆ

SLOBODANKA KONSTANTINOVIC-VILIĆ

NATALIJA ŽUNIĆ

Legal clinic – gender sensitive method for law students

In this paper, the authors discuss models of integrating gender issues, gender perspective and some gender aspects into the university education. In that context, the authors particularly focus on the concept of clinical legal education in legal clinics offering a specific practical model of teaching gender studies. Legal clinics provide for an innovative approach to gender education of prospective legal professional. The teaching method used in these legal clinics is aimed at raising students' awareness of gender issues and common gender-related biases. In the recent period, the Legal Clinic at the Law Faculty in Niš has achieved excellent results in the Clinical legal education program on the women's rights protection, which clearly proves that legal clinics have good prospects in general legal education.

Keywords: gender education, women discrimination, women's rights, clinical legal education.

Rod, obrazovanje i ljudska prava

TEMIDA
Septembar 2008, str. 27-40
ISSN: 1450-6637
DOI: 10.2298/TEM0803027G

Obrazovanje i edukacija kao preduslov za prevazilaženje teškoća u implementaciji etičkih i pravnih normi rodne ravnopravnosti u društvenoj sredini*

DANIJELA GAVRILOVIĆ**

Jovom tekstu autorka promoviše tezu da u Srbiji danas ne postoji društveni konsenzus o potrebi ravnopravnog tretmana žena i muškaraca, i da su još uvek u velikoj meri prisutni "patrijarhalni sindrom", stereotipi i predrasude, koji značajno utiču na funkcionisanje društvenih mehanizama i ostvarivanje standarda rodne ravnopravnosti.

Svi oblici neravnopravnosti žena nisu lako uočljivi, a na društvenoj sceni ukršta se delovanje različitih društvenih aktera koji utiču na rešavanje problema neravnopravnosti, implementaciju međunarodnih i domaćih pravnih akata, etičkih standarda i uvođenje mera i mehanizama ostvarivanja ravnopravnosti žena u društvu. Jedan od najvažnijih preduslova za prevazilaženje ovih teškoća jeste sistem edukacije i obrazovnih sadržaja koji dokumentuje i promoviše ideju rodne ravnopravnosti.

Ključne reči: pravni standardi rodne ravnopravnosti, etički standardi, vrednosni konsenzus, obrazovanje.

Uvod

Predmet bavljenja ovog teksta jeste uloga obrazovanja i edukacija u dokumentovanju rodne neravnopravnosti, formiranju vrednosnog sistema u čijoj je osnovi ravnopravnost rodova, zagovaranju primene domaćih i međunarodnih pravnih standarda kao preduslova ostvarivanja rodne ravnopravnosti u društvenoj sredini.

---

* Rad pripremljen u okviru projekta Uvođenje i razvoj koherentnog angažmana svih privrednih grana i njihovih radnika u promociju zdravlja, etički kodeks i kvalitet života kao uslova za njihov razvoj (21016) koji finansira Ministarstvo nauke i zaštite životne sredine RS.

** Filozofski fakultet, Niš, docent sociologije, E-mail: danig@filfak.ni.ac.yu

U ovom tekstu ukazujemo na činjenicu da uprkos očitom napretku neravnopravnost rodova u Srbiji postoji, ona nije lako uočljiva, na društvenoj sceni postoje akteri koji podržavaju opstajanje postojećeg stanja, pravni standardi rodne ravnopravnosti jesu prvi korak u rešavanju problema, ali uvođenje principa rodne ravnopravnosti u srpsku društvenu zajednicu *de facto* jeste moguće samo uz vrednosni konsenzus o takvoj potrebi. Cilj teksta jeste da promoviše obrazovanje kao nezamenljivog društvenog aktera na svakom od potrebnih koraka u stvaranju preduslova za ostvarivanje rodne ravnopravnosti, najpre *de jure*, a zatim i *de facto*. I jedan i drugi proces nisu okončani.

Društvena nevidljivost rodne neravnopravnosti

Rodna neravnopravnost u savremenoj Srbiji nije očigledna: žene imaju pravo glasa, osvojile su tradicionalno muška zanimanja i oblasti, izašle su iz sfere privatnog u sferu javnog i postavlja se pitanje zašto i dalje govoriti o diskriminaciji žena? Neravnopravnost žena u savremenom, pa i savremenom Srpskom društvu, nije transparentna, kako je to bilo u prošlosti. Autorka ovog teksta polazi od pretpostavke da bi socijalna vidljivost i očiglednost neravnopravnosti rodova u Srbiji danas, doprinela lakšem postizanju konsenzusa o potrebi uspostavljanja rodne ravnopravnosti.¹

Drugi problem koji onemogućava postizanje pomenute vrednosne saglasnosti je funkcionisanje patrijarhalnih modela i stereotipa. Mechanizmi rodne diskriminacije su utkani duboko u institucije društva koje je nastalo na tradiciji patrijarhata, tako da sami akteri, bili oni muškarci ili žene, nisu u stanju da sve te mehanizme prepoznaju. Socijalizacijom je „patrijarhalni sindrom“ postao deo njihovog referentnog okvira, pa zato oni teško uočavaju elemente nejednakog tretmana žena kao i mehanizme funkcionisanja tih modela u društvu. Autorka ovog teksta je učestvujući na mnogim tribinama i edukacijama u oblasti ženskih prava uvidela da u Srbiji danas ne postoji konsenzus oko pitanja – „Da li su žene zaista neravnopravne?“. Ova dilema se može čuti iz usta žena, kao i iz usta muškaraca, ljudi različitog nivoa obrazovanja i starosti. Često se srećemo sa pitanjima „Šta te žene želete?“ Čini se da su žene osvojile sve oblasti društvenog života i da je ekskluzivni prostor muškaraca sveden na najmanju

---

¹ Ova se pretpostavka može dovesti u pitanje, ali se time u ovom tekstu ne bavimo.

meru.² Osnivaju se čak udruženja za zaštitu muškaraca od ekspanzije žena.³ Često se problem svodi na „traženje karike koja nedostaje“ koja bi povezala suprotstavljene rodove. Ovakav pristup predstavlja opasno zamagljivanje ženske realnosti u savremenom društvu. Diskriminacija žena se ne svodi na nasilje u porodici gde je ona najdrastičnije primetna, ona postoji i u drugim segmentima društva – ekonomiji, zdravstvu, obrazovanju, iako nije u toj meri uočljiva.⁴

Žena se u istoriji „borbe“ za ravnopravni tretman u društvu i jednakost šansi u društvenoj utakmici bori sa moćnim religijskim, ideoološkim i kulturnim sistemima.⁵ Oslobođajući se teškog bremena biološki i društveno definisane i utemeljene nejednakosti, žena dolazi u situaciju da mora da odgovara na optužbe da želi da ugrozi porodicu, da postane karijeristkinja i da ne želi da ispuni „svetu“ dužnost majke i obnoviteljke nacije, vere. Na ovom zadatku zadržavanja žene u rodno definisanom prostoru udružuju se mnogi društveni akteri. Političke stranke, crkva, različita udruženja, zanemaruju potrebe žena kao društvenih subjekata i tretiraju ih kao sredstvo za ostvarivanje društvenih ciljeva.⁶ Pristup različitim društvenim akterima tretmanu neravnopravnosti žena može imati značajne implikacije po različite aspekte državne politike. Najčešće su na udaru reproduktivna prava žene koja se osporavaju iz nacionalnih ili ver-

- 2 Vinston Čerčil obraćajući se Nensi Astor prvoj ženi koja je ušla u Donji dom: "Kada ste Vi ušli u Donji dom, osećao sam se kao da je žena ušla u moje kupatilo, a ja nisam imao ništa čime bih se zaštitio osim sunđera." Navedeno prema (Žunić, 2007:33)
- 3 „U Sjedinjenim Državama i Britaniji, „kriza očinstva“ dovela je do osnivanja mnogih udruženja za podršku muškarcima koji u uslovima krize identiteta i menjanja rodnih uloga imaju problem da zasnuju porodicu i ostvare se kao očevi, npr. „Čuvari obećanja“, Videti šire (Gidens, 2003:199)
- 4 Ni u najrazvijenijim društvima problem neravnopravnosti žena nije do kraja rešen. Neke veoma razvijene zemlje su još jako daleko od implementacije standarda rodne ravnopravnosti u mnogim segmentima društvenog života.
- 5 Kako je Srbija multikonfesionalna i multikulturalna zemlja svaka od lokalnih sredina nosi svoje breme patrijarhalnog kulturnog nasleđa, koje može varirati u zavisnosti od dominantne kulturne ili religijske matrice. Na primer žene koje žive u pravoslavnim sredinama, zatim žene koje žive u sredinama gde je dominantan Islam, itd.
- 6 To naravno nije slučaj samo u Srbiji. U SAD se razvila debata između zagovornika i protivnika ratifikacije CEDAW konvencije. Argumenti struje koja se protivi ratifikaciji su upravo usmereni ka dokazivanju da bi to doprinelo promociji abortusa!!!!, uticalo na pravilno definisanje uloge roditelja, definisalo diskriminaciju suviše široko, tako da bi doprinelo opadanju morala, ugrozilo porodicu kroz redefinisanje uloge žene i muškarca. (CEDAW in the United States: Why a Treaty for the Rights of Women?, www.centerwomenspolicy.org, 29. septembar. 2008.

skih ciljeva,⁷ ali i drugi aspekti života žena mogu biti ugroženi zbog promovisanja parcijalnih interesa pojedinih društvenih grupa.

Bez obzira na to, opstajanje neravnopravnosti je u velikoj meri dokumentovano u stručnoj i feminističkoj literaturi⁸ kao i u analizama kroz delatnost NVO i ženskih grupa koje se bave poljem ženskih prava.⁹ Ovi uvidi, ipak nisu lako dostupni širokoj javnosti. Sa širom javnošću mnogo uspešnije komuniciraju i do nje dopiru artikulacije rodnih odnosa koje dolaze od pomenutih aktera – verskih zajednica, političkih stranaka desničarske orientacije, različitih udruženja koja propagiraju patrijarhalno ustrojstvo društva.

Upravo sada kada se Srbija priprema za evropske integracije moramo insistirati na senzibilisanosti za razotkrivanje rodne neravnopravnosti u transpcionoj realnosti Srbije i implementiranju društvenih mehanizama koji će tu pojavu smanjivati. Uloga institucionalnog obrazovanja u postizanju, najpre, vidljivosti neravnopravnosti žene u društvu, a zatim i vrednosnog konsenzusa o potrebi ravnopravnosti, je nezamenljiva.

-
- ⁷ Videti šire o ovom problemu Đorić G. i Gavrilović D. (2005) Between Pro-natalist Population Policy and Women's Reproductive Rights: The Analysis of Exposure of the two Discourses in Press Media After 2000. *Sociologija* 48(1), str. 73–95.
- ⁸ U nemogućnosti da spomenemo sve doprinose stručnoj (sociološkoj, pravnoj, feminističkoj) literaturi koja odslikava položaj žene i odnos rodova u Srbiji spominjemo veoma kompleksnu studiju Marine Blagojević, Mapiranje mizoginije u Srbiji: diskursi i prakse, jer pruža veoma celovit pogled na žensku stvarnost u Srbiji u svim aspektima. Pored toga možemo navesti još neke naslove koji dokumentuju položaj žena u Srbiji, bez pretenzije da iscrpimo sve što je urađeno u ovoj oblasti:
- Đurić-Kuzmanović, Tanja (2000) Ka teorijskom okviru istraživanja rodnih nejednakosti u Srbiji *Sociologija*, XLL, br.1.
  - Blagojević, Marina (1993) *Žene izvan kruga*, Beograd: Institut za sociološka istraživanja
  - M. Blagojević (2002) *Žene i muškarci u Srbiji 1990-2000, Urođnjavanje cene haosa*, Beograd: ISFF.
  - Grupa autorki (2002) *Konkurentnost žena sa decom na tržištu rada*, Grupa za promociju ženskih političkih prava Glas razlike.
  - Dragana Zaharijevski/Gorana Đorić (2004) Strategija za smanjenje rodne neravnopravnosti u nekoliko koraka u: Lj. Mitrović (priroda) *Regionalni razvoj i integracija Balkana u strukture EU – balkanska raskršća i alternative*. Niš: Sven.
  - B. Bujišić (2002) „Žene i tržišna konkurenca“, u: *Ekonomski ravnopravne*, Beograd: Asocijacija za žensku inicijativu
- ⁹ Nevladine organizacije koje se bave ženskim pravima su brojne i sprovode značajne aktivnosti na dokumentovanju položaja rodova u Srbiji. U nemogućnosti da spomenemo sve aktivnosti izdvajamo primer istraživanja: Rodni barometer: društveni položaj i kvalitet života žena i muškaraca. Istraživanje je inicirala Asocijacija za žensku inicijativu, Beograd-AŽIN, a sproveo Istraživački centar za rod i etnicitet (Altera MB iz Budimpešte).

Primeri rodne neravnopravnosti koje nije lako uvideti

Da bi smo bilo šta učinili na daljoj implementaciji normi rodne ravnopravnosti, najpre moramo dokumentovati ovu neravnopravnost u društvu **sada i ovde**. Nekoliki se podaci mogu navesti u prilog tezi da je žena u Srbiji danas još uvek neravnopravna u mnogim segmentima društvenog života. Iako je u socijalizmu žena postala deklarativno ravnopravna i pojavila se u javnoj sferi društva, pri tom osvajajući *de jure* mnoge slobode i prava koje do tada nije imala, ipak je tradicionalni kulturni model sporije rušio predrasude o polnoj podeli rada i doveo ženu u poziciju da možemo govoriti o dvostrukoj radnoj opterećenosti žene. Ona radi na poslu i u kući. Jedan od razloga neravnopravnosti u srpskom društvu jeste nejednaka raspodela kućnih obaveza i obaveza oko odgajanja dece. To je ogroman deo društvenog rada koji je nevidljiv i neplaćen. „Porodice u Srbiji karakteriše rodno neravnometerna raspodela porodičnih obaveza i roditeljstva – asimetričnost podele poslova u domaćinstvu ali i u roditeljskim odgovornostima i dužnostima. Ova asimetričnost umanjuje ravnopravne mogućnosti žena na tržistu rada (napredovanje, prihvatanje zahtevnih i odgovornih rukovodećih položaja... Otuda je nužno faktičku rodnu neravnopravnost u pogledu socijalno-ekonomskog položaja posmatrati u uskoj povezanosti sa neravnometernom raspodelom roditeljstva i porodičnih obaveza.“ (Zaharijevski, 2006: 123) To dalje vodi u začarani krug, upravo zato što je neravnometerno opterećena roditeljstvom žena će biti manje konkurentna na tržištu rada.¹⁰

Naravno začarani krug se nastavlja, žene će u starosti imati manju penziju, one su samohrane majke, što sve vodi feminizaciji siromaštva. Govoreći o problemu neravnopravnosti moramo imati u vidu žene iz marginalnih grupa – izbeglice, Romkinje, starije žene koje su celog života bile domaćice, žene iz ruralnih područja – kod ovih grupa žena se postojeći problem dodatno komplikuje i urgentnije se mora rešavati, negoli kad se radi o grupama i slojevima koji nisu dvostruko diskriminisani.

---

¹⁰ Indikatori nejednakog položaja žena u sferi ekonomije jesu niže plate, manja stopa zapošljenosti, a jedan od uzroka jeste upravo „tržišna nekonkurentnost roditelja“ na tržištu rada, dok je kod nas roditelj koji odsustvuje zbog čuvanja i bolesti deteta uglavnom majka, što za poslodavca predstavlja problem Ako još uz to uzmemo u obzir mogućnost porodiljskog bolovanja, nekonkurentnost žene postaje veoma opipljiva. Više o ovom problemu (Đorić, 2004:27-46)

Međunarodni i domaći standardi za ostvarivanje rodne ravnopravnosti u Srbiji: CEDAW konvencija i njena implementacija u Srbiji

Postojeća pravna regulative i njeni dometi u realizaciji rodne ravnopravnosti, s jedne strane, i dalje produbljivanje i ostvarivanje do sada neostvarenih standarda rodne ravnopravnosti, s druge strane, po mišljenju autorke mogu postići svoje ciljeve samo pod prepostavkom uspostavljanja konsenzusa o potrebi ostvarivanja rodne ravnopravnosti.

Kako smo na početku pomenuli da je postizanje ravnopravnosti žena u zakonskoj regulativi u Srbiji proces koji se odvija, treba imati u vidu da međunarodni standardi rodne ravnopravnosti mogu biti značajna smernica u usmeravanju društvene akcije ka smanjenju rodne neravnopravnosti u društvenoj stvarnosti. Na međunarodnom nivou je 1979. godine u Generalnoj skupštini usvojena Konvencija o ukidanju svih oblika diskriminacije žena, a stupila je na snagu 1981. godine. (Radivojević, 2007:14) Fakultativni protokol koji uvodi neke izmene u primeni Konvencije je usvojen 1999. godine, a stupio je na snagu 2000. godine. Pored ove konvencije još niz drugih regionalnih dokumenata reguliše ovu oblast. Države potpisnice imaju obavezu da međunarodne standarde implementiraju u domaće zakonodavstvo, a zatim i u praksi. Kako je Srbija (tada Srbija i Crna Gora) ratifikovalala 2003. godine opcioni protokol CEDAW konvencije, bila je u obavezi da podnese inicijalni izveštaj CEDAW komitetu što je Srbija i učinila 2007. godine. Kritike koje je komitet izrekao na račun podnetog izveštaja ukazuju na neka „žarišta“, kao i izvorišta neravnopravnosti žena u savremenom srpskom društvu.¹¹

U ovom izveštaju Komitet ističe pozitivne strane i aspekte implementiranja standarda rodne ravnopravnosti u Ustav iz 2006. kao i stvaranje institucionalnog okvira za ostvarivanje principa rodne ravnopravnosti kao što su: Odbor za ravnopravnost polova Narodne skupštine, Savet za ravnopravnost polova, Pokrajinski sekretarijat za rad, zapošljavanje i ravnopravnost polova u okviru Izvršnog veća Autonomne Pokrajine Vojvodine itd., kao i imenovanje kontakt-osoba za pitanja ravnopravnosti polova na lokalnom nivou u pedesetak gradova, odnosno opština. Takođe je u određenoj meri „rodno senzibi-

¹¹ Komitet za eliminaciju diskriminacije žena razmotrio je inicijalni izveštaj Srbije (CEDAW/C/SCG/1) na 775. i 776. sastanku 16. maja 2007. godine (videti CEDAW/C/SR.775 i 776). Spisak uočenih problema i pitanja Komiteta sadržan je u CEDAW/C/SCG/Q/1, dok se odgovori Vlade Srbije nalaze u CEDAW/C/SCG/Q/1/Add.1.

lisan" Porodični zakon, Zakon o radu, Krivični zakonik i izborni zakoni. Ipak, do današnjeg dana je Zakon o ravnopravnosti polova ostao nacrt. Primenom zakona o izboru poslanika broj žena u Narodnoj skupštini je povećan, ali je taj broj i dalje ispod standarda propisanog zakonom (30%).

Uprkos pomacima u zakonskoj regulativi, proces implementacije zakona nailazi na mnoge prepreke u lokalnim sredinama u vidu tradicije, kulturnog miljea, religije. U Srbiji se dovršava proces postizanja ravnopravnosti žena *de jure*, ali je tradicionalni i kulturni kontekst prepreka implementiranja normi u mnogim oblastima realnog života.¹² Možemo u prilog ovoj tezi navesti slučaj nasilja u porodici. Iako je Krivični zakonik inkriminisao krivično delo nasilja u porodici (Konstantinović Vilić, 2007: 70), a Porodični zakon izričito zabranio nasilje u porodici (Petrušić, 2007: 41), ipak smo svakodnevno svedoci visoke stope drastičnih oblika porodičnog nasilja nad ženama. Tome doprinosi niz predrasuda koje društvene aktere sprečavaju da detektuju nasilje u porodici, čak i kada se radi o službama socijalnog staranja, koje su često imale kontakte sa porodicom pre samog akta nasilja. Predrasude poput onih da žaljenje i kajanje nasilnika predstavlja garanciju da se nasilje neće ponoviti, da se radi o „kućnom incidentu”, da je otac potreban deci pa iako ponekad istuče majku, da je žena kriva za nasilje koje trpi, sprečavaju efikasnu društvenu akciju na preveriranju porodičnog nasilja (Konstantinović Vilić, Petrušić, 2007:56).

Iako je preporuka CEDAW komiteta da se CEDAW izveštaj distribuira i predstavi u širokom obimu na svim nivoima to u Srbiji nije slučaj. Ova činjenica one-mogućava žene da ovu konvenciju upotrebe u svrhu poboljšanja standarda koji regulišu njihov život. Preporuka CEDAW komiteta upravo insistira na širokoj društvenoj akciji u tom pravcu: „Komitet poziva državu da sproveđe sveobuhvatne mere radi pokretanja promena kada je reč o opšteprihvaćenim stavovima i praksi koji ženu stavlju u potčinjen položaj, kao i stereotipnim ulogama koje se pripisuju pripadnicima oba pola. Te mere trebalo bi da obuhvate kampanje s ciljem podizanja svesti i *edukativne kampanje namenjene ženama i muškarcima, devojčicama i dečacima, verskim vođama, liderima u zajednici, roditeljima, nastavnicima i zvaničnicima* (italik autorke), u skladu sa obavezama navedenim u članu 2 (f) i 5 (a) Konvencije. Komitet preporučuje da država ugo-

---

¹² To je uostalom slučaj i u mnogim drugim zemljama sveta. Na primer, i Avganistan i SAD su potpisale CEDAW konvenciju 1980, Avganistan je ratifikovao 2003. dok je SAD još nisu ratifikovali. Do 2005. godine 192 zemlje su ratifikovale Konvenciju o pravima deteta, a 180 CEDAW konvenciju, što može ukazivati na nepostojanje potpunog konsenzusa, kao što je to slučaj sa pravima dece.

vornica podstiče medije da preispitaju i promovišu nestereotipne i pozitivne predstave o ženama, kao i značaj koju rodna ravnopravnost ima za društvo u celini”¹³. Primeri upotrebe CEDAW konvencije pokazuju da ona može biti sredstvo za unapređenje ljudskih prava za žene. Žene u Ukrajini, Nepalu, Trinidadu i Filipinima su koristile ovu konvenciju da promovišu nove zakone za zaustavljanje seksualnog trafikingu žena i devojaka.¹⁴ Žene u Kolumbiji su koristile CEDAW da bi nasilje u porodici proglašile za kriminal i zatražile zaštitu za žrtve. Primera upotrebe CEDAW konvencije u cilju poboljšanja domaće prakse *de jure* i *de facto* ima još, ali bez predstavljanja izveštaja široj javnosti Srbije¹⁵, edukacije u tom smislu i konsenzusa o potrebi mera koji bi popravljale položaj žena to u Srbiji nije moguće.

Pored ugrađivanja modela rodne ravnopravnosti u zakonodavstvo (ostvarivanja rodne ravnopravnosti *de jure*), tek promena vrednosnog sistema većine članova društvene zajednice vodi ostvarivanju ravnopravnosti *de facto*.¹⁶ Bez ideje da žena zaista treba da bude ravnopravna i da može koristiti sve društvene resurse jednakoj kao i muškarac i dalje ćemo se sretati sa slučajevima izbegavanja zakonskih odredbi u svim sferama društva čak i tamo gde rodno senzibilni zakoni postoje.¹⁷ Jedan od načina za prevazilaženje ovog stanja jesu različiti oblici edukacije na svim nivoima, od osnovne škole do univerziteta. Senzibilisanje pojedinaca će rodnu neravnopravnost učiniti vidljivom, a zatim unošenje ideja rodne ravnopravnosti u nastavne sadržaje i institucionalno obrazovanje može dovesti do promene vrednosnog sistema, što obezbeđuje osnovu za ostvarivanje ravnopravnosti žena u društvenoj sredini.

¹³ Komitet za eliminaciju diskriminacije žena – trideset osma sednica 14. maj – 1. jun 2007. godine Zaključni komentari Komiteta za eliminaciju diskriminacije žena: Republika Srbija

¹⁴ Na osnovu izveštaja CEDAW komiteta tranzitni trafiking je problem i u Srbiji.

¹⁵ Neki postupci na promociji CEDAW konvencije postoje. Na primer, Ministarstvo za rad i socijalnu politiku je uvrstilo predstavljanje CEDAW konvencije i izveštaja u svoj seminar o rodnoj ravnopravnosti. Ciljna grupa su državni službenici različitog nivoa.

¹⁶ „U modernim društvima (nastalim na osnovama zapadnoevropske kulture i institucionalne tradicije) proces izjednačavanja žena i muškaraca pred zakonom je gotovo okončan.“ (Đorđić, 2004: 27)

¹⁷ Možemo se poslužiti primerom iz sfere rada, poslodavac *de jure* ne može da otpusti trudnu ženu, ali se može „poslužiti“ diskriminacijom pri zapošljavanju i neće zaposlitи ženu koja nije isplanirala porodicu ili namerava da u skorije vreme planira rađanje deteta.

Uloga obrazovanja u uspostavljanju vrednosnog konsenzusa o potrebi rodne ravnopravnosti

Ako prepostavimo da državne institucije svoje akcije na postizanju ravnopravnosti rodova baziraju na konsenzusu o potrebi njenog uspostavljanja, onda možemo sistem obrazovanja i vaspitanja u društvu označiti kao ključni za prenošenje vrednosti rodne ravnopravnosti na mlađe generacije. Taj konsenzus sa svoje strane autorka vidi kao moguć samo na osnovama široko rasprostranjenog uvida da rodna neravnopravnost i dalje opstaje u mnogim sferama društvenog života. Način da se to ostvari je ugrađivanje rodne perspektive u obrazovanje na svim nivoima i u svim oblastima proučavanja društvenih odnosa.

Vrednosni sistem se, pak, ne može promeniti od danas za sutra, to je dugačak proces iteriorizacije vrednosti u svest pojedinaca i društvene institucije. Upravo zato je institucionalno obrazovanje značajan segment prenošenja ideja i vrednosti rodne ravnopravnosti, to je jedini sistem koji može omogućiti kontinuitet u promociji pomenutih sadržaja. Saglasnost o ideji *o jednakosti polova kao vidu ostvarivanja dobrobiti u društvu*, je preduslov za postizanje konsenzusa i društvenih aktera i pojedinaca, a to je, pak, uslov uspešnog sprovođenja mera za postizanje ravnopravnosti žena.

Upravo zato socijalizacija dece mora biti „rodno senzibilisana“. Iako postoji utisak da se o ovom problemu u našem društvu dovoljno govori, ipak, on nije materijalizovan u vrlo konkretnе obrazovne i vaspitne sadržaje koji bi decu od predškolskog vaspitanja usmeravali u pravcu usvajanja vrednosti rodne ravnopravnosti. U tom smislu sami poslenici u sistemu obrazovanja moraju biti „rodno osvešćeni“. Moraju prepoznati koje mere i postupci pospešuju pomenuti sistem vrednosti, a koji sadržaji reprodukuju patrijarhalni sistem rodnih uloga. Jedno od važnih pitanja jeste da li je jedan od kriterijuma za prihvatanje i odobravanje udžbenika od strane Ministarstva prosvete za osnovne i srednje škole poštovanje principa rodne ravnopravnosti u samom tekstu udžbenika. Svedoci smo primera da mnogi naši udžbenici u osnovnim školama reprodukuju rodne stereotipe (mama radi za sudoperom, dok otac sedi u fotelji i čita novine). Član 10. CEDAW konvencije promoviše pored ostalog uvođenje principa rodne ravnopravnosti u obrazovne sadržaje: „Eliminacija bilo kog stereotipnog koncepta uloga muškaraca i žena na svim nivoima i u svim oblicima obrazovanja, ohrabrujući spolno mješovito obrazovanje i druge vrste obrazovanja koje će pomoći u postizanju ovog cilja, i naročito, putem revidiranja

knjiga i školskih programa i adaptacijom nastavnih metoda;” Učitelji, nastavnici i profesori u osnovnim i srednjim školama moraju biti u stanju da prepoznaju ove sadržaje i metode. Sadržaji vezani za rodnu ravnopravnost su deo Građanskog vaspitanja, međutim pristup koji pospešuje vrednosti jednakosti rođeva i nediskriminacije mora biti deo svih nastavnih sadržaja.

Dugo je problem faktičke neravnopravnosti rođeva bio samo u domenu bavljenja različitim feminističkim udruženja i feminističke literature, što je uprkos ogromnim dometima ovih aktivnosti, pospešilo doživljavanje pitanja ravnopravnog tretmana žena kao „borbe“ među polovima, koju su „čuvari tradicije“¹⁸ doživeli kao atak na moral, porodicu, „prirodne“ odnose među polovima. Smatramo da feministička literatura i aktivnosti imaju ograničen domet u postizanju društvenog konsenzusa o potrebi rodno ravnopravnog tretmana žena.

Brojne nevladine organizacije takođe pokrivaju svojim aktivnostima ovu oblast, ipak njihova aktivnost, takođe, ima ograničene domete. Naime NVO imaju mogućnost da mobilisu relativno mali broj ljudi, s druge strane u Srbiji još uvek postoji određeni otpor prema nevladinom sektoru, tako da se ideje koje dolaze iz NVO organizacija teže prihvataju u društvenoj zajednici.

Perspektiva promocije rodne ravnopravnosti mora biti prisutna na svim nivoima obrazovanja i u svim oblastima obrazovanja. Jedan od osnovnih zadataka jeste sticanje znanja o realnom položaju žena, rušenje predrasuda o njihovim preteranim i neopravdanim zahtevima, dokumentovanje njihovog neravnopravnog položaja. Rečju, treba uvesti rodnu perspektivu u obrazovni sistem. Ovaj zadatak je primeren univerzitetskom nivou, gde se studije rodnih pitanja vrlo stidljivo probijaju u univerzitske programe. Naime, u svakoj oblasti društvenog života treba kreirati mere i procedure koje obezbeđuju rodnu ravnopravnost. To je moguće samo uz školovanje eksperata koji će rodnu perspektivu ugraditi u oblasti kojima se bave. Tek tako bi smo imali situaciju da eksperți mogu na osnovu relevantnih podataka i analiza biti u stanju da kreiraju mere koje podstiču rodnu ravnopravnost – u oblasti ekonomije, zdravstva, socijalne zaštite. Često se srećemo sa primerima da sami poslenici u pojedinim

¹⁸ Fundamentalisti nanovo u istoriji razvoja civilizacije ženu prepoznaju kao izvoriste greha i posrnuća uvek kada ona pokušava da se oslobođi svoje rodne diskriminisanosti. Kod nas su nosioci takvih ideja već pomenuta Srpska Pravoslavna Crkva, političke partije desničarske orijentacije, različita udruženja zasnovana na nacionalističkoj i desničarskoj ideologiji.(Gavrilović, 2008: 99)

oblastima robuju predrasudama i nemaju pravu sliku o stanju u oblasti u kojoj rade. Stručnjaci koji bi se školovali na studijama sa rodnom perspektivom bili bi u stanju da utvrde preduslove za implementaciju standarda rodne ravno-pravnosti u oblastima kojima se bave.¹⁹

Mesta za edukativne programe i implementaciju principa rodne ravno-pravnosti pronalazimo u mnogim segmentima društva. Postavlja se pitanje da li je princip rodne ravnopravnosti uveden u etičke kodekse svih preduzeća. Da li su menadžeri i šefovi službi za ljudske resurse dovoljno osvešćeni o principima rodne ravnopravnosti. Praksa o kojoj smo govorili nam pokazuje da nisu. Niz edukacija u tom pravcu bi otvorile mogućnost da se vrednosni sistem menja, ali i praksa koja obiluje primerima neravnopravnog tretmana žena u procesu rada.²⁰

Polaznici „edukativnih programa“ koji promovišu principe rodne ravno-pravnosti moraju biti osnovci, ali i ministri, njihovi pomoćnici i savetnici, poslanci koji utiču na kreiranje zakonodavstva, jer samo tako možemo stvoriti društvenu klimu koja omogućava primenu i etičkih i pravnih standarda rodne ravno-pravnosti u realnom životu.

Zaključna razmatranja

Naša realna društvena situacija, pravna regulativa i vrednosni sistem su elementi koji još uvek usporavaju ostvarivanje ravnopravnog položaja žena u Srbiji. Isto tako pravna regulativa i vrednosni sistem mogu biti odlučujući pokretač ovih procesa. Edukacija i socijalizacija u tom pravcu od presudnog je značaja.

---

¹⁹ Kao primer ovakve prakse možemo navesti praksu Pravnog fakulteta u Nišu koji na svojoj Pravnoj klinici kao jedan od predmeta bavljenja tretira zaštitu prava žena. Na taj način možemo očekivati da ćemo imati „rodno senzibilisane“ pravnike

²⁰ „Komitet zahteva da država ugovornica obezbedi programe obuke i prekvalifikacije nezaposlenih žena, uključujući i marginalizovane grupe žena, kredite za preduzetnice i one koje žele da pokrenu sopstveni biznis, kao i socijalna davanja za žene koje rade kao neplaćeni pomažući članovi u domaćinstvu. Komitet dalje zahteva da država ugovornica poveća kapacitete za ostvarivanje prihoda, naročito za žene koje samostalno vode domaćinstvo ili za žene iz ruralnih područja. Komitet takođe zahteva da država ugovornica revidira zaštitno radno zakonodavstvo, u smislu eliminisanja odredbi kojima se održava stvarna nejednakost žena.“ Komitet za eliminaciju diskriminacije žena – trideset osma sednica 14. maj – 1. jun 2007. godine Zaključni komentari Komiteta za eliminaciju diskriminacije žena: Republika Srbija,

Danijela Gavrilović

Nakon ukazivanja na mehanizme koji onemogućavaju postizanje pune ravnopravnosti žena u Srbiji, i uz ukazivanje na značaj obrazovanja u promociji ovih ideja, autorica želi da istakne da sadašnji društveni trenutak, potreba usklađivanja sa pravom i standardima EU otvara perspektivu za ugrađivanje perspektive rodne ravnopravnosti u obrazovni sistem. Obrazovanje će sa svoje strane implementirati vrednosni sistem potreban da perspektiva rodne ravnopravnosti prožme sve oblasti i sadržaje društvenog života.

Literatura

- Gavrilović, D. (2008) *Moral i religija u savremenom društvu*, Niš:Filozofski fakultet
- Gidens, A. (2003) *Sociologija*, Beograd: Ekonomski fakultet
- Đorić, G. (2004.) Roditeljstvo kao izvor ekonomske nejednakosti muškaraca i žena. U: Konstantinović Vilić S., Petrušić N., Žunić N., Đorić G., (2004) *Ljudska prava za žene*, Niš:OGI, str. 27–46.
- Đorić, G. i Gavrilović D. 2005. Betwen Pro-natalist Population Policy and Women's Reproductive Rights: The Analysis of Exposure of the two Discourses in Press Media After 2000. *Sociologija* 48(1), str. 73–95.
- Konstantinović Vilić S., Petrušić N., Žunić N., Đorić G., (2004) *Ljudska prava za žene*, Niš:OGI
- Konstantinović Vilić, S., Petrušić, N. (2007), Nasilje u porodici. U: N. Petrušić (ur.), *Međunarodni i domaći pravni okvir ženskih ljudskih prava i rodne ravnopravnosti*, Niš: Ženski istraživački centar za edukaciju i komunikaciju , str. 50–58.
- Petrušić, N. (2007.) Prava žena u porodici. U: N. Petrušić (ur.) *Međunarodni i domaći pravni okvir ženskih ljudskih prava i rodne ravnopravnosti*, Niš: Ženski istraživački centar za edukaciju i komunikaciju, str. 41–50.
- Radivojević, Z. (2007) Međunarodni standardi rodne ravnopravnosti. U N. Petrušić, *Međunarodni i domaći pravni okvir ženskih ljudskih prava i rodne ravnopravnosti*, Niš: Ženski istraživački centar za edukaciju i komunikaciju, str. 11–20.
- Zaharijevski, D. (2006) Uspostavljanje jednakih šansi kroz strategiju zakonske i institucionalne zaštite roditeljstva. *Prvi nacionalni kongres o deci i natalitetu u Srbiji*, Beograd: Standard 2, str. 123–136.

Zwingel, S. CEDAW: the women formula, www.centerwomenpolicy.org, 29. septembar. 2008

Žunić, N. (2007.) Žene, politika i ženska prava: činjenice i mogućnosti. U N. Petrušić (ur.) *Međunarodni i domaći pravni okvir ženskih ljudskih prava i rodne ravnopravnosti*, Niš: Ženski istraživački centar za edukaciju i komunikaciju, str. 32–41.

Zaključni komentari Komiteta za eliminaciju diskriminacije žena: Republika Srbija, www.psrzrp.vojvodina.sr.gov.yu/uploads/contpics, 30. septembar 2008.

WEDO (Women's environment & development organization), CEDAW in the United States: Why a Treaty for the Rights of Women, www.centerwomenpolicy.org, 29. septembar 2008.

Danijela Gavrilović

DANIJELA GAVRILOVIĆ

Education and training as prerequisites for overcoming the difficulties in the implementation of ethical and legal norms concerning gender equality in a social environment

In this paper, the author advances the thesis that in today's Serbia there is no social consensus concerning the unequal treatment of men and women, and that "patriarchal syndrome", stereotypes and prejudices are still widely present and are greatly influencing the functioning of social mechanisms and the achievement of gender equality. In Serbia the process of achieving the equal treatment of women *de jure* is still in progress. With the absence of consensus, which is a prerequisite for "transmitting" social values encompassed by gender equality, the chances are little that equality will be attained *de facto*. This paper is meant as a warning that not all types of women's inequality are easily noticeable, as well as that on the social scene there are many different and intertwined social actors which influence dealing with the problem of inequality, implementation of international and domestic legal acts, ethical standards, and taking steps to introduce mechanisms for achieving women's equality in society. One of the prerequisites for overcoming these difficulties is a system of education and educational resources, which promote the idea of gender equality.

Keywords: legal standards of gender equality, ethical standards, value consensus, education

Rod, obrazovanje i ljudska prava

TEMIDA
Septembar 2008, str.41-61
ISSN: 1450-6637
DOI: 10.2298/TEM0803041S

Žene u sistemu policijskog obrazovanja stanje i perspektiva ženskih ljudskih prava

„Svako mesto je mesto na kojem se radi o ljudskim pravima.“

Eleonor Roosevelt

DANIJELA SPASIĆ*

*R*ad predstavlja pokušaj da se, kroz specifičnost i otvorenost sistema policijskog obrazovanja u Srbiji i zemljama Zapadnog Balkana, utvrdi stepen poštovanja jednakih prava žena i muškaraca u pogledu dostupnosti ovog vida obrazovanja, ali i prava u pogledu zapošljavanja, karijere i profesionalnog usmeravanja u policiji, kao ženskih ljudskih prava garantovanih najvažnijim međunarodnim dokumentima o ljudskim pravima, a posebno tzv. Velikom Poveljom ženskih prava – Konvencijom o eliminisanju svih oblika diskriminacije žena (CEDAW). Kroz analizu statusa žena u policijskom obrazovanju i policijama različitih zemalja, a pre svega u Srbiji, definisće se stepen podudaranja ali i razmimoilaženja stanja de jure i stanja de facto

Ključne reči: žene, policija, policijsko obrazovanje, ženska prava

Uvodni diskurs o ženskim ljudskim pravima

Suština koncepcije ljudskih prava je u njihovoј univerzalnosti i nedeljivosti. Univerzalnost podrazumeva ljudska prava za sve i ista prava za sva ljudska bića, bez obzira na njihovu polnu, nacionalnu, versku, rasnu i bilo koju drugu pripadnost. Međutim, preterana opštost koncepta ljudskih prava često vodi ka njihovoј društvenoj nevidljivosti, a posredno i do kršenja ženskih ljudskih prava. Istovremeno, u unutrašnjim granicama, lokalno zakonodavstvo diskriminiše ili umanjuje njihova prava u odnosu na muškarce, ili se to dešava prilikom primene samih zakona (Dokmanović, 2002).

* Danijela Spasić je istraživačica-pripravnica na Kriminalističko-poiličijskoj akademiji u Beogradu, studentkinja doktorskih studija na Fakultetu bezbednosti i članica Viktimološkog društva Srbije, E-mail: danijela.s@nadlanu.com; danijela.spasic@kpa.edu.rs.

Polazeći od ove činjenice, Konvencija UN o eliminaciji svih oblika diskriminacije žena – CEDAW,¹ koja se smatra „međunarodnom poveljom ženskih prava“ i stoga naziva i „Ženskom konvencijom“, kao najvažniji međunarodni instrument za zaštitu ženskih ljudskih prava, identifikuje *diskriminaciju* kao „svako razlikovanje, isključivanje ili ograničavanje ljudskih prava i osnovnih sloboda u političkom, ekonomskom, socijalnom, kulturnom, građanskom smislu ili u bilo kojoj drugoj oblasti, učinjeno na osnovu pola, koje ima za rezultat umanjivanje ili onemogućavanje priznavanja, uživanja ili vršenja tih prava od strane žena, na osnovi jednakosti muškaraca i žena, bez obzira na njihov bračni status.“ (čl. 1)

U vezi sa tim, i članom 18. Bečke deklaracije² utvrđeno je: „Ljudska prava žena i devojaka su neprenosivi, integralni i nedeljivi deo opštih ljudskih prava. Puno i ravnopravno učešće žene u političkom, građanskom, privrednom, socijalnom i kulturnom životu, na nacionalnom, regionalnom i međunarodnom nivou i eliminisanje svih oblika diskriminacije po osnovu pola, prioritetni su ciljevi koje treba da sprovede međunarodna zajednica.“

Poseban objekat zaštite od diskriminacije definisan međunarodnim dokumentima kojima se štite ljudska prava, a pre svega CEDAW, predstavlja segment ženskih prava u pogledu *obrazovanja* i obezbeđivanja, a na osnovu ravnopravnosti muškaraca i žena, *jednakih uslova u pogledu karijere i profesionalnog usmeravanja* (čl. 10), kao i ravnopravnosti u oblasti *zapošljavanja* (čl. 11 CEDAW).

Neophodno je naglasiti da su jednaka prava za žene, kao i zapošljavanje žena i muškaraca pod istim uslovima, pored CEDAW, posebno naglašeni u sledećim međunarodnim dokumentima:

- Univerzalnoj deklaraciji o pravima čoveka, koja u stavu 2. člana 21 određuje da „svako ima pravo da na ravnopravnoj osnovi stupa u javnu službu u svojoj zemlji.“³

¹ Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination Against Women (G.A.res. 34/180, 34 U.N.GAOR Supp. (No.46) at 193, U.N.Doc.A/34/46.

² Bečka deklaracija i Akcioni program doneti su na Svetskoj konferenciji za ljudska prava, održanoj u Beču, 1993. godine.

³ Univerzalna deklaracija o pravima čoveka usvojena je Rezolucijom Generalne skupštine UN 217A od 10. decembra 1948. godine. Ne podleže ratifikaciji, jer nije međunarodni ugovor.

- Međunarodnom paktu o građanskim i političkim pravima⁴, u članu 25, koji ističe da „*svaki građanin, bez ikakve diskriminacije na koju se odnosi čl. 2 i bez nerazumnih ograničenja, ima pravo i mogućnosti da mu pod opštim uslovima jednakosti, bude dostupna javna služba u njegovoj zemlji* (stav c).“
- Konvencija o političkim pravima žena⁵ u članu 3 naglašava da će „*žena imati pravo da bude na javnim dužnostima i da vrši sve javne funkcije, ustanovljene na osnovu nacionalnih zakona bez ikakve diskriminacije, pod jednakim uslovima sa muškarcima.*“

Pored navedenih međunarodnih dokumenata, pitanje jednakih prava muškaraca i žena u pogledu zapošljavanja regulišu i Afrička povelja o ljudskim pravima⁶ i Američka konvencija o ljudskim pravima (čl. 23 c)⁷, a u članu 3 Konvencije o političkim pravima žena⁸ kaže se da će „*žena imati pravo da bude na javnim dužnostima i da vrši sve javne funkcije, ustanovljene na osnovu nacionalnih zakona bez ikakve diskriminacije, pod jednakim uslovima sa muškarcima.*“

Saglasno tome, prijem i stepen integracije žena u policiju obično je došao kao posredni rezultat donošenja nekog važnog međunarodnog dokumenta o ljudskim pravima ili rođnoj ravnopravnosti, ili je bio podstaknut aktivnostima ženskog pokreta tokom osamdesetih i devedesetih godina prošlog veka, koji je zahtevao da se polna struktura zaposlenih u policiji usaglasi sa polnom strukturom stanovništva, odnosno da žene učestvuju u strukturi policijskog osoblja sa 50%.

Ovaj rad ima za cilj da na primeru sistema policijskog školstva i obuke u Srbiji, ali i u zemljama regiona Zapadnog Balkana, na razmeđu dva milenijuma, pokaže i utvrdi njihovu specifičnost i otvorenost prema ženama, stepen poštovanja jednakih prava žena i muškaraca u pogledu dostupnosti ovog vida

⁴ Usvojen i otvoren za potpisivanje i ratifikovanje ili pristupanje Rezolucijom Generalne skupštine UN 2200A od 16. decembra 1966, stupio na snagu 23. marta 1976. godine.

⁵ Otvorena za potpisivanje i ratifikaciju Rezolucijom Generalne skupštine UN 640 od 20. decembra 1952., stupila na snagu 7. jula 1954. godine.

⁶ Usvojena na 18. Skupštini šefova država i vlada zemalja Organizacije afričkog jedinstva u Nj-Robiјu, 27. juna 1981. godine, a stupila na snagu 21. oktobra 1986. godine.

⁷ Usvojena na Konvenciji Organizacije afričkih država u San Hozeu, 22. novembra 1969. godine.

⁸ Otvorena za potpisivanje i ratifikaciju Rezolucijom Generalne skupštine UN 640 od 20.12.1952., stupila je na snagu 07.07.1954. godine. Do marta 1988. godine devedeset četiri države su uručile instrumente o ratifikaciji ili pristupanju.

obrazovanja, ali i prava u pogledu zapošljavanja, karijere i profesionalnog usmeravanja u policiji, kao ženskih ljudskih prava garantovanih najvažnijim međunarodnim dokumentima o ljudskim pravima.

Sistem policijskog obrazovanja u Srbiji i njegova dostupnost ženama

Interes žena u Srbiji za policijsko obrazovanje, iako realan, ogroman i opravдан, decenijama unazad bio je ignorisan, nepoštovan i uvek se nalazio u senci tradicionalnih stereotipa o odnosima polova i potrebi da se održi veštačka granica između privatne i javne sfere, pri čemu je, tradicionalno, privatna sfera isključivo rezervisana za žene.

Institucionalno, policijsko školstvo u Srbiji utemeljeno je osnivanjem tzv. Rajsove policijske škole 1921. godine. Potom su osnovane Centralna policijska škola u Zemunu 1931. godine, Viša škola UDB FNRJ 1949. godine, Viša škola za unutrašnju upravu 1953. godine, a Srednja škola unutrašnjih poslova (ŠŠUP) sa sedištem u Sremskoj Kamenici, počela je sa radom septembra 1967. godine. Nijedna od ovih ustanova nije pružala mogućnost školovanja ženskog kadra.

Viša škola unutrašnjih poslova (VŠUP) osnovana je 1972. godine. Do 1991. godine VŠUP je imala status samostalne ustanove, a od tada je posebna organizaciona jedinica MUP-a Republike Srbije. Osnovne delatnosti Više škole unutrašnjih poslova bile su stručno-naučna edukacija za rad na poslovima javne i državne bezbednosti i permanentna obuka kadrova unutrašnjih poslova. Ona je bila *prva policijska školska ustanova koja je već od 1973. godine na studije upisivala i žene*. Posle skoro pedeset godina postojanja institucionalnog policijskog školstva to je bila prva praktična potvrda delimičnog poštovanja principa rodne jednakosti po pitanju dostupnosti policijskog obrazovanja. Po završetku studija sticalo se zvanje pravnika sa mogućnošću da se u službi napreduje do čina kapetana.

Godišnje se na konkurse VŠUP za upis oko 600 studenata na redovne i vanredne studijejavljalo u proseku 1500 studenata, od toga oko 450 žena (30% – 40%). Pri tome je kvotama Ministarstva unutrašnjih poslova odobren upis od 20 do 30 devojaka na redovne i isto toliko na vanredne studije. Od školske 2002/03. godine za upis na VŠUP više ne postoje kvote s obzirom na pol, već se upis kandidata vrši prema jedinstvenoj rang-listi. U skladu sa tim, iste godine upisane su 172 devojke, školske 2003/04. upisane su 144,

naredne 2004/05. godine – 187 devojaka, a 2005/06. godine ukupno 179 devojaka. Od upisanih, 2002. godine diplomirale su 42 devojke, 2003. godine – 41, 2004. godine – 35, a 2005. godine ukupno 44 devojke (prosečno 30% od upisanih devojaka diplomira u roku, odnosno najkasnije godinu dana od završetka poslednjeg semestra).⁹

Prema podacima iz avgusta 2005. godine, koji su i dalje aktuelni, jer u međuvremenu nije bilo značajne fluktuacije (u okviru kojih je posebno obrađena kategorija žena koje su završile Višu školu unutrašnjih poslova), od 751 žene koje su završile ovu školu, a koje rade u Ministarstvu, njih 267 trenutno je radno aktivno – 11,3% u upravama u sedištu Ministarstva, dok 88,4% radi u područnim policijskim upravama (Novović, 2006: 44). Najveći broj raspoređen je na poslovima kriminalističke policije (oko 29%), na upravnim poslovima (oko 20%), poslovima policije opšte nadležnosti (oko 16%), poslovima saobraćajne policije, u analitici, dežurnoj službi, na poslovima obezbeđenja, u graničnoj policiji, na poslovima stranaca, zajedničkim poslovima, pri čemu se radi o poslovima policijskih službenika *sa određenim statusom, obavezama i ovlašćenjima* (čl. 4 Zakona o policiji).¹⁰

Poličkska akademija (PA) osnovana je 1993. godine kao ustanova koja se bavi obavljanjem obrazovno-naučne delatnosti od značaja za bezbednost i policijske poslove i postojala je do 2006. godine. Po završetku osnovnih studija, koje su trajale 4 godine, sticala se visoka stručna sprema i stručni naziv diplomiranog oficira policije. Od trenutka njenog osnivanja dolazilo je do izražaja veliko interesovanje devojaka za ovaj oblik i nivo školovanja. Međutim, sve do školske 2002/03. godine nije postojala mogućnost prijema kandidatkinja, s obzirom na to da ni Ministarstvo unutrašnjih poslova, koje je određivalo upisne kvote, stipendiralo upisane studente i raspoređivalo ih po završetku studija uglavnom na mesta pomoćnika komandira policijskih stanica (nivo rukovodećih kadrova), nije iskazivalo interesovanje za školovanje žena za rukovodeća radna mesta.

Ali, ulazak Srbije u tranzicione procese nakon demokratskih promena 2000. godine, uslovio je i neminovnost reforme policijskog sistema i sistema policijskog školstva i obuke, sa ciljem masovnijeg prijema žena u policiju, posebno u uniformisani sastav, do dostizanja projektovane kvote od 30% od ukupnog broja policijaca. Kao posledica intenzivnih društvenih promena, pri-

⁹ Prema evidencijama stručnih službi VŠUP.

¹⁰ Sl. glasnik RS, br. 101/05.

tiska javnosti i međunarodne zajednice, počeo je prijem žena u uniformisani sastav srpske policije u respektabilnijem broju, od 2000. godine, organizovanjem prvog Kursa za policajke za pograničnu policiju. Od tada se obuka žena za policijske poslove kontinuirano vršila na kursevima za obuku policajaca, u nastavnim centrima za obuku kadrova MUP-a (Klisi, Kuršumlijskoj Banji, Kuli i SŠUP u Sremskoj Kamenici), bila je internatskog tipa, u trajanju od 4 meseca po nastavnom planu i programu obuke za muškarce-policajce, ali bez terenske obuke, u klasama od oko 300 polaznika oba pola (u zavisnosti od potreba službe).

U međuvremenu, krajem 2000. godine, tadašnja savezna država (Savezna Republika Jugoslavija – SRJ) ponovo je primljena u OEBS čija je Misija na njenoj teritoriji, sa četiri sektora, bila odgovorna za razvoj vladavine zakona, demokratizaciju, razvoj medija i sprovođenje zakona. U vezi sa tim aktivnostima, u Izveštaju o radu policije u SRJ Ričarda Monka¹¹, u delu koji se odnosi na prisustvo žena u policiji naveden je podatak da se, u periodu od aprila do jula 2001. godine, u policijskim snagama opšte nadležnosti u Srbiji nalazilo 29 policajki, a u Crnoj Gori 160 žena u uniformisanoj policiji, ali da ih nema na patrolnim dužnostima. Zapaženo je, takođe, da je procenat žena u saobraćajnoj i pograničnoj policiji nešto veći, ali je „*disbalans u broju žena i muškaraca u službi zapanjujuće očigledan i za to ne postoji opravdanje kako po osnovu operativnih potreba, tako i po osnovu pružanja jednakih mogućnosti.*“ U Izveštaju se, povodom postavljanja pitanja napredovanja u službi, ističe da nedostupnost studija na Policijskoj akademiji ženama predstavlja objektivnu prepreku njihovom profesionalnom napredovanju i afirmaciji, s obzirom da svršeni studenti (muškog i ženskog pola) u službi mogu da napreduju samo do čina kapetana, a da su studije na Policijskoj akademiji tada bile dostupne samo muškarcima, što je automatski značilo da žene u policijskoj službi ne mogu biti unapređene u čin viši od kapetana. Na ovom zaključku temeljila se i preporuka da se „*u oba republička ministarstva učine odgovarajuće promene kako bi se ženama–policajkama omogućilo da ravnopravno sa muškarcima učestvuju u svim aspektima*

---

¹¹ Ričard Monk imenovan je, marta meseca 2001. godine, od strane OEBS-a za konsultanta za pitanja policije u SRJ. Jula meseca iste godine sačinio je sveobuhvatnu studiju sa preporukama potrebnih promena u cilju modernizacije policije u skladu sa evropskim standardima i njene integracije u međunarodnu policijsku zajednicu (Ričard Monk, *Izveštaj o radu policije u SR Jugoslaviji*, Organizacija za evropsku bezbednost i saradnju, jul 2001.) Navedeno prema: Novović, 2006.

operativnih policijskih poslova", da „oba republička ministarstva promene politiku regrutovanja kadrova kako bi se ženama omogućilo da budu regrutovane na svim nivoima u policiji", kao i da se, uz međunarodnu pomoć, uklone sve prepreke za ulazak žena u službu na svim nivoima (sa minimalnom kvotom od 10% – kao u VŠUP).¹²

Nekoliko meseci kasnije, u Izveštaju o proceni stanja ljudskih prava, etike i standarda policijskog funkcionisanja u Saveznoj Republici Jugoslaviji, Srbiji i Crnoj Gori, koji je Savetu Evrope podneo Džon Slejter, ekspert za ljudska prava, istaknuto je i sledeće „... objektivnost u funkcionisanju policije znači da žene treba tretirati jednako sa muškarcima. Ovo se odnosi na policijske organizacije i znači kraj kvotama i restrikcijama za radna mesta dostupna ženama. Preporučuje se ponovno razmatranje svih propisa u vezi sa regrutovanjem, unapređenjem i uopšte položajem žena u okviru policijskih organizacija u SRJ kojim bi se obezbedilo da se ženama daju iste šanse kao muškarcima ... da budu primljene u sve institucije koje obavljaju policijsku obuku, a u zavisnosti od njihovih sposobnosti i pogodnosti ..." (ibidem).

Već naredne godine organizovana su dva kursa za policajke, za upis na VŠUP ukinute su kvote za muškarce i žene, a Policijska akademija je kao visokoškolska ustanova, po prvi put u istoriji pružila direktnе mogućnosti ženama za upis na studije, koji je ipak bio kvotama određen.

Za upis na studije PA u školskoj 2002/03. godini bio je otvoren konkurs za 115 studenata, od kojih do 30 devojaka (oko 20%). Od prijavljenih 1111 kandidata, bila je ukupno 431 kandidatkinja (oko 40% zainteresovanih), među kojima je bilo 122 odlične, 277 vrlo dobrih i 32 dobre učenice srednjih škola (u najvećem procentu – gimnazija iz unutrašnjosti Srbije,) uz veoma slabu zainteresovanost srednjoškolki sa područja grada Beograda. Zanimljivo je da je svaki konkurs za upis na PA pratilo njihovo slabo interesovanje. Po završenoj proceduri selekcije, na studije je, na zahtev MUP-a Republike Srbije, primljeno 125 kandidata, od kojih 34 devojke (oko 27%).¹³ Bila je to prva generacija devojaka upisana na jednu visokoškolsku ustanovu u sistemu policijskog obrazovanja u Srbiji. U roku je diplomiralo 13 devojaka, a među njima dve su nagrađene kao najbolji studenti generacije. Završetkom studija (školske 2006/07. godine) stekle su visoku stručnu spremu, stručni naziv

¹² Preporuke 27, 28. i 42. Izveštaja o radu policije u SR Jugoslaviji , navedeno prema: Novović, 2006: 6.

¹³ Prema evidencijama stručnih službi PA.

diplomiranog oficira policije, ali je veći deo njih, raspoređen na izvršilačka radna mesta neuniformisanih policijskih službenika zaposlenih na posebnim ili određenim dužnostima u Upravi pogranične policije, Upravi za strance, odnosno, područnim policijskim upravama.

Za upis sledeće generacije, školske 2003/04. godine, prema kadrovskim projekcijama MUP-a bio je određen isti brojčani odnos kandidata. Među 1090 prijavljenih kandidata bila je ukupno 371 devojka (34%). Od upisanih 30 kandidatkinja u predviđenom roku diplomiralo je 20 devojaka.

Praksa upisa devojaka na studije na Policijskoj akademiji nastavljena je i treće, školske 2004/05. godine. Za upis 115 studenata konkurisale su, od ukupno 903 prijavljenih, 273 devojke (30%). Iako je prvobitnim kvotama Ministarstva bio određen upis do 30 kandidatkinja, upisano je ukupno 125 studenata, od kojih 35 devojaka (oko 28%).

Četvrta generacija devojaka upisana je školske 2005/06. godine. Na konkurs za upis prijavilo se 277 devojaka od ukupno 1008 kandidata (oko 27%). Prema kvoti MUP-a upisano je 35 studentkinja (što je činilo oko 27% ukupnog broja upisanih). Pri tome se selekcija kandidata sprovodila po unapred utvrđenim kriterijumima i standardima u pogledu morfoloških i bazično-motoričkih sposobnosti (odnos visine i težine, skok u dalj, skok u vis, trčanje, „sklekovi“ i sl.), posebno definisanih za kandidate muškog i ženskog pola, pri čemu se kriterijumi vezani za uspeh u srednjoj školi i psihološki testovi nisu razlikovali.

Treba napomenuti da je sve do gašenja Policijske akademije i formiranja nove policijske visokoškolske ustanove Ministarstvo unutrašnjih poslova zaključivalo ugovore o stipendiranju sa upisanim studentima, bilo na početku studija, bilo u poslednjoj godini školovanja, uz obavezu da po završetku studija prihvate raspoređivanje na radna mesta prema kadrovskim potrebama MUP-a Republike Srbije, pri čemu je samim upisom na studije kandidat zasnivao radni odnos u Ministarstvu. Plaćeni troškovi studiranja i obezbeđen posao predstavljali su snažan i često presudan razlog zbog kojeg je godinama postojalo veliko interesovanje kandidata *oba pola* za upis na Policijsku akademiju.

Generalno, policijsko obrazovanje u Srbiji se do 2006. godine odvijalo u tri nezavisne i odvojene ustanove: SŠUP, VŠUP i PA. Srednja škola unutrašnjih poslova u Sremskoj Kamenici školovala je profil policajca za obavljanje osnovnih policijskih poslova, sa IV stepenom stručne spreme bez mogućnosti školovanja kandidata ženskog pola. Viša škola unutrašnjih poslova je tokom svog

postojanja uglavnom školovala buduće pripadnike MUP-a sa VI stepenom stručne spreme i zvanjem pravnika, uz prijem određenog broja studentkinja sve do školske 2002/03. godine, kada se ukidaju kvote za devojke. Policijska akademija školovala je buduće pripadnike policije sa VII/1 stepenom stručne spreme i zvanjem diplomirani oficir policije, a od školske 2002/03. godine primala je na školovanje i devojke prema kvotama koje je MUP određivao.

S obzirom na takvo stanje u policijskom školstvu u Srbiji, a uzimajući u obzir primedbe obrazovnih i drugih organizacionih jedinica Ministarstva, uvažavajući preporuke i sugestije eksperata OEBS-a i Saveta Evrope, doneta je decembra meseca 2005. godine *Strategija razvoja sistema obuke i obrazovanja za potrebe policije* koja, uz zakonsku regulativu (Zakon o visokom obrazovanju i Zakon o policiji), predstavlja osnov i okvir za dalje aktivnosti na reformi policijskog školstva.

Pri izradi strategije razvoja policijskog školstva krenulo se od preporuka i ocena OEBS-a i Saveta Evrope, Dokumenta vizije za reformu MUP-a Srbije,¹⁴ dokumenata koji definišu Bolonjski proces i radova koji govore o prvcima promena u Evropskom policijskom obrazovanju. Posebno se vodilo računa da reformska strateška rešenja budu usklađena sa reformskim rešenjima koja se odnose na državnu upravu i univerzitet, stvaranjem obrazovnog sistema koji će produkovati kvalitetan i profesionalan kadar, sposoban da podrži servisni model organizacije policije i zasnovan na radnoj efikasnosti, evropskim standardima i poštovanju ljudskih prava.

Sa stanovišta pružanja jednakih šansi za prijem u policiju kandidatima oba pola, to je, između ostalog, značilo sledeće:

– formiranje Centra za osnovnu policijsku obuku (COPO) u Sremskoj Kamenici, u kome se od 2006. godine organizuju kursevi za policiju opšte nadležnosti, pri čemu svi kandidati za policijce završavaju kurs u trajanju od 18 meseci (12 meseci u višem trening-centru i 6 na terenu – u praksi). Na konkurs za upis prve generacije, 2007. godine, prijavilo se oko 5.000 kandidata oba pola. U prvu generaciju upisano je 120 polaznika, od kojih 30 kandidatkinja, koji su morali ispunjavati sledeće uslove: da imaju više od 18, a manje od 25 godina, da su završili četvorogodišnju srednju školu, da imaju vozačku dozvolu B kategorije i da nemaju dvojno državljanstvo. Na kursu se, između ostalih sadržaja nastavnog plana i programa (slika 1.), izučava i tematika ljudskih i manjinskih prava,

¹⁴ Ovaj dokument je sačinio ekspertska tim Ministarstva u okviru projekta sa Danskim institutom za ljudska prava.

Danijela Spasić

rodne ravnopravnosti, kodeks policijske etike i strani jezici. Avgusta meseca 2008. godine počela je selekcija za upis druge generacije polaznika COPO, pod istim uslovima, što znači da će i ove godine kurs pohađati do 30 devojaka, odnosno 25% od ukupnog broja polaznika. Po završetku kursa i devojkama će, pod istim uslovima, biti obezbeđeno zasnivanje radnog odnosa u policiji.

Slika 1. Detalj sa osnovne policijske obuke

– integraciju Više škole unutrašnjih poslova i Policijske akademije u jednu visokoškolsku ustanovu, *Kriminalističko – policijsku akademiju* (KPA), koja je osnovana Odlukom Vlade Srbije od 06.07.2006. godine, a koja realizuje studijske programe akademskih (četvorogodišnjih) i strukovnih (trogodišnjih) studija za potrebe policijskog obrazovanja, i bavi se naučnoistraživačkim radom u oblasti kriminalističkih i policijsko-bezbednosnih nauka. Od osnivanja do septembra 2008. godine na studije KPA upisane su tri generacije redovnih i samofinansirajućih studenata na akademske i strukovne studije (po

150 studenata, odnosno 300, od kojih ukupno do 30 devojaka, tj. svega 10%). Po ustaljenoj praksi, saglasnost na upisne kvote davalо je Ministarstvo unutrašnjih poslova, iako to nije podrazumevalo da je studentima KPA, po završetku studija, obezbeđeno radno mesto u nekoj od organizacionih jedinica MUP-a.

Drugim rečima, novi sistem policijskog školstva ne pruža jednakе šanse i mogućnosti kandidatima oba pola, pre svega, s obzirom na dostupnost pojedinih nivoa policijskog obrazovanja uvek i samo određenom procentu kandidata ženskog pola, što posredno određuje ograničenu zastupljenost žena u svim policijskim strukturama, hijerarhijski, od najnižih do rukovodećih. Ravnopravan tretman i približavanje policije lokalnoj zajednici, čemu se, između ostalog i teži, podrazumevao bi da kadrovska projekcija policije odslikava polnu strukturu društva, odnosno zastupljenost žena oko 50%. To je u pojedinim zemljama postignuto još osamdesetih godina prošlog veka (u Kanadi – oko 40%, sa tendencijom rasta; navedeno prema: Barlow et al., 1979: 75 - 79).

Kao potvrda o neophodnosti promene u otvorenosti i pristupačnosti sistema policijskog školstva i policije ženama govore i podaci o zastupljenosti žena u Ministarstvu unutrašnjih poslova. Prema podacima sa kraja 2005. godine, odnosno, pet godina posle demokratskih promena u Srbiji i ulaska u transizione procese, žene čine 19,68% u odnosu na ukupan broj zaposlenih, ali zato svega 15,81% ovlašćenih službenih lica (OSL) u odnosu na ukupan broj OSL i, još manje – 6,60% zaposlenih sa statusom P (policajaca) u odnosu na ukupan broj zaposlenih sa istim statusom. Među rukovodiocima MUP-a, u istom periodu, svega 164 su žene, raspoređene na poslovima – od šefa odseka do načelnika resora. Već u martu 2006. godine taj broj je iznosio 176, odnosno 7,83% u odnosu na ukupan broj rukovodilaca.¹⁵

Zastupljenost žena u policijama drugih zemalja i otvorenost sistemâ policijskog obrazovanja

Iskustva nekih zemalja u svetu i u regionu Zapadnog Balkana pokazuju da, i pored svih napora da se međunarodnim dokumentima garantuju jednakа prava žena i muškaraca u pogledu zapošljavanja u javnim službama i pružanja jednakih šansi za stručno usavršavanje i profesionalnu afirmaciju, u nekim po-

¹⁵ Podaci su preuzeti iz istraživanja *Žene u policiji*, Novović, S., Petrović, D. (2006).

licijskim sistemima žene i dalje predstavljaju samo „egzotičnu pojavu“, „ukras“ ili „sredstvo za ulepšavanje“ jedne rigidne sredine kakva je policijska.

U Kanadi su, krajem devedesetih godina prošlog veka, žene činile 7,5% zaposlenog osoblja u policiji. One su i dalje neravnopravne sa muškim kolegama, uglavnom prisutne u saobraćaju i patrolnoj delatnosti, a premalo u upravi i kriminalističkim istragama. Pored toga, ženski policajci koncentrisani su u najnižim nivoima u policiji, manjina je u srednjim nivoima nadzornika i nisu prisutne u komandnom osoblju (Desbiens, 1997).

U Velikoj Britaniji su početkom novog milenijuma žene činile oko 13% policijskih odeljenja (Brown, 2000).

U SAD, prema podacima sa kraja devedesetih godina, žene drže oko 5% rukovodećih mesta, a njihovo učešće u gradskim policijskim odeljenjima na 50 000 stanovnika iznosi oko 10%. Među narednicima je bilo oko 4% žena, oko 3% među poručnicima a oko 2% u komandnom osoblju (ibidem).

U policiji Estonije je, na primer 2003. godine bilo 3 550 policajaca, od čega su 978 bile žene, odnosno 28%, pri čemu je iz godine u godinu primetno smanjenje broja policajaca, uz istovremeno povećanje brojčanog udela policijki (Novović, 2006).

U Nemačkoj, na primer, u gradu Kelnu iste godine bilo je oko 40% policijki od ukupnog broja uniformisanih policijskih snaga, a oko polovine polaznika policijskih kurseva za osnovnu obuku su žene (ibidem).

U Mađarskoj je 2001. godine bilo oko 16% policijki, dok ih je među oficirima policije bilo oko 24% (Šarkezi, navedeno prema Novović, 2006).

U zemljama Zapadnog Balkana,¹⁶ na osnovu podataka službi zaduženih za obuku, obrazovanje i ospozobljavanje polaznika za policiju, u definisanju strategija za reformu policijskog sistema uzete su u obzir preporuke i kriterijumi definisani Evropskim kodeksom policijske etike¹⁷. To se posebno odnosi na čl. 22 („*Pripadnici policije biće regrutovani, na svim ulaznim nivoima, na bazi svojih ličnih kvalifikacija i iskustva, koji moraju biti odgovarajući zadacima policije*“) i čl. 25 („*Procedure regrutovanja baziraće se na objektivnim i nediskriminacionim osnovama, a slediće nakon potrebnog testiranja kandidata. Uz to, politika će težiti da se regrutuju muškarci i žene iz različitih društvenih grupa, uključujući etničke manjinske grupe, sa krajnjim ciljem da pripadnici policije odslikavaju stru-*

¹⁶ Region Zapadnog Balkana obuhvata teritorije zemalja bivše SFRJ (osim Slovenije), i Albaniju.

¹⁷ Evropski kodeks policijske etike – Preporuka (2001)10 koju je usvojio Komitet ministara Saveza Evrope 19. septembra 2001. godine na 765. sastanku zamenika ministara.

kturu društva kome služe"). Pristup zapošljavanja u policiji na nediskriminatran način takođe je podržan i u Evropskoj konvenciji o ljudskim pravima¹⁸ (Protokol br. 12) kao i u Evropskoj socijalnoj povelji.¹⁹ Drugim rečima, postupak regrutacije i selekcije treba da obezbedi ravnopravniju polnu i etničku strukturu pripadnika policije, a sastav odabralih kandidata treba da odražava i od-slikava sastav društva uopšte.

Za razliku od Srbije, zemlje u neposrednom okruženju su, poštujući Evropski kodeks policijske etike, u strategijama razvoja svojih policijskih sistema, na svim nivoima pružile jednake šanse kandidatima oba pola.

U Republici Srpskoj, u Banja Luci je 1999. godine formirana Policijska akademija. Na njoj je do 2008. godine, na I stepen osnovne policijske obuke, upisom dvanaest klasa polaznika, poštovana nacionalna i polna struktura polaznika, pri čemu uslovima selekcije nije bila određena kvota za upis kandidata ženskog pola. Kandidati su pod istim uslovima prolazili proceduru prijema, nakon čega su na obuku primljeni najbolji, bez obzira na polnu, nacionalnu ili versku opredeljenost, a u skladu sa potrebama Ministarstva unutrašnjih poslova. Od 1999. godine na Policijskoj akademiji je uspešno završilo školovanje 868 policajaca, od kojih je 201 žena. Od tog broja 617 policajaca, odnosno 71,1% je nesrpske nacionalnosti.²⁰

*Crna Gora je, poštujući zahteve i standarde nadležnih evropskih institucija, 2006. godine, a na osnovu Projekta Reforme obrazovanja crnogorske Policije, Srednju školu unutrašnjih poslova transformisala u Policijsku akademiju na kojoj se obavlja osnovno policijsko obrazovanje. Konkursima se, nakon iskazane potrebe Uprave policije predviđa upis do 30 polaznika *oba pola* pod istim uslovima. Od 2003. godine različite kurseve i stručno usavršavanje su prošla 5643 pripadnika crnogorske policije, od čega četvrtinu čine žene.²¹*

Hrvatska je, usmeravajući svoje zakonodavstvo ka legislativi Evropske Unije, izvršila reformu policije i sistema policijskog obrazovanja. To je praktično značilo da se Policijska škola, osnovana 1972. godine, transformiše od 2003/04. godine u organizacionu jedinicu Policijske akademije za osnovnu pol-

¹⁸ Usvojio Savet Evrope u Rimu, 4. novembra 1950. godine.

¹⁹ Evropski socijalna povelja – Evropski ugovor potpisani u Torinu, 1961. godine. Dodatni Protokol donet je 1988. godine. Izmenjena Povelja stupila je na snagu 1. jula 1999. godine.

²⁰ Podaci stručnih službi Policijske akademije Ministarstva unutrašnjih poslova Republike Srbije u Banjoj Luci.

²¹ Podaci stručnih službi Policijske akademije Ministarstva unutrašnjih poslova i javne uprave Republike Crne Gore.

icijsku obuku odraslih, koja se zasniva na principima i preporukama Evropskog policijskog kodeksa (čl. 22 i čl. 25). U skladu sa tim, 2008. godine otvoren je konkurs za upis 1400 polaznika oba pola, bez određivanja posebne kvote za žene, u program obrazovanja za zanimanje policajac, pod istim uslovima kao u okolnim zemljama. Izuzetno interesovanje žena za policijski posao potvrđeno je podatkom da su 2003. godine, od prijavljene 2000 kandidata, trećina bile žene (oko 700 prijavljenih).²²

Policijski obrazovni sistem u Makedoniji doživeo je takođe svoju transformaciju. Od 2003. godine postoji Policijska akademija,²³ koja se u sastavu Univerziteta „Sv. Kliment Ohridski“ u Bitolju, a na kojoj se, preko različitih nivoa obuke, specijalističkog i stručnog usavršavanja, obrazuju kadrovi za policiju i poslove bezbednosti. Osnovna policijska obuka u trajanju od 9+3 meseca, se bazira na nediskriminatornoj selekciji kadrova, pri čemu se pružaju jednake šanse i mogućnosti kandidatima oba pola, bez ograničavanja kvota za upis. Kao primer pozitivne prakse navešćemo činjenicu da se trenutno na čelu MUP-a Republike Makedonije, ali i na mestu dekana makedonske Policijske akademije nalaze – žene.

Federacija Bosna i Hercegovina je, svojim Zakonom o unutrašnjim poslovima Federacije BiH²⁴ formirala Policijsku akademiju Federalnog MUP-a BiH, na kojoj je omogućen prijem kandidata oba pola, pod uslovom da to zahtevaju kadrovske projekcije u Ministarstvu, ali i da su postignutim rezultatima na testiranju u okviru selekcije kandidati ispunili neophodne uslove za prijem. Prijavljeni kandidati prolaze različite testove prilagođene posebno kandidatima muškog, a posebno kandidatima ženskog pola, prema unapred definisanim kriterijumima. Najbolji kandidati (bez diskriminacije po polu i bez unapred određenih kvota, osim kad to zahtevaju upražnjena rada mesta u Ministarstvu) zasnivaju radni odnos u MUP-u, a potom bivaju upućeni na obuku na Policijsku akademiju u trajanju od 9+3 meseca (9 meseci osnovne obuke i 3 meseca rada na terenu). Sistem osnovne policijske obuke pruža takođe podjednake šanse i mogućnosti za muškarce i žene, uz potpuno uvažavanje njihovih individualnih sposobnosti i interesovanja.

²² Zvanični podaci Ministarstva unutarnjih poslova Republike Hrvatske o realizaciji projekta Policija u zajednici - Reforma policijskog obrazovanja.

²³ Zakon za Policiskata Akademija, *Službeni vestnik na RM*, br. 40 od 23. juna 2003. god.

²⁴ Službene novine Federacije BiH, broj 19/03.

Ista procedura prijema i postupak selekcije primenjena je i u sistemu osnovne policijske obuke u *Sloveniji*. Slovenija je od svih zemalja u okruženju jedina pristupila Evropskoj Uniji, i u ovom komparativnom prikazu navodimo je kao primer dobre prakse, društvenog i državnog sistema koji dobrim delom poštuje proklamovane principe rodne ravnopravnosti. Postupak selekcije kandidata za policijsku obuku i uslovi njihovog prijema u službu identični su onima koji se primenjuju u Hrvatskoj, Federaciji BiH, Crnoj Gori i Makedoniji, pre svega zato što unapred ne ograničava broj budućih policajki, ali i zbog toga što zaposlenim policajkama pruža realne šanse i mogućnosti za profesionalnu afirmaciju i napredovanje u službi.²⁵

Usled nemogućnosti adekvatnog pristupa institucijama, dokumentima i službama koje bi pružile potrebne podatke, za policijski sistem, sistem obuke i obrazovanja u *Albaniji* nemamo objektivnih informacija, a zbog zatvorenosti i određenog stepena izolacije, postoje teškoće u prikupljanju opštih činjenica koje se tiču statusa i položaja žena u društvenom životu, javnim službama i stepena poštovanja jednakih prava muškaraca i žena.²⁶

Stepen i prepreke integrisanosti policajki u okviru policijskih sistema

Formalne prepreke prijemu žena u policiju definišu se kroz standarde selekcije, odnosno kroz zahteve u pogledu visine, težine i fizičkih sposobnosti za muške i ženske kandidate, zasnovane na stereotipu o fizičkoj snazi kao jednom od ključnih preduslova za policijski posao, iako je potvrđeno da se između 80% i 90% policijskih intervencija okonča bez upotrebe fizičke sile (Balkin, 1989: 30). Slične stvari dešavaju se i tokom policijske obuke i probnog rada, tokom kojih se, stalnim podsećanjem da je policija muška profesija, vrši konstantno zastrašivanje budućih policajki (Leonard and More, 1993: 311, navедено prema Milosavljević, 1997: 527). Tokom službe, policajke se suočavaju sa pravim problemima. Među njima, dominiraju: nepriznavanje njihovih radnih sposobnosti (70%), seksualni predlozi šefova ili kolega (76%), verbalno ospo-

²⁵ Podaci dostupni na zvaničnom sajtu Ministarstva za notranje zadeve Slovenije, www.policija.si.

²⁶ Na zvaničnom sajtu Ministarstva za javni red i mir Republike Albanije, www.mpo.gov.al, nije moguće pronaći informacije o sistemu policijske obuke i obrazovanja u Albaniji.

ravanje ličnih sposobnosti od kolega ili njihove grube šale (55%)²⁷. Policajke u srpskoj policiji uglavnom se suočavaju sa sličnim problemima, ali one pokazuju i najviši stepen tolerancije na probleme kojima su izložene, što se može tumačiti i prečutnim prihvatanjem neravnopravnog statusa, koji za žene, tradicionalno, podrazumeva određeno trpljenje (Novović, 2006: 77).

Pri tome se uglavnom ne vodi računa o motivima velikog interesovanja žena za policijski posao. Rezultati jedinog do sada sprovedenog istraživanja o položaju žena u policiji Srbije²⁸ pokazali su da žene kao ključne razloge zapošljavanja u policiji ističu *zanimljivost* (16,8%) i *dinamičnost* (10,6%), što ukazuje na postojanje intrinzičke (unutrašnje) motivacije za bavljenje policijskim poslom, ali je u značajnoj meri prisutna i ekstrinzička motivacija – *sigurnost koju zaposlenje pruža* (12,8%), kao i altruističke pobude – *prilika da se pomaže ljudima* (12,1%), potom *ljubav prema uniformi* (8,5%), itd.

Međutim, pored iznetog, i dalje dominiraju stereotipne zamerke koje se tiču navodne manje hrabrosti policajki,²⁹ njihove pouzdanosti kao partnera u opasnim situacijama i čestog povređivanja u akcijama. Istovremeno, glavnu opoziciju policijkama predstavljaju stariji policajci koji svoju obuku nisu obavljali u polno mešovitim sredinama i koji su glavni nosioci konzervativnog otpora prijemu žena u policijskim sredinama. Svemu iznetom ide u prilog i činjenica da su žene uglavnom raspoređene na administrativne poslove, da u hijerarhiji zauzimaju niža zvanja, a da u obavljanju zadataka uglavnom pokrivaju područje ženskog kriminaliteta, maloletničke delinkvencije, rad u ženskim zatvorima, centrima veze, kriminalističkim laboratorijama, službama za odnose sa javnošću i interno informisanje, jedinicama za planiranje i slično. Njihov ulazak na područje patrolne delatnosti, saobraćaja i specijalnih zadataka, u

²⁷ Ako ne pristanu na seksualne predloge, proglašavaju se lezbijkama, a ako pristanu – lakim ženama (Forcese, D. P., navedeno prema Milosavljević, 1997: 527). Slične vrste su i česta sumnjičenja supruga policajaca za navodne seksualne veze policajki sa njihovim muževima.

²⁸ Istraživanje *Žene u policiji* koje su tokom 2003. i 2004. godine sprovele Snežana Novović i Dijana Petrović, realizovano je u okviru Programa razvojnoistraživačkog rada VŠUP-a za potrebe MUP-a, u sklopu makroprojekta "Policija u funkciji bezbednosti i zaštite u Srbiji na početku XXI veka", kojim rukovodi prof. dr Bogoljub Milosavljević.

²⁹ Istraživanje sprovedeno u Nemačkoj „Emocionalne žene – hladnokrvni muškarci“ pokušalo je da dà odgovor na pitanje da li i koliko stresne situacije utiču na funkcionisanje zaposlenih u policiji. Jedan od rezultata istraživanja iskazan je kroz stav iznet na Forumu žena policajaca u Bad Langensalzu: „Kad muškarac postane slab, pokazuje osjećaje. Kad žena postane slaba, nije podobna za policijski posao.“ (Navedeno prema: Bettina Franzke, Birgit Wiese, „Emocionalne žene – hladnokrvni muškarci“, prevod iz časopisa *Kriminalistik*, 7/97., str. 507 – 513, „Izbor članaka iz stranih časopisa“, br. 1/99, Zagreb).

istražna odeljenja, a posebno upravljačko-rukovodeće strukture, još uvek je problematičan, stihijički i neorganizovan, sa stanovišta tradicionalne policijske sredine (Milosavljević, ibidem; Novović, ibidem). Naravno, veliki pomaci i pozitivne promene vidljivi su jedino u zemljama čiji sistemi na jednakost polova gledaju bez predrasuda, što, na žalost, još nije slučaj i sa Srbijom.³⁰

Zastupljenost žena na rukovodećim položajima u srpskoj policiji u ovom trenutku takođe nije respektabilna. Prisustvo 7,83% žena u ukupnom broju rukovodilaca slabije je nego što je bilo na kraju prethodnog milenijuma i predstavlja potvrdu neadekvatnosti sistema policijskog obrazovanja pre 2002. godine.

Paralelno sa tim, u stručnim službama MUP-a Republike Srbije nedovoljno su prisutne i žene koje su završile Višu školu unutrašnjih poslova. One se u oko 37% slučajeva nalaze na poslovima koji nisu uže policijski.

Demokratske promene posle 2000. godine i reforma sistema policijskog obrazovanja u Srbiji i u okolnim zemljama, otvorile su šire prostore i mogućnosti za ulazak žena u policiju. Međutim, dalje ograničavanje prijema žena na različite nivoe policijske obuke i obrazovanja, potvrđeno određivanjem „kvota“ za upis devojaka, koje u Srbiji iznose oko 20%, a u drugim zemljama ih uglavnom nema, samo sužava perspektive za adekvatan prijem, integraciju budućih policajki u profesionalizovanom policijskom sistemu.

Zaključak

Komparativni prikaz otvorenosti policijskih sistema pojedinih zemalja u svetu pokazuje da su u velikom procentu ovi sistemi otvorili svoja vrata za prijem žena u profesionalnu službu pre više od 100 godina, pravdajući tu praksu praktičnim potrebama suzbijanja maloletničkog ili ženskog kriminaliteta ili neophodnošću adekvatne zaštite žrtava kriminaliteta.

Zemlje Zapadnog Balkana, su međutim, tek na razmeđu dva milenijuma, usmeravajući svoje zakonodavstvo ka legislativi Evropske Unije, izvršile reformu policije i sistema policijskog obrazovanja, i poštujući principe rodne ravноправности omogućile prijem žena i muškaraca u policijsku službu pod istim uslovima, bez ograničavanja kvota za prijem.

---

³⁰ Pogledati rezultate istraživanja *Žene u policiji*, Novović, S., Petrović, D., 2006.

U Srbiji se, i pored projektovanog i preporučenog procenta zastupljenosti žena u policiji od 30%, osam godina posle demokratskih promena, situacija neznatno promenila nabolje. Žene su prisutne u profesionalnoj policijskoj službi procentualno oko 20%, u rukovodećem kadru manje od 10%, ali su istovremeno svakodnevno i konstantno izložene posledicama stereotipnih zamerki na račun njihove motivisanosti, sposobnosti i mogućnosti integracije u policijski sistem, koji još funkcioniše po principima „mačizma“ i rodne neravnopravnosti. Veliku prepreku prijemu žena u sistem policijskog obrazovanja i profesionalnu službu u Srbiji predstavljaju i čvrsti temelji policijske kulture bazirane na tradicionalnim patrijarhalnim stereotipima o ženama kao „slabijem“ polu i o dominantnoj ulozi muškaraca u organizaciji koja svoju delatnost zasniva i na upotrebi sile i prinude. Stanje *de facto*, dakle, daleko je od stanja *de jure*.

Menjanje stavova, predrasuda i tradicionalnih stereotipa predstavlja dug i naporan proces. I u Srbiji je on započet, sa jasnim ciljem približavanja razvijenim evropskim i svetskim standardima. Ali, podsetimo, da je odgovornost i za ovaj društveni proces na onome ko ima najveću društvenu moć. To su u ovom slučaju rukovodstva Ministarstva na svim nivoima. Njihov glas, iskazan kroz kadrovsku projekciju biće poštovan u onolikoj meri koliko su žene koje se već nalaze u policijskoj strukturi poštovane i priznate kao ravnopravni partneri u svakoj profesionalnoj situaciji. S druge strane, i žene koje su već prisutne u policiji Srbije, moraju biti svesne da ne predstavljaju samo sebe već žene uopšte. U tom smislu, ako adekvatno vode računa o tzv. koncentrično rastućoj odgovornosti (njpre za sebe, potom za žene-policajke, a na kraju i za policijsku službu), obezbediće kvalitetne i neophodne uslove za prijem i integraciju budućih generacija žena u policiju, što će predstavljati osnovu za primenu i realizaciju principa rodne ravnopravnosti u jednom specifičnom institucionalnom mehanizmu kakav je policija.

LITERATURA

- Balkin, J. (1989) Why Policemen Don't Like Policewomen, *Journal of Police Science and Administration*, Gaithersburg, 3/89, 29–38.
- Barlow et. al. (1979) Women in Policing, *International Criminal Police Review*, 326/79, Pariz. 75–79.
- Brown, J. & Heidesohn, F (2000) *Gender and policing: Comparativ Perspectives*. London: Macmillan Press LTD.
- Dapčević-Marković, Lj. (2002) Žene u policiji, *Bezbednost*, MUP Republike Srbije, br. 2/02. str. 344–356.
- Desbiens, M-E. (1997) *Courses of Action Women Apply to Confront Challenges in the Engineering Field*, Women in Policing in Canada: The year 2000 and beyond – its challenges, May 20/23, Canadian Police College, Workshop Proceedings.
- Dokmanović, M. (2002) *New World Order: uticaj globalizacije na ekonomski i socijalni položaj žena*. Subotica: Ženski centar za demokratiju i ljudska prava.
- Đokić, M. M. (1914) Žene policajci: Jedna neophodna potreba u novim krajevima, *Policija*, br. 10/1914. str. 306–308.
- Federalna uprava policije Bosne i Hercegovine, (2006) *Zakon o unutrašnjim/unutarnjim poslovima Federacije Bosne i Hercegovine*, pristupljeno 20.09.2008.godine, http://www.fup.gov.ba/joomla/index.php?option=com_content&task=category&id=29&Itemid=47.
- Hazenberg, A. (1996) *Breaking the silence*, Policing in Central and Eastern Europe: Comparing Firsthand Knowledge with Experience from the West, College of Police and Security Studies, Slovenia.
- Janković, Z. (1926) Žene u policiji, *Policija*, br. 11/1916. str. 296–299.
- Kostić, M. (1964) Za zaštitu čoveka u saobraćaju, *Bezbednost*, 5/1964, str. 93–94.
- Konstantinović-Vilić, S., Petrušić, N., Žunić, N., Đorić, G. (ur.) (2004), *Ljudska prava za žene*. Niš: Odbor za građansku inicijativu.
- Marković, T. (1953) Žene u službi javne bezbjednosti, *Narodna milicija*, 5/1953. str. 113–115.
- Milosavljević, B. (1997) *Nauka o policiji*. Beograd: Policijska akademija.
- Milić, A. (1994) *Žene, politika, porodica*. Beograd: Institut za političke studije.
- Ministarstvo unutarnjih poslova Republike Hrvatske, *Reforma policijskog obrazovanja*, pristupljeno 18.09.2008. godine, <http://www.mup.hr/173.aspx>.

Danijela Spasić

Ministarstvo unutrašnjih poslova Republike Srpske, *Organizacija Ministarstva*, pristupljeno 18.09.2008. godine,

<http://www.vladars.net/sr-SP-Cyrl/Vlada/Ministarstva/Mup/OM/Pages/Splash.aspx>.

Ministrstvo za notranje zadeve, *Policija-Poličijska akademija*, pristupljeno 20.09.2008. godine, <http://www.policija.si/portal/organiziranost/pa/index.php>.

Nikolić-Ristanović, V., Dokmanović, M. (2006) *Međunarodni standardi o nasilju u porodici i njihova primena na Zapadnom Balkanu*. Beograd: Prometej.

Novović, S. (2006) *Žene u policiji*. MUP R Srbije, Viša škola unutrašnjih poslova (u sklopu makroprojekta "Policija u funkciji bezbednosti i zaštite u Srbiji na početku XXI veka").

Oxaal, Z.& Baden, S., (1997), *Human rights and poverty: A gender analysis*, Briefing prepared for the Swedish International Development Co-operation Agency (Sida), BRIDGE (mimeo), Brighton: Institute of Development Studies.

Pagon, M., Lobnikar, B. (1996) *Reasons for joining and beliefs about police among Slovenian female police rookies*. Policing in Central and Eastern Europe: Comparing Firsthand Knowledge with Experience from the West. College of Police and Security Studies. Slovenia.

Pagon, M., et al. (1996) *European Systems of Police Education and Training*. Policing in Central and Eastern Europe: Comparing Firsthand Knowledge with Experience from the West, College of Police and Security Studies. Slovenia.

Petrović, D. (2007) Žena policajac kroz istoriju, *Bezbednost*, MUP R Srbije, 2/07. str. 330–341.

Republika Crna Gora, Ministarstvo unutrašnjih poslova i javne uprave, *Poličijska akademija*, pristupljeno 18.09.2008. godine, <http://www.gov.me/minunutr/vijesti.php?akcija=rubrika&rubrika=238>.

Univerzitet „Sveti Kliment Ohridski“ – Bitola, Policiska akademija Skopje, *Obrazovni sistem*, pristupljeno 18.09.2008. godine, <http://www.policeacademy.edu.mk/index.aspx>.

DANIJELA SPASIĆ

The place of women in police education the situation and perspective of women's human rights

In this paper, the author attempts to establish, based on specific characteristics and on the openness of police education in Serbia and other Western Balkan countries, the extent to which equal rights of women and men concerning the accessibility to police education are respected, as well as their rights concerning the possibility of finding a job, building a career and their professional orientation in the police. All of that in light of respecting women's human rights granted by the most important international documents on human rights, especially by the Convention on the Elimination of all Forms of Discrimination against Women (CEDAW). Analyzing the situation of women in police education and within the police of different countries, first of all in those of Europe and the Western Balkans, and especially in Serbia, the author will establish the degree of conformity, but also the gap between *de jure* and *de facto* situations.

Keywords: women, police, police education, women's human rights.

TEMIDA
Septembar 2008, str. 63-78
ISSN: 1450-6637
DOI: 10.2298/TEM0803063C

Perception of Victim Treatment by Police and Courts: A Study among University Students in India and Japan*

KUMARAVELU CHOCKALINGAM**
MURUGESAN SRINIVASAN

*P*revious research has established that the perception of victim treatment is influenced by a number of factors such as socio-demographic characteristics, economic status of the people, prior victimization and so on. Against this background, a study was conducted to examine the factors influencing the perception of victim treatment by police and courts. Data were collected using a structured questionnaire from a sample of 725 students from the city of Chennai (India) and 715 students from the city of Mito in Japan. The results revealed that while some of the factors such as gender, age, religion and community of the respondents have significantly influenced the perception of victim treatment, the effects of place of stay, nativity and income on the perception of victim treatment were not found to be significant.

Keywords: Perception, Victim Treatment, Police, Courts

Introduction

Perception of victim treatment by police and courts is influenced by a number of factors such as socio-demographic characteristics, economic

---

* The authors acknowledge with thanks that this paper forms a part of the research project funded by the Tokiwa International Victimology Institute of Tokiwa University, Mito, Japan. The authors also acknowledge the services of professors and research scholars who provided their support in the University of Madras and the Tokiwa University during the process of data collection.

** Kumaravelu Chockalingam is professor of Criminology and Victimology, Tokiwa International Victimology Institute, Tokiwa University, Mito, Japan. Email: profkcindia@yahoo.com. Murugesan Srinivasan is senior Lecturer, Department of Criminology, University of Madras, Chepauk, Chennai, India. Email: isvchennai2003@yahoo.co.in.

status of the people, prior victimization and so on. Previous studies have shown that the perception is influenced by prior victimization (e.g. Smith, 1984), socio-demographic and economic characteristics and so on (e.g. Scaglion and Condon, 1980; Jefferis, Kaminski, Holmes and Hanley, 1997, cited in Fisher, 2002). Negative perception of victim treatment by police and courts determines the behaviour in terms of non-reporting of crimes, fear of crime and so on. For example, previous research has examined and demonstrated that police-related reasons play an important role in victims' decisions not to report crimes to the police (Nikolić-Ristanović, 1998). In the light of previous studies, the present study was carried out among the students of two different countries, namely, India and Japan where there are marked differences in the position of victims in their respective criminal justice systems. The study aims to examine the factors influencing the perception of victim treatment and how that perception determines behaviour in terms of non-reporting of crimes.

Review of Literature

Several studies were conducted on the factors influencing public perception of the police and courts. In a survey among the neighbourhoods of varied ethnic and income backgrounds in the United States, Scaglion and Condon (1980), cited in Fisher (2002), examined the factors affecting the individuals' perception of the police. They found that lower income minority groups have less favourable attitudes towards police than middle income whites and that young people tend to have less favourable attitudes than older people. Other studies (Jefferis, Kaminski, Holmes and Hanley, 1997; Levin and Thomas, 1997, cited in Fisher, 2002) found race to be an important correlate in influencing citizens' perception of police. Research has consistently shown that African-Americans expressed a negative attitude towards the police and have low confidence in them (Thomas and Hyman, 1977; Scaglion and Condon, 1980; Baker, Nienstedt, Everett and McClery, 1983; Brown and Coulter, 1983; Webb and Marshall, 1995; Huang and Vaughn, 1996, cited in Ho and McKean, 2004). A similar result was found in a study conducted among the residents of Ashville, North Carolina by Ho and McKean (2004). It revealed that demographic characteristics such as age and race were statistically correlated with confidence in the police. African-American respondents expressed a low

level of confidence in the police when compared to Caucasians. Contradictory to these findings only a few studies found that the effect of race on confidence in the police was not significant (Jesilow, Meyer and Namazzi, 1995; Cao, Frank and Cullen, 1996, also cited in Ho and McKean, 2004).

A substantial number of studies were also conducted in India among different segments of the population on the attitude/perception towards the police. Such studies have examined the factors influencing the public perception of the police. A study by the Ministry of Home Affairs, Government of India in 1980 found that people in rural areas had a better opinion of the police than those in urban areas. About 50 per cent of respondents from the rural sample stated that the police did a good job. Of the urban respondents only a sixth thought so. While analysing the influence of some of the socio-demographic characteristics of the respondents on their attitude towards police functioning, Chockalingam and Srinivasan (1993) found that education and nativity significantly influenced the attitude of student respondents. Raghavan (1989) conducted an opinion survey among a cross-section of the population in Tamil Nadu to assess what the public thought of police performance and conduct. All the above studies have demonstrated that police did not have a favourable or positive image among the public. Furthermore, the above studies have also established that the perception of the police is influenced by many socio-demographic characteristics.

Previous contacts with the police and prior victimization are also the factors that were found to have an impact on the citizens' perception. For example, Smith (1984) established that the more a person is victimized, the more likely the chance for that person to perceive that crime in general is increasing locally. Subsequently, a person's victimization experience and perception of increasing crime will adversely affect his/her perception of the quality of performance of the local police. Decker (1981); Coulter (1983); Jefferis, Kaminski, Holmes, Hanley (1997); Miller and Hess (2002), cited in Fisher (2002), also found that previous contacts and the results of those contacts have an impact on the perception of citizens. The studies taken up in Nigeria (Alemika, 1988 and Alemika & Chukwuma, 2000, cited in Alemika & Chukwuma, 2005) found that persons who had contact with police had a less favourable attitude towards them. Interestingly, in the study conducted by Alemika and Chukwuma (2005), it was found that persons who did not have any contact with the police said they were performing a good job (68 per cent) than those who had contact with police (42 per cent). In contrast to

these findings, some of the studies found that those who had prior contact with the police had a favourable attitude towards them. In India, Diaz (1989) examined the public expectation, perception and attitude towards the police among the educated public and found that those who had prior satisfactory treatment and interaction with the police, had a better attitude towards them, than those who had never come into contact with the police. The Institute for Security Studies (ISS) (2003), South Africa conducted a national victim survey with the aim of measuring crime trends, public perceptions about crime and safety, as well as confidence in the criminal justice system in the country. It was found that of those who had been in contact with the police, more than half (56 per cent) said they had changed their opinion of the police and of these, 54 per cent said their opinion had improved.

Previous research has also established the relationship between prior police contact and reporting or non-reporting of crimes. Xie, Pogarsky, Lynch and McDowall (2006) studied the relationship between prior police contact and the subsequent victim reporting based on the data from the National Crime Victimization Survey (1998–2000). They found that the effort the police put in investigating a prior victimization reported by a person increases the likelihood of that person reporting a subsequent victimization. Individuals' decisions for the non-reporting of crimes are influenced by many factors. One of the factors relates to the domain of a past personal and/or otherwise acquired experience with the police (Zvekić and del Frate, 1995, cited in Nikolić-Ristanović, 1998). The findings of a victimization survey carried out during 1996 in Belgrade (Serbia) as part of the International Crime (Victim) Survey showed that police-related reasons played an important role in victims' decisions to not report crimes to the police. The study also revealed certain other significant findings. Of the total number of crimes experienced by respondents, only 33.3 per cent were reported to the police. Generally, the respondents of the above study cited the following reasons for not reporting crimes to the police: (a) the crime was not serious enough; (b) the police could not do anything about it; (c) the police usually do not want to become involved in such cases and so on (Nikolic-Ristanović, 1998).

Against this background, the present study was conducted among the University students in India (Chennai) and Japan (Mito) to assess their perception of victim treatment by the police and courts. The study examined the following hypotheses:

1. Socio-demographic characteristics and economic status effect the perception of victim treatment;
2. Prior experiences of victimization effect the perception of victim treatment;
3. There will be a difference in the perception of victim treatment between the students of India and Japan; and
4. The non-reporting of the victimization to the police is dependent on the perception of victim treatment.

Method

Sample and Sampling Procedure

India

The universe of the study included students who were pursuing their undergraduate degree programs (BA/BSc/BCom/BBA/BCA)¹ in various colleges affiliated to the University of Madras in the city of Chennai. A complete list of colleges affiliated to the University of Madras within the city of Chennai was prepared. The number of affiliated colleges within Chennai city was 30. For administrative purposes, Chennai city is divided into North, Central and South by the Chennai City Police. Out of the 30 colleges functioning in the entire city of Chennai, around ten colleges situated in Central Chennai were chosen for the purpose of the present study. The next step involved was the classification of colleges into men's and women's colleges. Under the University of Madras, there are exclusive men's colleges, women's colleges and co-education colleges. Among the colleges, two men's colleges, two women's and one co-education college were chosen for the study so as to ensure representation from both male and female students. The multistage cluster sampling method was adopted to select the colleges from the list of colleges affiliated to the University of Madras. *Purposive sampling method* was used to choose samples and a sample size of 725 was drawn from the selected colleges.

---

¹ The undergraduate degree courses include Bachelor of Arts (BA), Bachelor of Science (BSc), Bachelor of Commerce (BCom), Bachelor of Business Administration (BBA) and Bachelor of Computer Applications (BCA).

Kumaravelu Chockalingam, Murugesan Srinivasan

Japan

The universe of the study included students who were undergoing their undergraduate courses in Tokiwa University and some students of the neighbouring Ibaraki University. Initially, a list of faculties of Tokiwa University was prepared. There are three faculties with eight colleges/departments in Tokiwa University. They are Applied International Studies, with two departments, Human Sciences, with three departments, and Community Development, with three departments. By using the *purposive sampling method*, a sample of 650 students from different departments of Tokiwa University and 65 students from Ibaraki University were chosen. Thus, a total of 715 samples were drawn for the purpose of present study.

Research Tool

A structured and self-explanatory questionnaire comprising of questions relating to the variables chosen for the study was constructed. As this paper is part of a major project, the questionnaire included items relating to variables such as perception of vulnerability or perceived risk of crime victimization, perceived factors of vulnerability, fear of crime victimization, sources of fear of crime victimization, *perception of victim treatment by police and courts* and perception of victim services by police and courts. Hence, the research tool consisted of *eight* parts with a total of 75 items. Of this Part I consisted of six items relating to socio-demographic and economic characteristics of the students and Part II consisted of six items on the details of past experience of victimization including the reasons for not reporting the victimization to the police. There were 27 items relating to perception of victim treatment by police and courts. The perception of victim treatment was measured on a five-point Likert scale. Prior to the use of the research tool for data collection, pilot studies were conducted among a small group of 30 students both in India and Japan to compute the reliability and validity of the tool. The values of Cronbach's Alpha (α) for the tool used in Japan and India were found to be 0.853 and 0.915, respectively. Since the values of alpha are greater than 0.70, it can be concluded that items of the tool altogether form a good scale and measured effectively what the tool intended to measure.

Method of Data Collection

In both the countries, questionnaires were administered to the students in groups in different classrooms. Before administering the questionnaire, the hired research assistants in India and the professors in Japan who volunteered to provide assistance and were conversant in Japanese explained the aim of the research to the students. In India, only the students who expressed their consent to participate in the survey were included in the sample. However, there was full cooperation and overwhelming response from the students of Japan to participate in the study. It took approximately 20–25 minutes for the students in Japan and 30–35 minutes for the students in India to fill in the questionnaire. The period of data collection lasted for about 42 days in India and 25 days in Japan.

Scoring

The items under the variable “perception of victim treatment” had a five-point Likert scale to measure the perception. Positive responses were assigned high scores and negative responses low scores in descending order.

- a. Strongly Agree....."5"
- b. Agree ....."4"
- c. Do Not Know....."3"
- d. Disagree....."2"
- e. Strongly Disagree....."1"

Then the total score of all the related items was taken for analysis. The perception of the respondents was considered positive in case of a higher score and vice versa.

Results

The data were processed and subjected to statistical analysis. Bi-variate analyses were used to test the hypotheses of the study. The results thus obtained are presented below along with the discussion.

Socio-demographic Characteristics and Economic Status Effect Perception of Victim Treatment

To test the hypothesis 'Socio-demographic Characteristics and Economic Status Effect Perception of Victim Treatment', bi-variate statistical tests such as Independent sample 't' tests and One-way Analysis of Variance (ANOVA) were applied. Of the independent variables such as age, sex, religion, community, nativity, year of study, place of stay and monthly family income, only sex ($t = 3.800; p = 0.000$), age ($F = 3.391; p = 0.003$), religion ($F = 4.995; p = 0.001$) and community ($F = 3.654, p = 0.012$) influenced the perception of victim treatment. Such influence was found only among the Indian respondents and not among Japanese ones. However, when the mean scores were compared, there was no marked difference between the groups. That is, when the Duncan Multiple Range test was applied to find the difference between the age groups of the respondents and their perception of victim treatment, no significant difference was observed. Similarly, no significant difference was observed in the other variables – religion and community. The analysis also revealed that perception of victim treatment by police and courts is influenced by the sex of respondents in India but this is not the case in Japan (see Table 1).

Table 1. Sex vs. Perception of Victim Treatment by Police and Courts in India and Japan

Place of respondents	Sex Freq (%)		Mean score		<i>t</i> -value	<i>p</i> -value
	Male	Female	Male	Female		
India	430 (59.31)	295 (40.69)	81.0023	78.1390	3.800	0.000
Japan	359 (50.21)	356 (49.79)	86.2145	87.7921	-1.814	0.070

The mean score of female respondents in India is lower and hence it can be stated that females have negative perception of the treatment of victims by police and courts when compared to males. The findings of the present study are in line with some of the previous studies which showed that females have a negative perception of the police (see Chockalingam and Srinivasan, 1993). However, some studies have also shown that males expressed a more negative attitude towards the police than females (see Sprott and Doob, 2008). This negative perception among the female respondents in India could

perhaps be due to the rise in certain forms of crimes against women and the non-addressing of the needs of female victims by the agencies of the criminal justice system. Additionally, women's organizations expose the facts related to the handling of female victims by the police through meetings and seminars.

Prior Experience of Victimization Effects Perception of Victim Treatment by Police and Courts

To test the hypothesis 'Prior Experience of Victimization Effects Perception of Victim Treatment by Police and Courts', Pearson Correlation was applied. The results showed that the correlation coefficient between the prior experience of victimization of respondents in India and their perception of victim treatment by the police and courts is positive and the correlation is significant at 0.05 level (see Table 2). However, there was no such correlation among the Japanese sample.

Table 2. Correlation Coefficient of Prior Experience of Victimization and Perception of Victim Treatment

Variable	Coefficient (r)	India		Japan	
		Past experience of victimization	Perception of victim treatment by police and courts	Past experience of victimization	Perception of victim treatment by police and courts
Past experience of victimization	Pearson correlation	1	0.088*	1	-0.044
	Sig. (2-tailed)	-	0.018	-	0.236
	N	725	725	715	715
Perception of victim treatment by police and courts	Pearson correlation	0.088*	1	-0.044	1
	Sig. (2-tailed)	0.018	-	0.236	-
	N	725	725	715	715

* Significant at 0.05 level

Several studies have established that previous contact with the police and prior victimization are the factors that impact on the citizens' perception (For example, Alemika, 1988; Diaz, 1989; Alemika and Chukwuma, 2000; Miller

and Hess, 2002; Institute of Security Studies, 2003 and so on). Interestingly, some of the above studies have also demonstrated that those who had prior interaction with the police perceived them better. Yet some other studies have established that those who have experienced victimization were more likely to give negative evaluations of the police (Sprott and Doob, 2008); and victims were more likely than non-victims to judge police performance as a poor one (Orr and West, 2007).

Differences in the Perception of Victim Treatment by Police and Courts between the students of India and Japan

As specified earlier, the perception of victim treatment by the police and courts was measured on a five-point Likert scale. The results revealed that varied responses were observed between the respondents of India and Japan.

Table 3. Perception of Victim Treatment by Police

Perception of Victim Treatment by Police	Levene's Test for Equality of Variances		t-test for Equality of Means						
	F	Sig.	t	df	Sig. (2- tailed)	Mean Difference	Std. Error Difference	95% Confidence Interval of the Difference	
								Lower	Upper
Equal variances assumed			7.322	1401	0.000	4.1973	0.57325	3.07278	5.32183
Equal variances not assumed	0.561	0.454	7.325	1400.989	0.000	4.1973	0.57302	3.07323	5.32137

Country	Number of cases	Mean	SD	SE of Mean
Japan	712	56.7935	10.87757	0.40765
India	691	52.5962	10.58577	0.40270

The results of t-test indicate a significant difference in the perception of victim treatment by police between the respondents of India and Japan (since

the *p*-value is less than 0.01). Further, the mean score of the Indian sample (52.5962) is lower than that of the Japanese sample (56.7935), which in turn indicates that Indians have a negative perception of treatment of victims by the police (see Table 3).

Table 4. Perception of Victim Treatment by Courts

Perception of Victim Treatment by Courts	Levene's Test for Equality of Variances		t-test for Equality of Means						
	F	Sig.	t	df	Sig. (2-tailed)	Mean Difference	Std. Error Difference	95% Confidence Interval of the Difference	
								Lower	Upper
Equal Variances assumed			4.019	1404	0.000	1.1712	0.29142	0.59949	1.74283
Equal variances not assumed	12.237	0.000	4.016	1394.828	0.000	1.1712	0.29164	0.59906	1.74326

Country	Number of cases	Mean	SD	SE of Mean
Japan	713	30.2693	5.31934	0.19921
India	693	29.0981	5.60725	0.21300

It is inferred from the results of *t*-test that there is a significant difference in the perception of victim treatment by courts between the students of India and Japan, since the *p*-value is less than 1% level of significance. While analysing the mean score, it was seen that Indian sample (29.0981) have low score when compared to the Japanese sample (30.2693). Hence, it may be stated that Indians have negative perception of treatment of victims by courts. However, the mean difference is minimal (see Table 4).

The above results indicate that the respondents in India have a negative perception of treatment of victims by the police and courts. This may be the reflection of the treatment of victims by the police and courts in India. But there may be a disjuncture between the reality and the perception. In other words, while the perception of the public of the police is negative, in reality the victims may receive a better treatment from the police and courts. However,

in one of the recent studies conducted among the victims of violent crimes, the victims had by and large a negative perception of the police with respect to victim treatment, victim assistance, police efficiency, police impartiality and police corruption (Enoch, 2008).

Non-Reporting of the Victimization to the Police is Dependent on Perception of Victim Treatment by Police and Courts

Table 5. Correlation Coefficient of Non-Reporting of the Victimization to the Police and Perception of Victim Treatment

Variable	Coefficient (<i>r</i>)	India		Japan	
		Non-reporting of the victimization to police	Perception of victim treatment by police and courts	Non-reporting of the victimization to police	Perception of victim treatment by police and courts
Non-reporting of the victimization to police	Pearson correlation	1	-0.113**	1	0.022
	Sig. (2-tailed)	-	0.002	-	0.550
	N	725	725	715	715
Perception of victim treatment by police and courts	Pearson correlation	-0.113**	1	0.022	1
	Sig. (2-tailed)	0.002	-	0.550	-
	N	725	725	715	715

** Significant at 0.01 level

The non-reporting of the criminal victimization to the police and the perception of victim treatment by the police and courts are negatively correlated ($r = -0.113^{**}$) and is significant at 0.01 level with respect to the respondents in India (see Table 5). As established by previous research, individuals' decisions for not reporting their victimization to the police are influenced by many factors; police-related reasons were found to be one of the important factors (Nikolić-Ristanović, 1998; Zvekic and del Frate, 1995 cited in Nikolić –Ristanović, 1998). Hence, it is natural that the respondents who did not report their victimization to the police have a negative perception of victim treatment by the police and courts. It can also be noted from the findings that there was no correlation between the reporting behaviour and

perception of victim treatment among the respondents in Japan. At this juncture, it is to be noted that around one-quarter of the sample (22.2%) in India and 33.6 per cent in Japan are reported to be victimized by a crime. Of the respondents who have been victimized by a crime, only 14.9 per cent of the Indian sample and 22.9 per cent of the Japanese sample have reported their victimization to the police. The above respondents cited several reasons for not reporting their victimization to the police. Some of the main reasons were fear of ill-treatment by the police and the thought that the police were ineffective, inefficient or prejudiced.

Conclusions

In line with the previous studies, the findings of the present study have established that socio-demographic characteristics such as age, sex, religion and community influence the perception of victim treatment by the police in India. The outcome of the study has proved the hypothesis that prior experience of victimization effect the perception of victim treatment by police and courts. The findings of the study have also demonstrated that only the respondents in India have negative perception of treatment of victims by the police and courts. The outcome of the study has also proved the hypothesis that the non-reporting of victimization to the police is dependent on the perception of victim treatment by the police and courts.

References

- Alemika, E.E.O (1988) "Policing and perceptions of policing in Nigeria", *Police Studies*, 11(4), 161–176.
- Alemika, E.E.O., Chuckwuma, I. (2000) *Police–Community Violence in Nigeria*. Lagos: Centre for Law Enforcement Education.
- Alemika, E.E.O., Chuckwuma. I. (2005) *Criminal Victimization and Fear of Crime in Lagos Metropolis, Nigeria*. Lagos: Cleen Foundation.
- Baker, M. H., Nienstedt, B. C., Everett, R. S., McClery, R. (1983) "The impact of crime waves: perceptions, fear and confidence in the police", *Law and Society Review*, 17, 319–335.

Kumaravelu Chockalingam, Murugesan Srinivasan

- Brown, K., Coulter, P. B. (1983) "Subjective and objective measures of police service Delivery", *Public Administration Review*, 43(1), 50–58.
- Cao, L., Frank, J., Cullen, F. T. (1996) "Race, community confidence and confidence in the police", *American Journal of Police*, 15, 3–22.
- Chockalingam, K., Srinivasan, M. (1993) "Attitude of student community towards police functioning in Tamil Nadu", *Police Research and Development*, Quarter III, 9–14.
- Coulter, P. B. (1983) "Close encounters of the bureaucratic kind: the social psychology of police citizen encounters", Paper presented at the *American Political Science Association* 79th Proceedings, Chicago.
- Diaz, S.M. (1989) "Public Expectations, perceptions and attitudes to police in India", *Indian Journal of Criminology*, 17, 42–52.
- Decker, S. H. (1981) "Citizen attitudes toward the police: A review of past findings and suggestions for future policy", *Journal of Police Science Administration*, 9(1), 80–87.
- Enoch, A. (2008) *Perception of Victims of Violent Crimes towards Police: A Norm to evaluate Police Performance* (Unpublished thesis). Chennai: University of Madras.
- Fisher, G. P. (2002) *Crime Victim Perceptions of Police Services in Selma, Alabama*. (Unpublished Dissertation). Alabama: University of Alabama
- Ho, T., McKean, J. (2004) "Confidence in the police and perceptions of risk", *Western Criminology Review*, 5(2), 108–118.
- Huang, W. S., Vaughn, M. S. (1996) "Support and Confidence: Public attitudes towards the police", In T. J. Flanagan and D. R. Longmire (eds.) *Americans View Crime and Justice: A National Public Opinion Survey*, (p 31–45). Thousand Oaks, California: Sage Publishers
- Institute for Security Studies - ISS (2003) *Falling Crime Rising Fear – National Victims of Crime survey*. Destita Mistry: Institute for Security Studies.
- Jefferis, E.S., Kaminski, R.J., Holmes, S., Hanley, D.E. (1997) "The effect of a videotaped arrest on public perceptions of police use of force", *Journal of Criminal Justice*, 25(5), 381–395.
- Jesilow, P., Meyer, J., Namazzi, N. (1995) "Public attitudes toward the police", *American Journal of Police*, 14, 67–88.
- Levin, J., Thomas, A.R. (1997) "Experimentally manipulating race: Perceptions of police brutality in an arrest", *Justice Quarterly*, 14, 577–586.
- Miller, L. S., Hess, K. M. (2002) *The Police in the Community: Strategies for the 21st century* (3rd ed.). Belmont, CA: West Wadsworth.

Ministry of Home Affairs (1980) *Report of the National Police Commission (V Report)*, New Delhi: Government of India.

Nikolić- Ristanović, V. (1998) "Victims and police in Belgrade", *International Review of Victimology*, 6, 49–62.

Orr, M., West, D. M. (2007) "Citizen evaluations of local police: Personal experience or symbolic attitudes?", *Administration and Society*, 38, 649–668.

Raghavan, R.K. (1989) *Indian Police, Problems, Planning & Perspectives*. New Delhi: Manohar Publications.

Scaglion, R., Condon, R.G. (1980) "Determinants of attitudes toward city police", *Criminology*, 17(4), 485–494.

Smith, B. (1984) "Rural victimization and perceptions of police performance", *Victimology: An International Journal*, 9, 159–165.

Sprott, J. B., Doob, A. N. (2008) "The effect of urban neighbourhood disorder on evaluations of the police and courts". *Crime and Delinquency (Online First)*. Retrieved 19 May 2008 from <http://cad.sagepub.com>.

Thomas, C.W., Hyman, J. (1977) "Perceptions of crime, fear of victimization, and public perceptions of police performance", *Journal of Police Science and Administration*, 5(3), 305–317.

Webb, V. J., Marshall, C. E. (1995) "The relative importance of race and ethnicity on citizen attitudes toward the police", *American Journal of Police*, 14, 45–66.

Xie, M., Pogarsky, G., Lynch, J.P., McDowall, D. (2006) "Prior police contact and subsequent victim reporting", *Justice Quarterly*, 23(4), 481–501.

Zvekic, U., del Frate, A. (1995) *Criminal Victimization in the Developing World*. Rome: UNICRI.

Kumaravelu Chockalingam, Murugesan Srinivasan

KUMARAVELU CHOCKALINGAM
MURUGESAN SRINIVASAN

Opažanje načina na koji se prema žrtvi postupa od strane policije i sudova: Istraživanje na populaciji studenata univerziteta u Indiji i Japanu

Prethodnim istraživanjima je ustanovljeno da na opažanje načina na koji se tretira žrtva utiču brojni faktori kao što su socio-demografska obeležja, ekonomski status, ranija viktimizacija itd. Ovo istraživanje je upravo sprovedeno sa ciljem da ispita faktore koji utiču na opažanje načina na koji se prema žrtvi postupa od strane policije i pred sudovima. Podaci su prikupljeni korišćenjem strukturiranog upitnika na uzorku od 725 studenata grada Čenaj u Indiji i 715 studenata iz grada Mito u Japanu. Stavovi o postupanju policije i sudova prema žrtvi mereni su petostepenom skalom Likertovog tipa.

Dobijeni rezultati su pokazali da neki faktori, kao što su rodna pripadnost, uzrast, religija i zajednica kojoj ispitanik pripada, imaju značajan uticaj na opažanje načina na koji se žrtva tretira. S druge strane, efekti mesta boravišta, mesta rođenja i visine prihoda nisu se pokazali značajnim u tom smislu. Rezultati istraživanja potvrđuju hipotezu da prethodno iskustvo viktimizacije utiče na percepciju načina na koji se žrtva tretira od strane policije i sudova. Nalazi studije takođe su ukazali na to da ispitanici u Japanu i Indiji različito opažaju postupanje policije prema žrtvi: naime, utvrđeno je da način na koji se žrtva tretira od strane policije i sudova opažaju kao negativan samo ispitanici iz Indije. Konačno, rezultati istraživanja potvrđuju i hipotezu da neprijavljinjanje viktimizacije policiji zavisi od percepcije načina na koji policija i sudovi postupaju prema žrtvama. Pored uverenja da je policija neefikasna ili opterećena predrasudama, jedan od glavnih razloga neprijavljinjanja viktimizacije jeste i strah žrtve da će se policija prema njoj postupali loše.

Ključne reči: Opažanje, postupanje prema žrtvi, policija, sudovi

TEMIDA
Novembar 2008, str. 79-97
ISSN: 1450-6637
DOI: 10.2298/TEM0803079K

Služba VDS info i podrška žrtvama: analiza rada u 2007. godini

MARINA KOVAČEVIĆ-LEPOJEVIĆ
DANICA RADAKOVIĆ*

Ovaj tekst ima za cilj da predstavi rad službe za žrtve Viktimološkog društva Srbije VDS info i podrška žrtvama, pri čemu su analizirani podaci koji se odnose na period od 1. januara do 31. decembra 2007. godine. Najpre su predstavljeni oblici viktimizacije kojima su osobe koje su se obraćale Službi bile izložene, sa akcentom na nasilje na radnom mestu i nasilje u porodici. Zatim, prikazane su vrste i kvalitet pomoći i podrške pružene žrtvama od strane Službe, uz posebnu analizu iskustava sa institucijama i organizacijama kojima su se one obraćale pre ili nakon kontaktiranja Službe.

Ključne reči: žrtve, kriminalitet, Služba VDS info i podrška žrtvama, Srbija

Uvod

Služba VDS info i podrška žrtvama funkcioniše u okviru Viktimološkog društva Srbije od 2003. godine, pružajući pomoć i podršku žrtvama kriminaliteta i njihovim porodicama. Žrtvama kriminaliteta oba pola pružaju se informacije o njihovim pravima i načinima na koje ih mogu ostvariti, emotivna podrška, upućivanje na nadležne službe/organizacije u zavisnosti od konkretnih potreba osobe i podrška na sudu¹. Pomoć i podrška deci mlađoj od 14 godina pruža

* Marina Kovačević-Lepojević je istraživač pripravnik u Institutu za kriminološka i sociološka istraživanja u Beogradu i volonterka Viktimološkog društva Srbije, E-mail: marinakl@eunet.yu Danica Radaković je apsolventkinja na Odseku za psihologiju Filozofskog fakulteta u Beogradu i volonterka Viktimološkog društva Srbije, E-mail: danica-dini@hotmail.com

¹ Od 2007. godine Služba VDS info i podrška žrtvama pruža pomoć i podršku žrtvama na sudu. U januaru 2007. godine pet volonterskih Službe je prošlo obuku za pružanje podrške žrtvama na sudu i praćenje suđenja.

se za sada isključivo preko roditelja ili drugih lica.² Daju se informacije o specifičnim reakcijama dece, procesu oporavka deteta, radi se na podizanju svesti o potrebama dece i u zavisnosti od konkretnih potreba dolazi do upućivanja na odgovarajuće službe. Pomoć i podrška pruža se i žrtvama nasilja u porodici koje su ubile svoje nasilnike i nalaze se na izdržavanju zatvorske kazne.

Pomoć i podršku osobama koje su se obratile Službi u 2007. godini pružale su dve koordinatorke i 6 volonterki³. Usluge koje Služba nudi žrtvama su besplatne. Osnovni principi kojima se u radu rukovode koordinatorke i volonterke Službe su poverenje, poštovanje žrtve, njenih prava, potreba i osećanja, autonomija volje i poverljivost informacija koje osobe pružaju Službi. To su i principi organizacije *Evropska pomoć žrtvama*⁴, koja okuplja službe za žrtve iz 23 evropske zemlje. Viktimološko društvo Srbije⁵ je član ove organizacije od 2004. godine. U okviru projekta *Razvoj službi za žrtve u Srbiji* Viktimološko društvo Srbije je u periodu od jula 2006. do jula 2007. godine pored pružanja podrške žrtvama kriminaliteta realizovalo sledeće aktivnosti: istraživanje službi za žrtve, organizovanje tri treninga za rad sa žrtvama (bazični trening za volontere, trening za rad sa žrtvama na sudu i trening za koordinatore Službe), osnivanje dve službe⁶ za rad sa žrtvama van Beograda (Velika Plana i Niš), publikovanje informativnog materijala i zalaganje za podizanje društvene svesti o žrtvama i promene zakona i prakse.

U ovom radu analizirani su aktivnosti Službe *VDS info i podrška žrtvama* u 2007. godini. Podaci o radu Službe su vođeni i obrađivani uz korišćenje za to posebno konstruisanog upitnika i na osnovu jedinstvene metodologije unosa i obrade podataka. Analize o radu Službe se od 2005. godine redovno vrše na godišnjem nivou, što predstavlja kvalitetnu osnovu za istraživanja, pove-

² Četiri koordinatorke i jedna volonterka Službe VDS info i podrška žrtvama su prošle obuku za rad sa decom i mladima žrtvama kriminaliteta, koja je organizovana od strane holandske službe za žrtve i koja predstavlja osnovu za budući razvoj podrške deci žrtvama kriminaliteta od strane Službe.

³ Viktimološko društvo Srbije organizuje godišnju edukaciju volontera za rad u službi *VDS info i podrška žrtvama*. Marta 2008. godine obuku za rad sa žrtvama prošle su 4 volonterke i 1 volonter.

⁴ Victim support Europe, www.euvictimservices.org

⁵ Viktimološko društvo Srbije je bilo domaćin i organizator godišnje skupštine i konferencije Evropske pomoći žrtvama pod nazivom „Ka poboljšanju položaja žrtava: istraživanja i njihova primena u praksi”, koja je održana od 28. do 31. maja 2008. godine u Beogradu.

⁶ Službe za žrtve u Velikoj Plani i Nišu funkcionišu kao opšte službe za žrtve kriminaliteta po istim principima po kojima funkcioniše služba *VDS info i podrška žrtvama*.

zivanje teorije i prakse, kao i za čvršću vezu u samoj strukturi Viktimološkog društva Srbije, odnosno bolju povezanost VDS istraživačkog centra i službe za žrtve (Nikolić-Ristanović, Kovačević, Ćopić, 2006: 13).

Cilj ovog rada je da prikaže rad Službe *VDS info i podrška žrtvama*, oblike viktimizacije kojima su osobe koje su se obraćale Službi bile izložene, sa posebnim osvrtom na nasilje na radnom mestu i nasilje u porodici, pomoći i podršku koju su od Službe dobijale i iskustva sa institucijama i organizacijama kojima su se osobe obraćale.

Podaci o osobama koje su se obraćale Službi i o načinima kontaktiranja Službe

VDS info i podrška žrtvama

U periodu od 1. januara do 31. decembra 2007. godine Služba *VDS info i podrška žrtvama* je primila ukupno 384 poziva od strane 214 osoba. U odnosu na ukupan broj žrtava koje su se obraćale Službi, 197 osoba (92%) nas je prvi put kontaktiralo u 2007. godini, dok se preostalih 17 osoba (8%) Službi obraćalo i ranije istim ili drugim povodom. Žrtve su se u većini slučajeva Službi obratile jedanput, i to u 165 slučajeva (76%), dva puta su se obratile u 34 slučaja (18%), tri puta u osam slučajeva (4%), četiri puta u jednom slučaju, dok se 6 osoba obratilo Službi više od pet puta.

Osobe koje su se obraćale Službi su u 150 slučajeva, odnosno u 70% bile ženskog pola, dok su se u 64 slučajeva, odnosno u 30 % Službi obraćale osobe muškog pola. U 64 slučaja (30%) osobe koje su se obratile Službi, bile su iz Beograda. U 92 slučaja (43 %) osobe koje su se obraćale Službi su bile iz drugih gradova⁷ u Srbiji. U preostalih 58 slučajeva (27%) Služba ne raspolaže podacima o mestima odakle su joj se osobe javljale. Po podacima Službe za 2006. godinu polovina osoba koje su je kontaktirale su bile iz Beograda (Kovačević, 2007: 42), što poredeći sa podacima za 2007. godinu ukazuje na smanjenje broja obraćanja iz Beograda i porast obraćanja iz drugih gradova u Srbiji.

⁷ Valjevo, Zrenjanin, Apatin, Novi Sad, Čuprija, Vranje, Požarevac, Smederevo, Brus, Bor, Kragevac, Kraljevo, Prokuplje, Trstenik, Bečeј, Pančevo, Niš, Šid, Šabac, Bačka Topola, Čačak, Inđija, Loznica, Užice, Sombor, Vrnjačka Banja, Zaječar, Jagodina, Leskovac, Majdanpek, Smederevska Palanka i Sremska Mitrovica.

Osobe koje su se obraćale Službi najčešće, ili u 116 slučajeva (54%) bile su viktimizirane od strane osoba sa kojima su bile u nekoj vrsti profesionalnog odnosa, pri čemu se kao najčešći oblik viktimizacije javlja nasilje na radnom mestu. U 34 slučaja, odnosno u 16% osobe su bile u partnerskom i bivšem partnerskom odnosu, u 10 slučajeva (5%) izvršiocu su bili u roditeljskom odnosu u odnosu na žrtvu, u 9 slučajeva (4%) u rodbinskom odnosu, u 6 slučajeva (3%) u komšijskom odnosu, u 3 slučaja učinilac je bio nepoznat žrtvi, u jednom slučaju u prijateljskom odnosu, u 17 (8%) slučajeva žrtva i učinilac su bili u nekom drugom odnosu, dok u 15 slučajeva (7%) Služba nema podataka o odnosu izvršioca i žrtve. Osobe su najčešće bile viktimizirane od strane osoba muškog pola i to u 66 slučajeva (31%), u 24 slučaja (18 %) od strane žena, u 17 slučajeva (8 %) javile su se i žene i muškarci kao izvršiocu, dok u 63 slučaja (41%), nisu se mogli izdvojiti direktni izvršiocu. Žrtve ženskog pola su u najvećem broju, odnosno u 56 slučajeva (60%) bile viktimizirane od strane osoba muškog pola, u 26 slučajeva (28%) od strane osoba ženskog pola, a u 11 slučajeva (12%) od strane osoba i muškog i ženskog pola. Muške žrtve najčešće su bile viktimizirane od strane osoba ženskog pola i to u 13 slučajeva (45%), u 10 slučajeva (35%) od strane osoba muškog pola, dok su u 6 slučajeva (20%) izvršiocu bili i muškog i ženskog pola.

Osobama je u najvećem broju slučajeva, odnosno u 188 slučajeva (87%) pomoć i podrška pružana putem telefona. U 13 slučajeva, odnosno u 6% pomoć je pružana i telefonom i neposrednim kontaktom, u 10 slučajeva (5%) samo neposrednim kontaktom, odnosno razgovorom u prostorijama Službe. U dva slučaja pomoć je pružena putem mejla, dok je u jednom slučaju pomoć pružena putem pisma.

U najvećem broju slučajeva, odnosno u 155 slučajeva (72%) razgovor sa žrtvom je obavljala jedna od volonterki Službe *VDS info i podrška žrtvama*, u 36 slučajeva (17%) koordinatorka, dok su u 23 slučaja (11%) razgovor obavljale volonterka i koordinatorka zajedno.

U skladu sa osnovnim principima rada Službe, osobama koje se obrate, uvek se ostavlja mogućnost da ostanu anonimne. Politika *Službe VDS info i podrška žrtvama* je da se koordinatorka/volonterka Službe uvek predstavi žrtvi, sasluša je i u skladu sa potrebama osobe, pruži pomoć i podršku, bez obzira na to da li osoba želi da se predstavi ili želi da ostane anonimna. U analiziranom periodu svega 27 osoba koje su se obratile Službi (19 žena i 8 muškaraca) je želelo da ostane anonimno.

Oblici viktimizacije koji su bili povodi za obraćanje Službi VDS info i podrška žrtvama

Osobe koje su se u analiziranom periodu obratile Službi za pomoć i podršku su bile izložene različitim oblicima viktimizacije. Najčešće su bile viktimirane nasiljem na radnom mestu i to u 117 slučajeva, odnosno u 55 %, nasiljem u porodici u 44 slučaja, odnosno u 21 %, dok su u po 15 slučajeva ili 7% osobe bile viktimirane nasiljem van radnog mesta i porodice i kršenjem ljudskih prava. U ostalim slučajevima osobe su se obraćale Službi usled pretnji, prevare, proganjanja, sumnji na trgovinu ljudima, narkomanije i drugih problema.

Preko polovine osoba koje su se obratile Službi bilo je viktimirano nasiljem na radnom mestu. Problemi vezani za radno mesto/odnos usled kojih su se osobe obraćale Službi bili su psihičko nasilje na radnom mestu (mobing) uključujući i nemogućnosti ostvarivanja prava, fizičko i seksualno nasilje na radnom mestu. Podaci o obraćanjima Službi povodom nasilja na radnom mestu u 2006. i 2005. godini pokazuju da je broj žrtava na radnom mestu bio i do više desetina puta manji nego u 2007. godini (Nikolić-Ristanović, Kovačević, Ćopić, 2006: 12, Kovačević, 2007: 44).

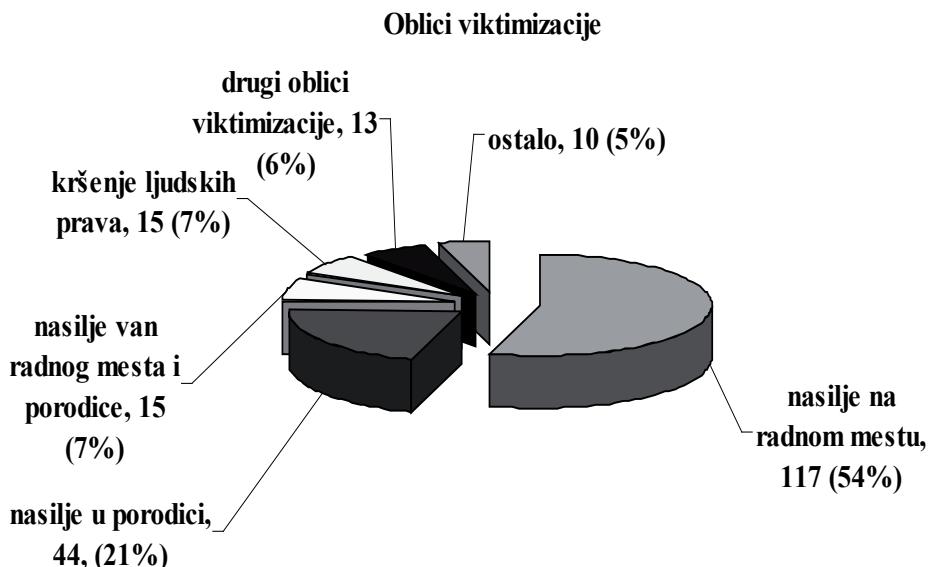
Sledi obraćanje osoba koje su bile viktimirane nasiljem u porodici. U po 2 slučaja Službi su se obraćale žene žrtve nasilja koje se nalaze na izdržavanju kazne zatvora, a koje su braneći se od nasilja izvršile krivično delo i žrtve proganjanja koje su bile ugrožene od strane svojih bivših partnera.

Sledeći po učestalosti povod za obraćanje Službi je nasilje van radnog mesta i porodice, i to u 15 slučajeva (6 žena i 9 muškaraca), odnosno u 7% od ukupnog broja obraćanja. Žrtve nasilja van radnog mesta i porodice trpele su fizičko, psihičko i seksualno nasilje od strane prijatelja, komšija, kao i potpuno nepoznatih osoba.

U 15 slučajeva pomoć i podrška je pružana u slučajevima kršenja ljudskih prava, odnosno u slučajevima nemogućnosti ostvarivanja prava, nezadovoljstva radom institucija, lišavanja zdravstvene nege, problema stanovanja i drugih. U četiri slučaja Službi su se obraćale osobe usled pretnji, u tri slučaja usled prevare i u po dva slučaja zbog proganjanja i sumnji na trgovinu ljudima. U ostalim slučajevima obraćale su se osobe žaleći se na nasilno oduzimanje stvari, narkomaniju i druge probleme.

Osobe su se najčešće obraćale Službi usled jednog posebnog problema, dok su se u nekim slučajevima javljale osobe sa više različitih povoda, bilo da

su novi problemi nastajali u procesu rešavanja osnovnog problema ili nakon određene vremenske distance.

Nasilje na radnom mestu

Službi su se u 117 slučajeva, odnosno u 55% od ukupnog broja onih koji su je kontaktirali, obraćale osobe viktimirane nasiljem na radnom mestu. Službu je u analiziranom periodu kontaktiralo 85 žena i 32 muškaraca žaleći se na probleme na radnom mestu, kao što su psihičko nasilje na radnom mestu (mobing), fizičko nasilje, seksualno nasilje na radnom mestu, sva tri oblika nasilja zajedno i drugi oblici nasilja.

Broj osoba koje su se obratile Službi zbog problema na poslu u 2007. godini višestruko je uvećan u odnosu na prethodne godine. U 2005. godini usled nasilja na radnom mestu Službi su se obratile dve osobe, a u 2006. godini 6 osoba (Kovačević, 2007: 45, Nikolić-Ristanović, Kovačević, Ćopić, 2006: 12).

Najvećim delom, odnosno u 108 slučajeva nasilja na radnom mestu (78 žena i 30 muškaraca) osobe su se javljale žaleći se na psihičko nasilje na radnom mestu (mobing) od strane nadređenih, podređenih ili kolega. U sedam slučajeva (6 žena i 1 muškarca) Službi su se obraćale osobe koje su bile fizički ugrožene na radnom mestu, dok su se u dva slučaja javljale osobe ženskog pola žaleći se na seksualno nasilje na radnom mestu. Fizičko nasilje je u četiri

slučaja bilo praćeno psihičkim nasiljem. Žene žrtve seksualnog nasilja su trpele i psihičko nasilje, dok je jedna žena uz seksualno i psihičko nasilje bila i fizički ugrožavana na radnom mestu.

Sa problemima na radnom mestu, Službi su se javljale osobe raznih profesija, položaja i obrazovnih profila, među kojima su: radnici, menadžeri, umetnici, lekari i drugo medicinsko osoblje, psiholozi/pedagozi u školama, profesori na fakultetima, zaposleni u policiji/vojsci i drugi iz državnih institucija i firmi, privatnih i onih koje su neposredno prošle kroz proces privatizacije.

U podjednakom broju slučajeva osobe su bile viktimirane od strane poslodavaca, kolega i podređenih. Nasilnici su u 25 slučajeva bili muškog, a u 24 slučaja ženskog pola. U ostalim slučajevima osobe su bile viktimirane od nasilnika i muškog i ženskog pola ili Služba nije raspolagala podacima o polu nasilnika.

Manifestacije mobinga i drugog nasilja na radnom mestu su bile veoma raznovrsne i uključivale su: produžavanje radnog vremena, uskraćivanje prava i sredstava za rad, umanjenje plate, uskraćivanje prava na odmor, na bolovanje, lažne optužbe, pretnje otkazom, nelegalno otpuštanje, nepridržavanje poslodavca obaveze da isplate otpremnine, fizičko, seksualno uzinemiravanje i druga maltretiranja.

Postupci mobinga se radi boljeg pregleda mogu svrstati u sledeće kategorije⁸: ugrožavanje mogućnosti komuniciranja – uskraćivanje kontakta, stalno prekidanje, vikanje, davanje nepotpunih uputstava; ometanje održavanja socijalnih odnosa – izolacija od drugih radnika, stalno menjanje radnog mesta, izbegavanje od drugih radnika, zabranjivanje komunikacije sa žrtvom, ne pozivanje na zajedničke proslave; narušavanje lične reputacije – ogovaranje, ismevanje, vređanje, ponižavanje, seksualne ponude; ugrožavanje fizičkog i psihičkog zdravlja žrtve – prisiljavanje na obavljanje teških poslova, pretnje fizičkim nasiljem, dovođenje u stanje stresa, seksualno nasilje; ugrožavanje kvaliteta rada – zatrpanjanje besmislenim zadacima („sindrom punog stola“) ili nedavanje zadataka (sindrom praznog stola), svakodnevne kritike i prigovori.

Kao ilustracija za navedene postupke mobinga na osnovu podataka Službe izdvajamo sledeće primere viktimiracije na radnom mestu:

„Stalno me napada i vređa pred pacijentima, viče, ne dozvoljava mi da idem sa njom u vizitu, nego čekam ispred vrata dok ona pregleda pacijente ...“

⁸ Koristile smo klasifikaciju postupaka mobinga po Leymanu /www.leymann.se/English/frame.html , pristupljeno 13. jula 2008.

Marina Kovačević-Lepojević, Danica Radaković

„Ne pozivaju me na sastanke, izlete, firmine proslave ... kada ja uđem u prostoriju svi odjednom zaćute ...“

„Sve je počelo tako što mi se udvarao još kao mentor, a ja sam ga odbijala. Od kako sam se udala, ostala trudna ne propušta priliku da me na bilo koji način uvredi i povredi, ismeje pred drugima...“

„Kada on uđe na glavni ulaz koleginice me zovu telefonom da zaključam kancelariju, ali on je tada već ispred mojih vrata i ne stignem da se zaključam ... do sada sam uspevala da se odbranim, jednom je dolazila i policija ...“

„Ne daju mi ništa da radim. Sedim u praznoj kancelariji u kojoj su samo sto i stolica. Za mesec dana pošaljem dva faksa ... ne mogu više to da izdržim ...“

Podaci Službe ukazuju na to da su osobe koje su se obraćale usled nasilja na radnom mestu bile neretko suočavane i sa različitim zdravstvenim problemima poput povišenog krvnog pritiska, srčanih problema, poremećaja spavanja, ishrane, depresije i ozbiljnih psihičkih smetnji koje su se u nekim slučajevima manifestovale homicidalnim ili suicidalnim idejama.

„Imale smo sastanak, na kome me je lažno optužila, izvređala pred svima ... onda mi je pozlilo ... dobila sam gušenje ... kočile su mi se ruke, noge ... došla je Hitna pomoć ...“

„Dok sam ležao u bolnici zbog srčanih problema, doktori su mi rekli da mi se stanje sa srcem pogorsalo zbog velike količine stresa i opterećenosti koje doživljavam na radnom mestu ...“

„Razmišljam da nabavim oružje ... da se ubijem ako me sledeći put napadne ...“

Iskustva Službe su da su joj se žrtve nasilja na radnom mestu najmasovnije obraćale posle nekog istaknutog medijskog izveštavanja na temu mobinga u kojima se govorilo o radu službe Viktimološkog društva Srbije. U prilog tome govori i podatak da su od ukupno 117 slučajeva nasilja na radnom mestu, u 83 slučaja osobe su za Službu saznale iz medija.

Službi su se javljale osobe koje su imale problem da prepoznaju sebe kao žrtvu nasilja na radnom mestu, o čemu svedoče reči muškarca koji se obratio Službi, izložio svoj problem i zatražio potvrdu da li je ono što se njemu dešava mobing:

„Hteo sam da znam je'l to ono o čemu pričaju na televiziji, jesam li ja ustvari žrtva mobinga ... ja nisam znao da se vi time bavite ... da se neko uopšte time bavi.“

Nasilje u porodici

Nasilje u porodici je bio povod za javljanje 44 osobe (35 žena i 9 muškaraca) ili u 21% od ukupnog broja osoba koje su se obratile. Nasilje u porodici nad odraslima beleži se u 38 slučajeva, dok je nasilje nad decom u porodici kao povod prisutno u 9 slučajeva. U 2006. godini Službi su se usled nasilja u porodici obratile 63 osobe (76 žena i 27 muškaraca) ili 61%, dok se u drugoj polovini 2005. godine Službi istim povodom obratila 31 osoba (23 žene i 8 muškaraca) ili 48% (Nikolić-Ristanović, Kovačević, Čopić 2006: 12, Kovačević, 2007: 43). Poredeći sa podacima iz 2007. godine može se zaključiti da je broj muškaraca koji su se usled viktimizacije nasiljem u porodici obraćali Službi porastao u odnosu na ranije godine.

U najvećem broju slučajeva nasilja u porodici, odnosno u 22 slučaja (19 žena i 3 muškarca), osobe su trpele fizičko nasilje u porodici. U većini slučajeva, odnosno u 21 slučaju fizičko nasilje je bilo propraćeno psihičkim nasiljem u porodici. U 19 slučajeva (15 žena i 4 muškarca) osobe koje su se obraćale Službi su trpele psihičko nasilje u porodici. U 3 slučaja osobe su trpele seksualno nasilje u porodici, koje je bilo propraćeno fizičkim i psihičkim nasiljem.

Žene su nasilje uglavnom trpele od strane svojih sadašnjih ili bivših muževa/vanbračnih partnera, očeva, očuha, majki, sinova, snaja i drugih rođaka.

Iskustva Službe su pokazala da su žene uglavnom trpele kontinuirano nasilje od strane svojih partnera, koje često nije bilo usmereno samo prema njima. Svedoci i žrtve nasilja najčešće su bila deca, zatim roditelji supružnika ili drugi srodnici.

„Trudi se da okrene decu protiv mene. Na primer, uzme neke dnevne novine i čita crnu hroniku na glas: „Majka ubila dete!” pročita ceo članak i onda kaže deci: „Eto šta vi možete da očekujete od vaše majke.”“

Podaci Službe ukazuju na to da su deca trpela nasilje u porodici, kako posredno, tako i direktno. Služba je podatke o viktimiziranosti dece dobijala od strane njihovih roditelja, rođaka ili prijatelja koji su se javljali vezano za konkretnu ugroženost dece i posredno, preko osoba koje su se obraćale zbog nekog drugog problema. U analiziranom periodu Služba je posredno došla do saznanja da je devetoro dece bilo viktimizirano nasiljem u porodici.

„U periodu kada su deca kod njega nasilan je prema njima, naročito prema starijoj čerki. Dolaze sa modricama, crvenilom, pri tome ne smeju da kažu šta se dogodilo, kažu kako su pale, udarile se i slično”

Roditelji ili staratelji često manipulišu decom u cilju ostvarivanja ličnih interesa, pobeđe u sukobu sa drugim partnerom, narušavajući pritom bazične interese deteta. Iskustva Službe pokazuju da su deca bila zanemarivana, zastrašivana, zloupotrebljavana, surovo kažnjavana i izolovana od sredine i drugih srodnika. Volonterke Službe uvek nastoje da skrenu pažnju roditelja na posledice viktimizacije nasiljem u porodici po decu i ukažu na njihove potrebe.

Muškarci su nasilje u porodici trpeli od strane svojih sadašnjih ili bivših supruga, sinova i drugih srodnika, kako pokazuje sledeći primer muškarca žrtve nasilja u porodici koji je posle razvoda, nastavio da živi u zajedničkom domaćinstvu sa bivšom suprugom:

„Dovodi dečka u stan ... alkoholičarka je i narkomanka ... preti da će me ubiti na spavanju, psuje mi mrtve roditelje.“

Žrtve nasilja u porodici su neretko i po izlasku iz nasilja primorane da žive zajedno sa nasilnim partnerom/kom, u njihovoј blizini, odnosno da zadrže neželjen kontakt pri čemu se trpljenje nastavlja.

U postupku protiv nasilja u porodici i drugim postupcima putem kojih žrtva nastoji da ostvari svoja prava, ona može biti dodatno viktimizirana i na različite načine obespravljenja, o čemu svedoči primer žene koja je bila teško fizički i psihički maltretirana od strane kako kaže veoma „uticajnog“ muža, a koja je bila viktimizirana tokom sudskog procesa:

„Ima jako uticajne prijatelje, svi ga se plaše ... imala sam suđenje pre nedelju dana, još više su me povredili jer su izneli svakakve neistine na sudu, kao na primer da sam bila pijana pa sam pala i tako zadobila povrede“

U analiziranom periodu, Službi VDS info i podrška žrtvama obratile su se dve žrtve nasilja u porodici, koje su braneći se od nasilja, lišile života svoje nasilnike. Osnovni razlozi za obraćanje Službi bile su potrebe za podrškom u ostvarivanju komunikacije sa porodicom, prevashodno sa decom, kao i podrška u reintegraciji u socijalnu sredinu.

Podaci Službe iz 2007. godine ukazuju na vezu nasilja u porodici i proganjanja⁹. Istraživanja o ženama žrtvama proganjanja pokazuju da se sa proganjanjem koristi

⁹ Termin proganjanje koristimo kao domaći prevod za pojavu u svetskoj literaturi šire poznavoj kao *stalking*. Pod proganjanjem podrazumevamo sistematsko uznemiravanje osobe koje uključuje dve ili više radnji kojima progonitelj direktno, indirektno ili na neki drugi način, putem neke akcije, metoda, uređaja ili sredstva, prati, nadzire, posmatra, preti osobi, komunicira sa osobom ili dolazi u kontakt sa svojinom dotične osobe (National Center for Victims of Crime, 2007).

njanjem često započinje još za vreme trajanja partnerskog odnosa (Tjedens and Thonnes, 1998: 6). Iskustva Službe u pružanju podrške ženama žrtvama nasilja u porodici pokazuju da su žene pri izlasku i iz kruga nasilja, najčešće neposredno posle napuštanja nasilnika, bile suočavane sa različitim postupcima proganjanja od strane bivših partnera, o čemu govori sledeći primer:

„*Od kako sam se odselila, ne pušta me na miru ... stalno me zove, vređa ... više se i ne javljam na telefon ... kada sam se probudila jedno jutro videla sam 52 proštena poziva, čeka me ispred firme, nasrće na mene na ulici ...*“

Proganjanje je uočeno kao problem povodom koga su se osobe obraćale Službi za žrtve Viktimološkog društva Srbije tokom 2007. godine u dva slučaja, pri čemu se u oba slučaja radilo o ženama proganjениh od strane muškaraca sa kojima su bile u bivšem partnerskom odnosu. Obrasci proganjanja vezano za koje su se žrtve obraćale Službi ilustrujemo primerima:

„*Uznemirava me, progoni i preti ... mojim roditeljima je rekao da će da me ubije ... mene su sklonili van grada ... rekao je da će kontaktirati agenciju za praćenje osoba i naći me...strah me je ...*“

„*Od kako smo se razveli nisam ga videla, ali mi stalno dokazuje svoje prisustvo ... ostavlja mi poruke pred vratima, imam utisak da ulazi u stan kada ja nisam tu ... čini mi se da mi namerno pomeri neku stvar da bi me izludeo ...*“

Iskustva Službe ukazuju da proganjanje ne mora biti isključivo vezano za nasilje u porodici, odnosno da ne podrazumeva samo partnerski/bivši partnerski odnos, već se u ulozi progonitelja mogu naći i poznanici ili osobe potpuno nepoznate žrtvi. Služba u svom radu beleži i slučajeve proganjanja „poznatih“ (*celebrity stalking*) i slučajeve proganjanja po političkoj osnovi.

Način na koji su žrtve saznale za Službu VDS info i podrška žrtvama i kako im je ona pomogla

Osobe koje su se u analiziranom periodu obraćale Službi, za nju su saznavale iz različitih izvora. Najčešće, žrtve su za Službu saznavale putem medija. Osobe su preko medija (televizija, štampa, radio) za Službu saznaće u 116 slučajeva, odnosno u 54% od ukupnog broja slučajeva. Podaci o saznavanju za Službu iz medija, povratno govore o dobroj medijskoj propraćenosti rada Službe u 2007. godini. Zatim, u 11 slučajeva osobe su saznaće o Službi *VDS info i podrška žrtvama* posredstvom centara za socijalni rad, preko nevladinih organizacija u 6 slučajeva, saradnika Viktimološkog društva Srbije u 6 slučajeva, putem

interneta u 6 slučajeva, osoba koje su se ranije obraćale Službi u tri slučaja, preko prijatelja, kolega, rođaka, poznanika u 10 slučajeva, u četiri slučaja preko štampanog materijala VDS-a, u dva preko policije, dok u ostalim slučajevima Služba ne raspolaže podacima o tome kako su žrtve za nju saznavale.

Svim osobama je pružana emotivna podrška. U nekim slučajevima osobama je bilo dovoljno pružiti samo emotivnu podršku i osnažiti ih, dok je u drugim slučajevima bilo potrebno uz to dati i konkretnе informacije, uputiti ih na određenu organizaciju/instituciju ili dati podršku na sudu. Podrška i razumevanje volonterki službe *VDS info i podrška žrtvama* su često bili dovoljni da osnaže žrtvu za rešavanje problema.

„Hvala Vam mnogo, veoma mi znači što ste me saslušali ... sa mužem i roditeljima ne mogu o ovome da pričam ... osećam se lakše ...“

Osobama koje su se obraćale Službi su često bile potrebne informacije o pravima, mogućnostima i načinima na koje ih mogu ostvariti. Služba je u 179 slučajeva, odnosno u 83% osobama pružala potrebne informacije. U zavisnosti od konkretnih potreba, pružane su informacije o vrstama pomoći koje osobe mogu dobiti od službe *VDS info i podrška žrtvama*, o mogućnostima obraćanja policiji/generalnom inspektoratu, centrima za socijalni rad, opštinskim službama pravne pomoći, određenim nevladinim organizacijama, specijalizovanim institucijama/službama, mogućnostima za obraćanja advokatu, informacije o određenim procedurama/postupcima, pravima/mogućnostima i druge informacije.

Pružane su informacije o prijavljivanju krivičnih dela, o krivičnim i parničnim postupcima (naknada štete, razvod i drugi), informacije o određenim organizacijama/institucijama/pojedincima i vrstama pomoći koje žrtve od njih mogu da očekuju i druge informacije.

U zavisnosti od konkretnih potreba, osobe su bile upućivane na druge organizacije/institucije koje pružaju specifične oblike pomoći. U 134 slučaja, odnosno u 62% osobe su bile upućivane na određene organizacije/institucije za koje je Služba smatrala da u konkretnom slučaju mogu pomoći. Žrtvama su pre nego što bi bile upućene, nuđene informacije o konkretnim organizacijama/institucijama na koje se upućuju, o oblicima pomoći koje pružaju, radnom vremenu i druge potrebne informacije.

Žrtve su najčešće bile upućivane na nevladine organizacije, i to u 89 slučajeva, odnosno 66% od ukupno upućenih. Nevladine organizacije na koje su osobe bile upućivane od strane Službe su: Anti-mobing Srbije, Stop mobing, Autonomni ženski centar, Pravoslavni pastirsko savetodavni centar arhiepiskop-

pije beogradsko-karlovačke, Odbore za ljudska prava u Majdanpeku, Valjevu i Leskovcu, Centar za civilno-vojne odnose, Astru i druge organizacije. Od državnih institucija žrtve su bile upućivane na centre za socijalni rad, policiju, zdravstvene ustanove, Narodnu kancelariju Predsednika Republike, opštinske službe pravne pomoći, Savetovalište za brak i porodicu, Psihološko savetovalište Doma omladine, Republičku agenciju za mirno rešavanje sporova i nadležna ministarstva Republike Srbije. Osobe su upućivane na centre za socijalni rad u 13 slučajeva, i to u slučajevima porodičnog nasilja, radi regulisanja starateljstva, usvojenja deteta, oduzimanja poslovne sposobnosti, ostvarivanja materijalnih davanja i drugih pitanja. Služba je u 12 slučajeva osobe upućivala na policiju, i to u slučajevima neposredne životne opasnosti, vezano za sumnje na trgovinu ljudima, proganjanje i u drugim slučajevima gde je Služba procenila da ima elemenata za prijavljivanje krivičnog dela. Osobe su upućivane na advokata u 46 slučajeva, zdravstvene ustanove i narodnu kancelariju u po pet slučajeva, na opštinsku službu pravne pomoći i tužilaštvo u po četiri slučaja i nadležna ministarstva u dva slučaja. Na opštinske službe pravne pomoći Služba je upućivala osobe kojima je bila potrebna pravna pomoć ili pravni savet. Građani su od strane opštinskih službi pravne pomoći mogli da očekuju besplatnu ili pristupačniju pravnu pomoć nego što bi je inače mogli dobiti. U dva slučaja Služba je u skladu sa konkretnim potrebama osobe uputila na Ministarstvo rada, zapošljavanja i socijalne politike.

U jednom slučaju Služba je pružala podršku ženi žrtvi nasilja u porodici na sudu. Iskustva Službe pokazuju da žrtve imaju strah od nasilnika i suočavanja na sudu, pri čemu podrška volonterke/koordinatorke može biti od velike važnosti za žrtvu.

U jednom slučaju Služba je pružala podršku muškarцу koji je zajedno sa svojom porodicom bio kontinuirano suočavan sa nemogućnostima da ostvari svoja prava, pa je želeći da izrazi nezadovoljstvo radom suda, štrajkovao glađu. Koordinatorka Službe je posetila štrajkača ispred Okružnog suda u Beogradu. Angažovanje Službe u pomenutom slučaju uključilo je i obraćanje medijima, nadležnim sudovima i direktoru firme u kojoj je žrtva zaposlena uz molbu da sa dužnom pažnjom razmotre situaciju u kojoj se ona našla.

Služba *VDS info i podrška žrtvama* se u analiziranom periodu u tri slučaja obraćala Centrima za socijalni rad, i to: Gradskom centru za socijalni rad, CSR Zemun i CSR Palilula; u dva slučaja sudovima i to: u jednom Opštinskom суду u Velikoj Plani, a u drugom slučaju I Opštinskom суду u Beogradu, Okružnom суду u Beogradu i Vrhovnom суду Srbije i u jednom slučaju policiji, i to Ode-

Ijenju za suzbijanje ilegalnih migracija i trgovine ljudima, Upravi za strance PU za grad Beograd, MUP-a RS. U šest slučajeva Služba se obraćala pojedincima za koje je procenila da u konkretnom slučaju mogu da pomognu. U tri slučaja Služba se obraćala nevladinim organizacijama, i to u dva slučaja SOS telefonu za žene i decu žrtve nasilja u Beogradu i u jednom slučaju Ženskom centru u Užicu. Viktimološko društvo Srbije se u jednom slučaju obraćalo Ministarstvu rada, zapošljavanja i socijalne politike, vezano za probleme koje je bivša osuđenica imala oko ponovnog uspostavljanja starateljstva nad decom. U jednom slučaju Služba se obraćala Narodnoj kancelariji.

Neke od osoba koje su se obraćale Službi lako su uspevale da pronađu put ka rešenju problema, dok je nekima bila potrebna kontinuirana i sistematska pomoć i podrška, kao u slučaju radnika koje su ugrožavane od strane šefice u predstavništvu jedne strane firme u Beogradu:

„Ja i još nekoliko koleginica smo maltretirane od strane šefice. Vređa nas, ponižava, omalovažava, preti ... Direktor je podržava ... nama je pretio ... ne znamo šta da radimo ...“

U 18 slučajeva, osobe kojima je Viktimološko društvo Srbije pružalo podršku u prevazilaženju problema su se javljale ponovo, i ostavljale povratne informacije o slučajevima. Tako se u jednom slučaju javila žena kojoj je pružana podrška u prevazilaženju problema sa direktorkom:

„Samo da vam se kažem kako je prošlo ... pričala sam sa direktorkom ... iznenadila sam se kako me je lepo primila ... dogовориле smo сe ... nadam se da više неће бити проблема ... hvala вам“

Institucije i organizacije kojima su se žrtve obraćale pre i/ili posle kontaktiranja službe VDS info i podrška žrtvama

Pre nego što su se obratile Službi *VDS info i podrška žrtvama* ili nakon upućivanja od strane Službe, žrtve su se za pomoć obraćale drugim organizacijama i institucijama, i to u 124 slučajeva, odnosno u 57% od ukupnog broja osoba koje su nas kontaktirale. Osobe su se u analiziranom periodu obraćale sudovima, tužilaštvima, policiji, centrima za socijalni rad, nevladinim organizacijama, zdravstvenim ustanovama i Narodnoj kancelariji Predsednika Republike. Žrtve su se najčešće obraćale sudu, i to u 71 slučaju (30%), zatim policiji i centrima za socijalni rad, i to u po 35 slučajeva (16%), zdravstvenim ustanovama u 34 slučaja (16%), zatim nevladinim organizacijama u 25 slučajeva (12%), Narod-

noj kancelariji Predsednika Republike u 9 slučajeva (4%). Osobe su se u ostalim slučajevima obraćale nadležnim Ministarstvima i Inspekciji rada.

U 71 slučaju osobe koje su se obraćale Službi su se pojavljivale pred sudom. Najčešće, osobe su se pred sudom pojavljivale kao stranke u sporu, i to u 33 slučajeva, zatim u svojstvu oštećenog, i to u 28 slučajeva, u svojstvu optuženog u 7 slučajeva i u svojstvu svedoka u tri slučaja. U većini, odnosno u 20 slučajeva osobe koje su se obraćale sudu nisu bile zadovoljne radom suda, u pet slučajeva osobe su bile zadovoljne, dok u ostalim slučajevima Služba ne raspolaže podacima o zadovoljstvu radom suda. Razlozi nezadovoljstva radom suda odnose se na neažurnost u radu, neefikasnost i sekundarnu viktimizaciju, odnosno dodatno povređivanje žrtava.

„Moje dete je dalo izjavu u krivičnom postupku, iznenadio sam se lošom praksom suda jer sa njim nije pričao ni psiholog ni pedagog.“

„Na mom primeru uviđam koliko je pravda spora, odluke iako presuđene u moju korist se ne izvršavaju, ne znam koliko ćemo moja porodica i ja morati da čekamo.“

Osobe su se u 35 slučajeva obraćale policiji i to zbog: nasilja u porodici, nasilja na radnom mestu, nasilja van radnog mesta i porodice, prevare, sumnji na trgovinu ljudima i drugih problema. Policiji su se po podacima Službe najčešće obraćale osobe viktimirane nasiljem u porodici, i to u 17 slučajeva, odnosno u 39% od ukupnog broja žrtava nasilja u porodici. Većina osoba koje su se obraćale policiji nije bila zadovoljna radom policije, i to u 20 slučajeva. U tri slučaja osobe su bile zadovoljne reakcijom policije, u tri slučaja su nekada zadovoljne, a nekada ne, dok u ostalim slučajevima Služba nema informacije o zadovoljstvu radom policije. Razlozi nezadovoljstva radom policije odnose se na neadekvatno reagovanje ili izostanak reagovanja, verbalno nasilje, omaložavanje žrtve, njenih osećanja i potreba.

„Zvala sam da policiju da prijavim nasilje u porodici, javila mi se jedna gospođa i rekla da smo mi žene same krive za to što nam se događa“

„Prijavila sam muža alkoholičara koji maltretira i mene i decu, nisu ništa učinili.“

Osobe su se u analiziranom periodu u 35 slučajeva obraćale centrima za socijalni rad i to vezano za nasilje u porodici, razvod, regulisanje starateljstva/poveravanja i ostvarivanje različitih prava i mogućnosti. Najčešće su se obraćale centrima zbog viktimizacije nasiljem u porodici i to u 23 slučaja. U većini, odnosno u 20 slučajeva osobe su bile nezadovoljne radom centara za socijalni rad, dok su u 4 slučaja bile zadovoljne. Razlozi nezadovoljstva radom centra za

socijalni rad odnosili su se najčešće na izostanak reagovanja, neadekvatno reagovanje i neažurnost u radu.

„*Doneli su odluku da mogu da viđam dete samo jednom mesečno. Kada sam se pobunio počeli su da viču na mene, pa su me izbacili napolje.*“

„*Dugo sam čekala odgovor, a na kraju ništa nisu preduzeli, jer kako kažu nisu nadležni u mom slučaju.*“

U analiziranom periodu osobe su se u 34 slučaja obratile zdravstvenim ustanovama, i to najčešće zbog zdravstvenih problema usled nasilja na radnom mestu u 16 slučajeva i nasilja u porodici u 12 slučajeva. Približno isti broj osoba koje su se obraćale zdravstvenim institucijama su po podacima Službe ispoljavale zadovoljstvo i nezadovoljstvo radom zdravstvenih institucija. U 10 slučajeva osobe su bile zadovoljne radom zdravstvenih institucija, u 9 slučajeva nisu bile zadovoljne, u tri slučaja su bile nekada zadovoljne, nekada ne, dok vezano za ostala obraćanja zdravstvenim ustanovama Služba nema podataka o zadovoljstvu/nezadovoljstvu. Razlozi za zadovoljstvo i nezadovoljstvo su se ticali kvaliteta pružene usluge, adekvatnosti u postupanju osoblja, ažurnosti u radu i drugo.

„*Doktorka posvećuje puno pažnje mom sinu iako to ne mora da čini. Puno mu znači kada popriča sa njom.*“

„*Nisam zadovoljna doktorom, mislim da se ne angažuje dovoljno. Zatražiću mišljenje lekarske komisije.*“

Osobe su se u 25 slučajeva obraćale nevladinim organizacijama, specijalizovanim za različite vrste pomoći koje su im bile potrebne. Po podacima Službe, osobe su u 7 slučajeva bile nezadovoljne radom nevladinih organizacija, u četiri slučaja zadovoljne, u tri slučaja osobe su bile nekada zadovoljne, a nekada ne, dok u ostalom broju slučajeva Služba ne raspolaže podacima o zadovoljstvu radom nevladinih organizacija.

„*Nisu hteli ništa da urade u mom slučaju, stekao sam utisak da pomažu samo ženama.*“

„*Rekli su mi da ce mi se javiti, još uvek čekam odgovor . . .*“

Osobe su se u 9 slučajeva obraćale Narodnoj kancelariji Predsednika Republike. U tri slučaja osobe nisu bile zadovoljne radom Narodne kancelarije, u jednom slučaju osoba je bila zadovoljna, a u jednom slučaju nekada jeste, a nekada ne, dok za ostale slučajeve nemamo podataka o zadovoljstvu radom ove institucije.

Zaključak

Na osnovu analize rada Službe *VDS info i podrška žrtvama* u 2007. godini nasilje na radnom mestu izdvaja se kao najučestaliji oblik viktimizacije zbog koga su se žrtve i njihove porodice obraćale Službi. Najčešće, osobe su se obraćale žaleći se na psihičko nasilje na radnom mestu, odnosno mobing, uključujući i nemogućnosti ostvarivanja prava proizašlih iz radnog odnosa. Smatramo da se u poslednjih godinu dana puno radilo na podizanju svesti građana, medija i stručnjaka o nasilju na radnom mestu, naročito psihičkom nasilju (mobingu) u čemu je učestvovalo i Vikički društvo Srbije, pa se tako građani sve češće prepoznaju kao žrtve i obraćaju za pomoć i podršku u rešavanju problema na radnom mestu. Isto tako, primećeno je da su istupanja članica Vikičkog društva Srbije u medijima imala uticaj na podizanje svesti javnosti o problemu nasilja na radnom mestu i porast obraćanja Službi tim povodom.

Službi su se obraćale i osobe, koje su trpele različite manifestacije nasilja u porodici. Žrtve nasilja u porodici su po podacima iz 2007. godine većinom bile ženskog pola, pri čemu se u odnosu na podatke Službe iz ranijih godina primećuje i blagi porast muških žrtava. Podaci Službe u analiziranom periodu ukazuju da su deca često bila direktne ili indirektne žrtve nasilja u porodici, što ukazuje na potrebu za postojanjem posebne službe namenjene deci žrtvama nasilja u porodici i kriminaliteta uopšte, što bi doprinelo blagovremenom i adekvatnijem reagovanju i sprečavanju daljeg povređivanja dece žrtava. Podaci Službe iz 2007. godine ukazuju na vezu nasilja u porodici i proganjanja, pri čemu su žrtve bile suočavane sa proganjanjem po izlasku iz nasilne veze, a neretko i za vreme trajanja veze/odnosa.

Pored žrtava nasilja u porodici i nasilja na radnom mestu, Službi su se obraćale žrtve različitih oblika nasilja van radnog mesta i porodice, pretnji, prevara i drugih oblika viktimizacije vezano za koje je Služba imala kapacitet da pruži pomoć i podršku.

Služba je u zavisnosti od konkretnih potreba, osobama koje su joj se obraćale pružala emotivnu podršku, informacije o pravima, mogućnostima i načinima na koje ih mogu ostvariti, upućivala na adekvatne organizacije/institucije i pružala podršku na sudu. Podatak da su gotovo sve osobe koje su se obraćale Službi bile su u potrebi za emotivnom podrškom ukazuje na značaj koji njeno pružanje ima za žrtve kriminaliteta. Smatramo da bi sve osobe koje imaju kontakata sa žrtvama kriminaliteta trebalo da imaju u vidu da je podrška i osnaživanje žrtve važan preduslov za njenu dalju borbu u razrešavanju

Marina Kovačević-Lepojević, Danica Radaković

problema. Vezano za konkretne slučajeve u 2007. godini Viktimološko društvo Srbije se u zavisnosti od potrebe obraćalo centrima za socijalni rad, sudovima, policiji, nadležnim ministarstvima, nevladinim organizacijama i pojedincima za koje je mislila da mogu da pomognu.

Žrtve nasilja u porodici, kao i žrtve drugih oblika kriminaliteta su po podacima Službe često bile suočavane sa teškoćama u priznavanju i ostvarivanju svojih prava i sekundarnom viktimizacijom u okviru institucija, poput sudova, policije, centara za socijalni rad. Smatramo da bi adekvatna edukacija i senzibilizacija zaposlenih u pomenutim institucijama doprinela sprečavanju sekundarne viktimizacije žrtava kriminaliteta i njihovoj adekvatnijoj zaštiti.

Literatura

- Ćopić, S. (2007) Službe za žrtve u Srbiji: rezultati istraživanja, *Temida*, 2, str. 13–28
- Kovačević, M. (2007) Služba VDS info i podrška žrtvama – analiza rada Službe u 2006. godini, *Temida*, 2, str. 41–49
- National Center for Victims of Crime (2007) The Model Stalking Code Revisited: Respondings to the New Realities of Stalking, www.ncvc.org, pristupljeno 2. 06. 2008.
- Nikolić-Ristanović, V., Kovačević, M., Ćopić, S. (2006) Viktimizacija i iskustva žrtava kriminaliteta sa državnim institucijama – analiza podataka Službe VDS info i podrška žrtvama, *Temida*, 2, str. 11–19.
- Tjaden, P., Thoennes, N. (1998) *Stalking in America: findings from National violence against women survey*. Washington: National Institute of Justice, str. 2

MARINA KOVAČEVIĆ-LEPOJEVIĆ
DANICA RADAKOVIĆ

VDS info and victim support service: the analysis of the Service's work in 2007

The aim of this paper is to present the work of the victim support service, *VDS info and victim support*, which is functioning within the Victimology Society of Serbia. The paper contains the analysis of the Service's data that relates to the period from January 1st until December 31st 2007. At the beginning, data is presented on the forms of victimization, with a particular emphasis on violence in the work place and domestic violence. This is followed by presenting the forms and quality of the assistance and support provided to victims by the Service. The authors particularly focus on the analysis of the victims' experiences with the institutions and organizations they contacted before or after contacting the Service.

Keywords: victims, crime, service *VDS info and victim support*, Serbia

TEMIDA
Septembar 2008, str. 99-110
ISSN: 1450-6637

**Preporuka CM/Rec(2007) 13
Komiteta Ministara državama članicama**

**O RODNO PRILAGOĐENOJ POLITICI U OBRAZOVANJU
(10. oktobra 2007. Komitet Ministara je usvojio preporuku na 1006. sednici
zamenika ministara)***

Komitet ministara, po uslovima člana 15.b Statuta Saveta Evrope:

Smatrajući da je cilj Saveta Evrope postizanje većeg jedinstva među njegovim članicama i da taj cilj može biti postignut, naročito, kroz zajedničke akcije na polju kulture;

Imajući u vidu Preporuku Rec(2002)12 Komiteta Ministara državama članicama o obrazovanju za demokratsko građanstvo, usvojenu 16. oktobra 2002, a koja tumači „obrazovanje za demokratsko građanstvo kao faktor socijalnog jedinstva, međusobnog razumevanja, interkulturalnog i međureligijskog dijaloga i solidarnosti, da doprinosi promociji principa ravnopravnosti između muškaraca i žena i da ohrabruje uspostavljanje harmoničnih i mirnih odnosa među ljudima i sa njima, kao i odbranu i razvoj demokratskog društva i kulture“;

Imajući u vidu Preporuku Rec(2003)3 Komiteta Ministara državama članicama o ravnomernom učešću žena i muškaraca u političkom i javnom procesu donošenja odluka, usvojenu 12. marta 2003, u kojoj se pozivaju države članice da uvedu u školske nastavne programe edukacije i treninge za senzibilisanje mladih ljudi o rodnoj ravnopravnosti, spremajući ih za demokratsko građanstvo;

Imajući u vidu da su Evropski ministri, odgovorni za ravnopravnost između žena i muškaraca, na 4. ministarskoj konferenciji o jednakosti između žena i muškaraca (Istanbul, 13–14. novembar 1997), preporučili da Savet za jed-

---

* Prevod: Nataša Jovanović, Autonomni ženski centar. Program razvoja dobrih praksi u oblasti nasilja u porodici. www.womenngo.org.rs.

nakost između žena i muškaraca (CDEG) kao i Savet za obrazovanje (CDED) rade na zajedničkom projektu „usmerenom ka promovisanju obrazovanja o rodnoj ravnopravnosti, kao i obrazovanja oslobođenog stereotipa na svim nivoima obrazovnog sistema”;

Imajući u vidu Preporuku R(98)14 Komiteta Ministara zemaljama članicama Saveta Evrope o rodno prilagođenim politikama¹, koja preporučuje da vlade zemalja članica ohrabre donosioce odluka da „stvore odobravajuće okruženje i olakšaju uslove za uvođenje rodno prilagođene politike u javnom sektoru”;

Uzimajući u obzir Deklaraciju Evropskih ministara za obrazovanje o glavnoj temi 20. sesije Stalne konferencije Evropskih ministara za obrazovanje: „Obrazovne politike za demokratsko građanstvo i socijalno jedinstvo: izazovi i strategije za Evropu”, (Krakov, 15–17. oktobar 2000);

Podsećajući na Deklaraciju Evropskih ministara za obrazovanje, usvojenu na 21. sesiji Stalne konferencije Evropskih ministara za obrazovanje: „Interkulturno obrazovanje u novom evropskom kontekstu” (Atina, 10–12. novembar 2003);

Imajući u vidu sledeće tekstove koje je usvojila Parlamentarna skupština: Preporuku 1229 (1994) o jednakosti prava muškaraca i žena i Preporuku 1281 (1995) o rodnoj ravnopravnosti u obrazovanju;

Imajući u vidu Evropsku povelju Saveta Evrope o Demokratskoj školi bez nasilja (2003);

Ponovo potvrđujući obaveze na osnovu Konvencije Ujedinjenih nacija o eliminaciji svih oblika diskriminacije žena (CEDAW, 1979), a naročito na osnovu članova 2, 4 i 10;

Vodeći računa da, uprkos činjenici da postoji značajan broj zakona na nacionalnom i međunarodnom nivou koji garantuju jednakе mogućnosti, da se zajedničko obrazovanje dečaka i devojčica povećava u mnogim državama članicama i da postoji veći broj žena u obrazovnom sistemu, u našim društвима još uvek postoji prekomerna nejednakost između devojčica i dečaka, žena i muškaraca u pogledu školovanja i društvenih običaja, obrazovnih i profesionalnih usmeravanja, treninga, zapošljavanja, učešća u društvu uopšte i, naročito, u procesu donošenja odluka i da ove nejednakosti

---

¹ U ovoj publikaciji engleski pojam „gender mainstreaming“ preveden je sa „rodno prilagođene politika“.

- podrivaju ljudska prava i muškaraca i žena, koja uključuju pravo na punopravno učešće, kao ravnopravnih partnera, u svim aspektima života;
- Imajući u vidu da ove nejednakosti negativno utiču na živote žena i muškaraca i imaju posledice po naša društva, koja su suviše često lišena ženskog dopri-nosa u javnoj sferi i muškog doprinosa u privatnoj sferi;
- Smatrajući da demokratska društva moraju biti zasnovana na partnerstvu i na jednakoj raspodeli prava i obaveza između žena i muškaraca i da, uz pošto-vanje njihovih različitih potreba, osiguravaju uravnoteženo učešće u svim oblastima života i puna građanska prava za svaku ženu i muškarca;
- Vodeći računa da se predstave o ženskoj i muškoj prirodi i o modelu za pripisi-vanje društvenih uloga, koji oblikuju naša društva, kopiraju u školi i da isko-renjivanje formalne diskriminacije neće biti dovoljno da osigura da školski sistem bude pokretač za *de facto* jednakost;
- Vodeći računa da stereotipne društvene uloge polova ograničavaju moguć-nosti žena i muškaraca u ostvarivanju njihovih potencijala, da jednakost zahteva pozitivno i dinamično partnerstvo među polovima koje vodi struk-turalnim promenama na svim nivoima i, na kraju, novom društvenom poretku;
- Zabrinuti zbog činjenice da akademski uspeh devojaka ne vodi automatski do uspeha, u smislu prelaza iz obrazovnog sistema u sistem radne snage, niti do učešća u procesima donošenja političkih i ekonomskih odluka, kao i zbog nedovoljnog akademskog uspeha i sticanja društvenih i ličnih veština dečaka;
- Imajući u vidu odgovornost školskog sistema da edukuje učenike/studente za aktivno učešće u različitim aspektima demokratskog života, bilo poli-tičkog, civilnog, društvenog, kulturnog, i to na svim nivoima – lokalnom, regionalnom i nacionalnom;
- Priznajući da nastavnici mogu da postanu posrednici u održavanju mehani-zama rodno zasnovane selekcije ili da, sa druge strane, budu pokretači dru-štvenih promena, što je važno za uključivanje škola i različitih učesnika u edukativnom procesu u promociju rodne ravnopravnosti;
- Imajući u vidu da su edukacija i trening nastavnika osnovni u podsticanju rodne ravnopravnosti u obrazovanju;
- Imajući u vidu da je u školi oblast neformalnog, tj. „skrivenog nastavnog pro-grama”, podjednako važna kao i oblast formalnog u stvaranju identiteta dečaka i devojčica;

Nataša Jovanović

Ubeđeni da jednakost žena i muškaraca, kao i rodna perspektiva, moraju biti uključeni na svim nivoima obrazovnog sistema od najranijih godina, tako da među devojčicama i dečacima, ženama i muškarcima podstiču vrednosti pravde i učešća, neophodnih za efikasno i aktivno demokratsko građanstvo i izgradnju pravog partnerstva između žena i muškaraca u privatnoj i javnoj sferi:

Preporučuje vladama zemalja članica da:

1. analiziraju svoja zakonodavstva i prakse sa ciljem da se primene strategije i mere navedene u ovoj preporuci i pratećem dodatku;
2. promovišu i podstiču mere usmerene posebno na uvođenje rodno prilagođene politike u svim nivoima obrazovnog sistema kao i u edukaciju nastavnika sa ciljem postizanja *de facto* rodne ravnopravnosti i unapređenja kvaliteta obrazovanja;
3. kreiraju mehanizme kroz obrazovni sistem koji će koristiti za promociju, uvođenje, nadgledanje i procenu rodno prilagođenih politika u školama;
4. ukažu na ovu preporuku svim relevantnim političkim institucijama i javnim i privatnim telima, a naročito ministarstvima i/ili javnim vlastima odgovornim za oblikovanje i sprovođenje obrazovnih politika na nacionalnom, regionalnom i lokalnom nivou, školskim upravljačkim telima, lokalnim i regionalnim vlastima, sindikatima i nevladinim organizacijama;
5. prate i ocenjuju napredak koji proizlazi iz usvajanja rodno prilagođene politike u školama i da informišu nadležne upravne odbore o preduzetim merama i o postignutom napretku u ovom području.

Dodatak Preporuci CM/Rec(2007)13

Definicije

Za svrhe ove preporuke:

„rodno prilagođena politika“ znači: (re)organizacija, poboljšanje, razvoj i procena procesa kreiranja politika, da bi se osiguralo da se perspektiva rodne ravnopravnosti učini sastavnim delom, na svim nivoima i u svim fazama, svih politika od strane onih koji su obično uključeni u njihovo kreiranje;

„rodno budžetiranje“ znači: primena rodno prilagođene politike u procesima budžetiranja, odnosno, rodno zasnovana procena budžeta, koja unosi rodnu perspektivu u sve nivoe tog procesa i predviđa prihode i rashode za promociju rodne ravnopravnosti;

„kvalitetno obrazovanje“ znači: voditi računa o sledeća tri elementa:

- ujednačavanje učinka sa očekivanjima (pripremljenost za cilj),
- samousavršavanje i transformacija (fokus na procesima),
- osnaživanje, motivisanje i učešće (fokus na onima koji uče);

„demokratsko građanstvo“ znači: prisvojiti i primenjivati nečija prava i obaveze u društvu, učešćem u građanskom i političkom životu, vrednujući ljudska prava i društvene i kulturne različitosti;

„demokratska škola“ znači: škola čije je upravljanje zasnovano na ljudskim pravima, osnaživanju i učešću učenika/studenata, osoblja i partnera u svim važnim odlukama.

Vlade zemalja članica se pozivaju da razmotre sledeće mere sa ciljem njihove primene:

Zakonski okvir:

1. uvesti princip jednakosti između žena i muškaraca u nacionalne zakone o obrazovanju, da bi se devojčicama i dečacima dala jednakna prava i mogućnosti u školama i da bi se promovisala *de facto* jednakost između žena i muškaraca u društvu kao celini;
2. proceniti rodni uticaj na buduće zakone o obrazovanju i, tamo gde je potrebno, analizirati postojeće zakone u skladu sa rodnom perspektivom;

Obrazovne politike i podržavajuće strukture:

3. lansirati posebne programe za uvođenje strategija rodno prilagođenih politika u obrazovne politike i škole;
4. sastaviti akcione planove i raspodeliti sredstva za uvođenje programa rodno prilagođene politike, uključujući u svoj sastav i nadgledanje i procenu;
5. proučavati uticaj obrazovnih politika na devojčice i dečake, žene i muškarce, obezbeđujući kvalitativne i kvantitativne instrumente za procenu rodnog

- uticaja, i koristiti strategije rodnog budžetiranja da bi se promovisao jednak pristup i korišćenje školskih sredstava;
- 6. osigurati da se statistike, koje vode ministarstva i vlasti zaduženi za obrazovanje, vode prema polu i da se redovno objavljuju;
  - 7. osigurati da komiteti ili radne grupe koje obrazuju ta ministarstva ili vlasti budu rodno balansirani;
  - 8. organizovati inicijative za podizanje javne svesti i/ili trening o rođnoj ravnopravnosti i rođno prilagođenim politikama za predstavnike/ce ministarstava za obrazovanje;
  - 9. pripremati opštu dokumentaciju o uvođenju rođne perspektive i dimenzije rođne ravnopravnosti, a naročito primere dobrih praksi i distribuciju tog materijala, *inter alia* putem web sajtova ministarstava za obrazovanje i/ili vlasti;
  - 10. pripremati i prosleđivati školama, nastavnicima i onima koji planiraju nastavne programe, smernice za uvođenje rođne perspektive i dimenzije rođne ravnopravnosti; upoznati školske inspektore sa rođno prilagođenim politikama, kao elementom za ocenjivanje škola, i razviti indikatore za osiguranje kvaliteta i samoprocene;
  - 11. pobrinuti se da nastavnici i drugo nastavno osoblje dobiju informacije o međunarodnim sporazumima i smernicama o jednakosti između žena i muškaraca, naročito na polju obrazovanja;

Upravljanje i organizacija škola:

- 12. ohrabriti školska upravljačka tela da uvedu rođno prilagođene politike u škole;
- 13. senzibilisati roditelje i staraoce i uključiti ih u rad škola na rođno prilagođenim politikama i rođnoj ravnopravnosti;
- 14. ohrabriti šиру obrazovnu zajednicu da prihvati školske ciljeve i misiju u oblasti rođno prilagođenih politika i da igraju aktivnu ulogu u uvođenju te strategije;
- 15. promovisati ujednačenu zastupljenost žena i muškaraca na svim nivoima obrazovnog procesa, naročito među školskim upravnicima i direktorima škola;
- 16. promovisati sveobuhvatan pristup neformalnom i formalnom obrazovanju u školama – pristup koji uključuje programe za životne veštine koji pokrivaju ljudska prava, ljudsko dostojanstvo i rođnu ravnopravnost, razvijaju samoprocenu i samopoštovanje i koji ohrabruju informisano donoše-

- nje odluka i tako pripremaju devojčice i dečake za život u okviru zajednice i porodice;
- 17. promovisati demokratsku školsku kulturu, što uključuje usvajanje obrazovnih praksi smišljenih da ojačaju kapacitete devojčica i dečaka za učešće i akciju, koji će voditi ka promeni i rodnom partnerstvu, kao preduslov za uživanje punog građanstva;
  - 18. ohrabrvati ravnometerno učešće dečaka i devojčica u zajedničkom donošenju odluka i školskom upravljanju, kao i u svim vannastavnim aktivnostima, na primer: školskim savetima, učeničkim parlamentima, omladinskim klubovima i forumima, studentskim udruženjima, izlascima, školskim razmenama, volonterskom radu, sastancima sa lokalnim političkim liderima i kampanjama za javno informisanje;
  - 19. ohrabrvati lokalne vlasti i relevantne zvaničnike da podržavaju sve izvođačke radove (sanitarni objekti, smeštaj itd.) koji su potrebni školama da stvore uslove za devojčice i dečake i njihove stilove života;

Početna edukacija u okviru institucije i trening za nastavnike i trenere:

- 20. promovisati podizanje svesti i trening o rodnoj ravnopravnosti za sve obrazovno osoblje, a naročito direktore škola; stvarati pomagala za učionice i nastavne materijale za trening o rodno prilagođenim politikama u obrazovanju i prosleđivati ih nastavnicima;
- 21. uključiti u početne treninge i treninge u okviru institucija (na radnom mestu) sadržaj koji nastavnicima dopušta da izraze sopstveni identitet, uverenja, vrednosti, predrasude, očekivanja, stavove i predstave o feminitetu i maskulinitetu, kao i sopstvene nastavne prakse; nastavnici bi trebalo da budu ohrabreni da se suprotstave polno stereotipnim stavovima i verovanjima koji mogu da sputavaju lični razvoj dečaka i devojčica i da ih spreče da razviju svoje pune potencijale;
- 22. uvoditi ravnopravnost, različitost i rodnu perspektivu u različite oblasti početnih treninga i treninga za nastavnike unutar institucija (na radnom mestu), a naročito: stvaranje, dopunjavanje i prenos znanja, dinamiku predavanja (nastavni materijali i metode; uzajamno dejstvo i procena) i institucionalnu kulturu (organizacija školskog dana, školski izgled i dizajn enterijera, rekreativne aktivnosti, posteri i reklame);
- 23. unapređivati sliku nastavničke profesije u javnosti i, kada je neophodno, povećavati plate nastavnika, radi ohrabrvanja i muškaraca i žena da biraju

Nataša Jovanović

nastavničke profesije, naročito na predškolskom, osnovnom i srednjoškolskom nivou;

Nastavni programi, školski programi, predmeti i ispiti:

24. obratiti posebnu pažnju na rodnu dimenziju u sadržaju nastavnih programa, kao i na generalni razvoj nastavnih programa (naročito u naučnim i tehničkim predmetima) i revidirati nastavne programe ukoliko je to potrebno;
25. proceniti mesto žene u školskim programima i različitim disciplinama i naglašavati njihovo iskustvo i doprinos za predmete koji su u pitanju;
26. voditi računa, u planiranju nastave, o interesima devojčica i dečaka i njihovim karakteristikama u pogledu različitih stilova učenja i podučavanja, sa ciljem da se ojačaju akademski uspesi i prošire opcije za obrazovanje i izbor karijere;
27. učiniti obrazovanje o privatnom životu sastavnim delom školskih nastavnih programa, kada je to potrebno, sa ciljem ohrabrvanja dečaka i devojčica da se uzdaju u svoje znanje iz te oblasti, koje ih čini odgovornijim za emotivne i seksualne odnose i ponašanje, suzbijajući seksističke stereotipe i pripremajući mlade ljude za novo rodno partnerstvo u privatnom i javnom životu;

Nastavni materijali:

28. uticati na autore i izdavače školskih udžbenika i drugih materijala (edukativnog, za ocenjivanje, smernica za izbor karijere) da budu svesni potrebe da rodna ravnopravnost bude kvalitativni kriterijum za stvaranje ovih materijala i za razvoj multimedijalnih proizvoda za upotrebu u školama;
29. ohrabrvati nastavnike da analiziraju, problematizuju i na taj način doprirose eliminaciji seksističkih stereotipa i pogrešnih predstava koje ove knjige, materijali i proizvodi mogu da imaju u svom sadržaju, jeziku i ilustracijama;
30. ohrabrvati nastavnike da analiziraju i da se suprotstavljaju seksizmima u sadržaju, jeziku i ilustracijama u stripovima, dečjim knjigama i igrama, video igricama, web sajтовима i filmovima koji oblikuju stavove mlađih ljudi, njihovo ponašanje i identitet;

31. razvijati i distribuirati indikatore za procenu nastavnih materijala – naročito udžbenika i multimedijalnih proizvoda – iz rodne perspektive;

Nastavne metode i prakse:

32. uključiti analize nastavnih metoda i praksi iz rodne perspektive u smernice za samoocenjivanje i osiguranje kvaliteta u školama;
33. učiniti nastavnike svesnim istraživanja rađenih na osnovu interakcije sa učenicima različitog pola;
34. promovisati rodno prilagođene politike u sportskim aktivnostima i u slobodno vreme, gde rodno zasnovani stereotipi i očekivanja mogu da utiču na sliku devojčica i dečaka o sebi, izgradnju identiteta, zdravlje, sticanje veština, intelektualni razvoj, socijalnu integraciju i rodne odnose;
35. ohrabrvati devojčice i dečake da istražuju nove uloge, aktivnosti i oblasti, i obezbediti im jednak pristup svim delovima nastavnih programa i istim iskustvima učenja;
36. osigurati da se koristi neseksistički jezik i uzimati u obzir rodnu dimenziju u nastavnoj praksi i kroz školu;

Obrazovanje za demokratsko građanstvo i ljudska prava:

37. postaviti rodnu ravnopravnost kao centralni deo obrazovanja za demokratsko građanstvo i ljudska prava, uključujući je u druge teme, vitalne za demokratiju – odnosno, prava pojedinaca i njihove odgovornosti u privatnoj i javnoj sferi – u osnovno zakonodavstvo o školskom sistemu, kao cilj koji treba da bude dostignut u nastavnim programima, školskoj kulturi i treningu nastavnika;
38. kreirati školski kontekst za učenje koji je usmeren na potrebe i interesе i devojčica i dečaka za pitanja koja utiču na naša društva, omogućavajući im da razvijaju i upražnjavaju demokratsko građanstvo, *inter alia*, priznajući i devojčice i dečake za pokretače društvenih promena; i postavljati projekte koji ohrabruju inicijativu, pružaju im primenljivo znanje i veštine da bi i na taj način pravili veze između života u školi i van nje;

Nataša Jovanović

Smernice za obrazovanje i karijeru:

39. postaviti rodno prilagođenu politiku za jedan od obrazovnih ciljeva i jednu od smernica za izbor karijere;
40. ohrabrivati i trenirati osoblje za razvoj smernica da koriste rodno prilagođenu politiku, tako da mogu da analiziraju i prebrojavaju efekte polne socijalizacije kada je to potrebno;
41. istraživati uticaj uloge ženske i muške percepcije o identitetima devojčica i dečaka i životnim planovima, i promovisati diskusiju o izboru obrazovanja i karijere na časovima;
42. promovisati saradnju između škola i preduzeća u svrhu davanja devojčicama i dečacima bolje predstave o mogućim prilikama u različitim sektorima, a posebno u zanimanjima u kojima dominira jedan pol;
43. sakupljati i širiti statistike bazirane na polu u različitim poslovima;

Prevencija i borba protiv seksualnog nasilja:

44. podučavati mlade ljude da razmatraju i tumače odnose sa stanovišta rodne ravnopravnosti, ljudskih prava, moći u odnosima i nasilja;
45. obezbediti smernice za pomoć školama da osiguraju poštovanje ljudskih bića kao osnov njihovih aktivnosti i sprečavati/suprotstavljati se bilo kom obliku individualnog ili kolektivnog nasilja ili diskriminacije koja proizvodi nesigurne situacije, strah, proganjanje, psihološko ili seksualno uzinemiranje, fizički napad ili seksualno nasilje nad devojčicama i dečacima u svakodnevnom školskom životu;
46. podizati svest osoblja u oblasti obrazovanja i trenirati ga da otkrije, analizira, odgovori i da se bori protiv svih oblika seksualnog nasilja;
47. osvestiti dečake i devojčice o opasnostima eksploracije, seksualnog iskoriščavanja i trgovine ljudima kojima su izloženi, osiguravajući da škole mogu brzo da odgovore na ozbiljno kršenje njihovog seksualnog integriteta i bezbednosti (incest, silovanje, pedofilija);
48. tražiti od škola da razvijaju politike i procedure koje se odnose na rodno zasnovano proganjanje, uz nemiravanje i nasilje;
49. činiti svesnim direktore škola i nastavnike o nasilju ukorenjenom u običajima i kulturi, koje pogoda bilo žene bilo muškarce, tako da mogu da analiziraju i deluju na njega i podržavati pravo devojčica na samoodređenje;

Ranjive grupe:

50. promovisati posebne mere za devojčice i dečake iz grupa čiji običaji i kultura nalažu rano napuštanje škole i usmeriti pažnju roditelja na ove teme;
51. promovisati posebne mere za mlade ljudе iz ranjivih grupa, devojčice i dečake, koji su isključeni i/ili se suočavaju sa socijalnim isključivanjem;

Nove informacione i komunikacione tehnologije:

52. usvojiti međusektorske strateške smernice za potrebe primene kriterijuma rodne ravnopravnosti u korišćenju informacionih i komunikacionih tehnologija (ICT) u obrazovanju, i naročito, razvijati i birati multimedijalne proizvode za školsku upotrebu;
53. promovisati jednak pristup i korišćenje ICT-a za devojčice i dečake od ranih godina u školama i drugim formalnim i neformalnim treninzima i edukativnim kontekstima;
54. analizirati na koji način devojčice i dečaci koriste informacione i komunikacione tehnologije;

Mediji:

55. ohrabrvati istraživanja o ulogama koje mediji mogu da imaju u podučavanju i pomaganju mladim ljudima (devojčicama i dečacima) da razvijaju kritičke stavove prema polnim predstavama feminiteta i maskuliniteta i rodnim odnosima u društvu;

Istraživanja na teme roda i obrazovanja:

56. inicirati i podržavati istraživanja o rodu i obrazovanju, na primer:
  - istraživanje seksizama u usmenom i pisanom jeziku koji se koristi u učionici ili drugde u školama, uključujući i međuучениčku komunikaciju;
  - istraživanje novog projekta o rodnim stereotipima i učeničkom ponašanju, predstavama maskuliniteta i feminiteta, novih identiteta za devojčice i odnosa između dečaka i devojčica, sa posebnim osvrtom na agresivno ponašanje i zloupotrebe;

Praćenje:

57. sakupljati i obrađivati, redovno i kontinuirano, statističke podatke o učenicima i drugim učesnicima u edukativnom procesu, vođene prema rodu, koji pokrivaju nivo nastave, časova, kurseva, disciplina i opcija za izbor karijere (naročito u naučnim i tehničkim predmetima), redovno ih objavljivati i osigurati da budu široko rasprostranjeni;
58. primenjivati ovu preporuku praćenjem i procenom rodno prilagođenih politika, praksi i rezultata;
59. redovno procenjivati usvojene mere i preduzete akcije, objavljivati rezultate i širiti ih između zainteresovanih strana.

TEMIDA
Septembar 2008, str. 111-124
ISSN: 1450-6637

Žrtve rodno baziranog nasilja i njihova pravna zaštita u Srbiji: o muškom nasilju prema ženama*

Ivana Vučković**

Predmet rada je muško nasilje prema ženama kao zločina iz mržnje, sagledanog sa feminističkog fenomenološko – etiološkog stanovišta; razmatrajući uticaj bazičnih pojava i koncepata kao što su rod, rodne uloge i socijalizacija, moć, patrijarhat i prava žena, kako na međunarodnom tako i na nacionalnom nivou, autorka analizira položaj žena žrtava muškog nasilja i njihovu pravnu zaštitu, posebno u Srbiji, dodajući kriminološkom i viktimološki aspekt sagledavanja problema.

Ključne reči: žena, muško nasilje prema ženama, rod, moć, patrijarhat, ženska ljudska prava, pravna zaštita žena u Srbiji.

O ženi

„Jaka žena je žena koja se napreže. Jaka žena je žena koja стоји на прстима i podiže tegove dok pokušava da peva Borisa Godunova. Jaka žena je žena u poslu dok čisti vekovnu septičku jamu, i dok kopa, priča kako joj nije teško što plače, pročišćava kanale u očima, a povraćanjem razvija stomačne mišiće, i nastavlja da kopa sa suzama u nosu. Jaka žena je žena u čijoj glavi glas ponavlja: rekao sam ti, ružna, nevaljala, kurvo, dosado, kreštavice, veštice, davežu, nikad te niko neće voleti, zašto nisi ženstvena, zašto nisi nežna, zašto nisi tiha, zašto nisi mrtva? Jaka žena je odlučna da učini nešto što drugi ne žele da se učini. Ona gura sa dna olovni poklopac od kovčega. Pokušava da podigne glavom otvor kanalizacije, pokušava da izbori sebi put kroz železni zid. Bolji je

* Rad je dobio prvu nagradu na konkursu za najbolji studentski rad na temu *Žrtve rodno baziranog nasilja i njihova pravna zaštita u Srbiji* povodom obeležavanja desetogodišnjice rada Viktimološkog društva Srbije

** Ivana Vučković je diplomirana defektološkinja – specijalna pedagoškinja; E-mail: vucka05@yahoo.com.

glava. Svet koji čeka da se rupa napravi kaže – požuri, jaka si. Jaka žena je žena koja krvari iznutra. Jaka žena je žena koja se pravi svako jutro jaka dok joj zubi klimaju i kičma dobije. Svaka beba - jedan zub, babice su nekad govorile, a sada svaka bitka – jedan ožiljak. Jaka žena je masa tkiva sa ožiljcima koji bole kad pada kiša i ranama koje krvare kad ih udariš i sećanjima koja naviru u toku noći i šetaju u čizmama napred nazad. Jaka žena je žena koja traži ljubav kao kiseonik, ili poplavi daveći se. Jaka žena je žena koja voli jako i plače jako i jako je zastrašena i ima jake potrebe. Jaka žena je jaka na rečima, delima, vezama, osećanjima; nije jaka kao kamen već kao vučica koja doji svoju mладунčad. Snaga nije u njoj, ali je ona ispušta kao što vetar ispunjava jedro. Ono što je teši je ljubav drugih za njenu snagu kao i za njenu slabost koja iz nje proizlazi – munja iz oblaka. Munja zapanjuje. Na kiši, oblaci se razilaze. Samo voda ostaje kao veza, protičući kroz nas. Jakima činimo jedna drugu. Dok sve ne budemo jake zajedno - jaka žena je jako zaplašena.” Autonomni ženski centar, 2007: 7.

Uvod — osnovni pojmovi za razumevanje muškog nasilja prema ženama

Uvek kada govorimo o kompleksnim i specifičnim fenomenima ženske egzistencije, što rodno zasnovano nasilje svakako smešta u njen okvir, neophodno je poći od analize i sagledavanja osnovnih pojmoveva vezanih za predmet i pitanje koje je na ovom mestu u fokusu naše pažnje. Stoga smatramo neophodnim kratak pregled i upoznavanje sa pojmom roda, zatim rodnih uloga i socijalizacije, mehanizma održavanja i reprodukcije nasilja zasnovanog na rodu kao instrumenta ostvarivanja kontrole i moći nad ženama, a zatim i sa pitanjem pravne zaštite žena u našoj zemlji.

Prema definiciji Saveta Evrope, *rod* je društveno konstruisana definicija muškarca i žene; to je društveno oblikovanje biološkog pola (koga određuju polni hormoni, hromozomi, polne žlezde, organi, sekundarne polne karakteristike), određeno shvatanjem zadataka, delovanja i *uloga* pripisanih muškarcima i ženama u društvu u javnom i privatnom životu. To je kulturološki specifična definicija femininosti i maskulinosti, i prema tome – *promenljiva* u vremenu i prostoru. Ljudi se rađaju kao muškog, ženskog pola ili kao interseksu-

alna bića¹, a (rodnom) socijalizacijom uče kako da budu devojčice (u smislu očekivanja koja govore „ponašaj se kao dama!”) i dečaci („budi muško!”), odnosno žene i muškarci. Ovakva prosta binarnost i „prirodna” suprotstavljenost polova, navodi pojedinke i pojedince da se konformišu i prihvate nametnute im uloge, ponašanja i načine izražavanja sebe – onako kako je to poželjno u jednom društvu, održavajući ih time unutar rodnih kutija (Cesar, Hodžić, 2006: 37–41), ne dajući pravo na slobodu da se postojeće uloge i identiteti preispisuju, biraju ili menjaju (jer – rodne uloge su društveni konstrukti, pa kao takvi mogu da se dekonstruišu). Izlazak iz takozvanih rodnih kutija povlači za sobom društvenu reakciju neodobravanja, odbacivanja i široke skale nasilja nad tim pojedinkama i pojedincima. Tako na primer, ukoliko se društveno poželjnim i jedino prihvatljivim smatra da jedna žena treba da bude pre svega heteroseksualna, majka, nežna i brižna, da čuti, trpi, rađa, brine o deci i slično, ili devojčica – da bude mirna, nežna, dobra, tiha, stidljiva, oprezna, da sluša tatu² itd., odstupanje od ovih krutih stereotipija ima za posledicu nasilje i diskriminaciju (bilo individualnu, bilo sistemsku/strukturalnu). Očekivanja od rodnih uloga tako umnogome određuju žensku egzistenciju.

Postavlja se pitanje – kojim putem mi učimo i usvajamo ta očekivanja? Teorijski je jasno da odgovor leži u onome što označavamo *rodnom socijalizacijom*. A kada to znamo, onda smo otvorili put ka uviđanju sopstvenog rodnog odrastanja i rodne socijalizacije, jednom rečju, svega što nam je učenjem (kroz vaspitanje u duhu tradicionalnih patrijarhalnih vrednosti i pozicija muškaraca i žena) nametnuto; da bismo osvestili i zatim dekonstruisali ograničenja i opasnosti krute binarne ljudske „ili-ili“ egzistencije, moramo krenuti – od sebe.

U skladu sa time, pokušajte sada da se malo vratite u svoju mladost – u detinjstvo... zavirite malo u sebe sada... kako sebe vidite? Ako ste muškog pola – pitam, da li vidite dečaka koji je nežan, pažljiv, brižan, dobar prema devojčicama, nikada ih ne zadirkuje, ne dobacuje, ne komentariše njihov izgled, ponašanje, oblačenje, zna/naučen je da kada ona kaže ne to znači ne, svestan je svoje (polne) pozicije... i nikada, nikada nije povredio nijednu devojčicu – ženu?

¹ Iako društvo binarno određuje kategoriju pola, autorka deli mišljenje onih koje smatraju da je intersex=sex=pol, a ne poremećaj, i da kao takav treba da bude društveno legitiman i vidljiv.

² Navedena najčešća očekivanja izlistale su studentkinje i studenti tokom vršnjačkih radionica o rodno zasnovanom nasilju, koje je autorka u okviru tima facilitirala. Radionice su deo projekta „Kreni od sebe“ (projekat se realizuje od 2006. godine) Autonomnog ženskog centra iz Beograda, a koji je deo regionalnog projekta „ Borba protiv rodno zasnovanog nasilja na zapadnom Balkanu“ .

Ako ste žena: da li vidite devojčicu koja je poštovana, hrabra, samopouzdana, slobodna, moćna, koja se ne plaši da noću šeta sama, ne stidi se, ne plače jer je dečaci nikada nisu zadirkivali, ne boji se mraka, i tata/bata/partner je nikada nije povredio, i zna da ona nikada nikada nije kriva? Odgovor naravno ostaje u vama... ovo mesto je sasvim poverljivo i bezbedno. Ako se na ovom mestu prepoznajete, zapitajte se još samo sledeće: koliko njih poznajemo koji su zaista takvi – koji ne zloupotrebljavaju svoju moć i muške privilegije i nisu nasilni, a koliko onih koji to jesu? I koliko njih koje su zaista takve – snažne i svoje, a koliko „nevidljivih“? Jer hiljade, hiljade žena koje su preživele - izgubile su svoja tela, svoje granice i svoja prava; svaka druga, svaka treća... time što je rođena u drugom polu – svaka.

Postoje stvari koje znamo i koje moramo znati, postoje činjenice i podaci:

- da u Srbiji nedeljno jedna žena umre od posledica rodno zasnovanog nasilja;
- da svaka druga doživi neki oblik psihičkog nasilja u porodici;
- da svaka treća doživi fizički napad od nekog člana porodice;
- da svakoj četvrtoj se preti nasiljem (Vidaković, 2002 : 12–13);
- da svaka treća pre osamnaeste godine života preživi seksualno zlostavljanje u detinjstvu³,
- da su u preko 92% procesuiranih slučajeva izvršioci krivičnog dela nasilja u porodici muškarci, i da je najrasprostranjenije partnersko nasilje, i to nasilje izvršeno prema supruzi sa kojom nasilnik jeste ili je bio u braku (Otašević, 2005: 32).

Postoje i stvari koje ne znamo – činjenice i podaci:

- ne znamo koliko nas je zaista preživilo ratove, lične – političke. ;
- ne znamo koliko nas je silovanih; znamo da na jednu prijavljenu ide 20 nas koje, za sada, čutimo ili nas ne čuju, ili nam nije omogućeno da se čujemo;
- ne znamo koliko nas je prodatih;

---

³ Statističke procene Incest trauma centra – Beograd, izvedene na osnovu dvanaestogodišnjeg iskustva u radu sa decom i ženama kojim su preživele seksualno nasilje u detinjstvu, incest, ili su žrtve rata.

Pitanje moći i patrijarhata u kontekstu muškog nasilja prema ženama

Kada analiziramo muško nasilje prema ženama zasnovano na rodu, važno je da prepoznamo postojanje povezanosti između seksualnog uz nemiravanja koje trpimo, nasilja u partnerskim odnosima koje preživljavamo, nasilja protiv nas kao lezbejki, nas kao invalidkinja i sl. Bilo da govorimo o heteroseksualnoj Romkinji, beloj lezbejki ili invalidkinji, egzistencija žene kao „druge“ (Autonomni ženski centar, 2007: 23), društveno nemoćne i istorijski nevidljive – polazna je pozicija i osnova svakog drugog „problem-identiteta“ ženskosti ; stvarnost postaje samo kompleksnija za one među nama koje su više struko marginalizovane (kao što su žene sa invaliditetom, lezbejke, crnkinje, i sve druge). Zbog toga je za razumevanje rodno zasnovanog nasilja prema ženama, pored pitanja roda - potrebno razumeti i pitanje moći, kao i pitanje hijerarhije patrijarhalnog sistema društvenih odnosa.

Prema jednoj od najčešće korišćenih definicija (Rot, 2003: 147), moć je sposobnost da se utiče na ponašanje drugih, dajući širok obim značenja pojmu ponašanja – tzv. potencijalni uticaj. Uticaj podrazumeva korišćenu i manifestovanu moć, moć koja je aktualizovana tj. ostvarena; kontrola je planski ostvaren uticaj, tj. efikasno korišćenje moći. Sama po sebi, moć kao mogućnost da nešto možemo da učinimo nije ni pozitivnog ni negativnog karaktera. Ti predznaci se odnose na rezultate koje postižemo svojom moći. Postoje različite podele moći; međutim, na individualnom nivou, (kao mogućnost da nešto možemo učiniti) moć se može podeliti na: 1) „moć nad“ – koja predstavlja odnos subjekta i objekta, gde subjekat želi da uspostavi kontrolu nad objektom i da ga učini podređenim; 2) „moć za“ - kreativna moć koja osnažuje; takva moć je suština individualnih aspekata osnaživanja; 3) „moć sa“ - uključuje osećaj da je grupa veća od broja pojedinaca, pogotovo kada se grupa prihvati rešavanja problema zajedničkim snagama; 4) „unutrašnja moć“ - odnosi se na duhovnu snagu i jedinstvenost koja se nalazi u svakoj/svakom od nas i čini nas ljudskim bićima (Cesar, Hodžić, 2006 : 40). Ona se tiče i našeg odnosa prema sebi samima. Osnova unutrašnje moći je u poštovanju i prihvatanju sebe, ali isto tako i prihvatanju drugih kao ravnopravnih. U svakodnevnom životu, pojedinci društvo i institucije uglavnom samo „moć nad“ percipiraju kao „pravu“ moć. „Moć nad“ traži stvaranje jednostavne dualnosti: mi/oni, dobar/zao, muškarac/žena, bogat/siromašan. Različite grupe imaju i jako različite interese, a instrument kojim se osigurava dominacija i moć jeste nasilje.

Gotovo svaki odnos u kome je narušena ravnoteža moći je potencijalno odnos u kome može da se ispolji nasilje: moćnijeg člana ili grupe prema onome koji u tom odnosu ne poseduje moć. Onaj ko ima moć, ima i izbora da li će u odnos uneti nasilje, pa je prema tome i odgovornost za nasilje uvek i samo na toj strani (Popadić, Bogavac, 2003: 13).

Kada govorimo o moći, važno je imati u vidu da se ne radi samo o moći jednog pojedinca ili pojedinke nad drugim/drugom, već o društvenoj raspodeli moći između muškaraca i žena. Nejednaki odnosi moći postoje u svim sferama javnog i privatnog života ljudi. Oni se ogledaju u sferi jezika, ekonomije, obrazovanja, politike, medija, religije itd. Prema statistikama Ujedinjenih nacija, žene u svetu obavljuju 2/3 svetskog rada, zarađuju 10 posto svetskog dohotka, vlasnice su 1–2 procenata svetske imovine, a oko 70 posto žena u svetu je nepismeno i živi u apsolutnom siromaštvu (Cesar, Hodžić, 2006 : 6). Uz to, mi-deca i mi-odrasle smo mnogo češće izložene mogućnosti abortusa nakon što se sazna da je naš fetus ženskog pola, seksualnom zlostavljanju u detinjstvu, prisilnoj prostituciji, neželjenoj trudnoći, silovanju, pornografiji, incestu, trgovini ljudima. Žene imaju manje mogućnosti da se školuju, kao i da se zaposle. Zanimanja u kojima smo zaposlene su uvek zanimanja sa malom društvenom moći, odnosno na tim pozicijama imamo malo mogućnosti da ostvarimo društveni uticaj. Najčešće su to zanimanja u kojima se ogledaju i nastavljaju tradicionalno ženske uloge; poslovi u socijalnom sektoru, prosveti i slično. Kada se zaposlimo – naše plate manje su od naših muških kolega sa istim kvalifikacijama, sporije napredujemo, vrlo retko jesmo na rukovodećim pozicijama, a imamo i manju realnu mogućnost da budemo birane i izabrane u politici. A *da li smo svesne da imamo pravo na moć, kontrolu, izbore i odluke?* Nisu nas učili da to pravo nama pripada, da naša tela i životi jesu naši. Da li je neka žena imala prostora da nauči svoja prava, da dobije potvrdu za ono što joj kao ljudskom biću pripada? Biti žena... hiljade godina smo podređene, nevidljive i druge. Odnosi između nas i muškaraca su *patrijarhalni*, oni reflektuju i nastavljaju hijerarhiju u kojoj su žene podređene muškarcima. Muška dominacija se pojavljuje na svim nivoima kulture i u svakodnevnim interakcijama, i prenosi se s generacije na generaciju – kroz deljenje sistema simbola, uključujući jezik, religiju, medije. Baš kao i nasilno ponašanje. Vrednosni sistem i društvene norme koje daju prednost maskulinosti u odnosu na femininost, i koje više vrednuju muškarce od žena, dodatno održavaju i jačaju patrijarhalne društvene strukture i institucije.

Patrijarhat oduzima moć ženama na mnogo načina: uveravajući nas da smo inferiorne u odnosu na muškarce, tražeći od nas da se konformišemo stereotipima, vrednujući manje ženski rad od muškog (uz milenijumski neplaćeni rad u kući), negirajući nam kontrolu nad sopstvenim telima, životima i radom, ograničavajući nam mogućnost da učestvujemo u donošenju odluka koje se tiču naših života. Patrijarhalnost društva je osnovni uslov i kontekst reprodukcije muškog nasilja prema ženama. Muškarac dobija pravo da vrši nasilje samim svojim rođenjem kao muškarac, a nasilje direktno ili indirektno podržava i opravdava i društvo. Mnoga istraživanja i statistike pokazuju da su žrtve nasilja većinom žene, a počinioči nasilja muškarci, i to od 80–90 procenata.

Ženska prava = ljudska prava ?

U sistemu globalne svetske mizoginije u kome se 52 posto svetskog stanovništva rađa kao manje vredno, kao drugi pol, kao bića kriva za sve grehe na svetu (jer je još davno žena, rođena od rebra muškarca, necelovita, počinila i primalni greh, pa je ženina grešnost „od Boga data“), nasilje postaje deo naših identiteta, naše slike o funkcionalisanju stvari i integralni deo naše egzistencije. I zato učimo da smo krive jer trpimo, jer ne izlazimo iz nasilja, jer rasturamo porodicu – tu osnovnu ćeliju funkcionalisanja ljudskog društva, jer plaćemo, jer nas boli, jer mi to volimo, jer izazivamo, jer nam prija, jer smo to zaslužile... lista predrasuda čini se beskonačnom! I pre našeg rođenja, grešan je i nepoželjan taj drugi pol. Jer, kada se kaže „čovek“ – obično se misli na „muškarca“ (čak i u pesmi...„jedan čovek i jedna žena...“); dakle žena nije jednako čovek... a ljudska bića se rađaju sa jednakim pravima...?

Čak je i sam koncept ljudskih prava problematičan pojedinim borkinjama za prava žena, ženskog pokreta; naime, kontraverzna je tvrdnja da međunarodne odredbe o ljudskim pravima isključuju žene. Upravo suprotno: od samog početka deo UN-ove deklaracije bila je i naredba da se ni jedan čovek ne sme oštetiti po osnovu njegove polne pripadnosti. Međutim, jednako kontraverzna je i činjenica da se još i danas širom sveta upravo žene i to zbog njihove polne pripadnosti ograničavaju u svojim ljudskim pravima, i to čak u jednom od najvažnijih i osnovnih prava - pravu na život i telesnu nezavisnost. Feministkinje kritikuju koncept ljudskih prava. Po njihovom mišljenju koncept ljudskih prava je previše oslonjen na zapadnjačko građansko društvo i orijentiran prema problemima muških članova porodice (Šmit-Hoyer, 2002). Prvi gravi-

tirajući problem je podela na dve sfere, koja postoji u gotovo svim današnjim društvima: „javno” i „privatno”. Tradicionalno, ženama se dodeljuje sfera „privatnog”, a muškarcima sfera „javnog”. Zaštita privatne sfere je kostituisana kao jedno od veoma bitnih ljudskih prava. Ipak, koliko god je ova zaštita privatne sfere bitna, kako bi se sprečilo uplitanje države u istu, ona istoj toj državi omogućava da kršenje prava žena ne posmatra kao kršenje ljudskih prava, već da to označi kao privatni problem u koji se država ne može i ne želi mešati. *Nasilje nad ženama velikim se delom dešava upravo u „privatnoj” sferi.* Drugi problem tiče se glavnog smera ljudskih prava kao zaštite pojedinca od direktnog upada državne moći. Zaštita pojedinca od fizičkih lica ili nedržavnih organizacija najpre uopšte nije bila predviđena. Međutim, ono što je specifično za povrede ljudskih prava nad ženama je da njih ne izvršava država, niti pravna lica, već u velikom broju slučajeva upravo *fizička lica*, koja opet ostaju zaštićena od bilo kakve kazne, jer im to garantuju njihova ljudska prava, dakle garantuju im zaštitu pojedinca od državne moći. Upravo na ovakve povrede ljudskih prava žena, država ostaje gluva. Treći problem leži u činjenici da je dosadašnji koncept ljudskih prava slabo primenljiv na povrede ljudskih prava žena. Postoje pre svega povrede ljudskih prava žena koje su iste kao i povrede ljudskih prava muškaraca, a to su kada žene po osnovu svoje rasne ili religijske pripadnosti ili čak zbog svojih političkih stavova bivaju proganjene od strane države. Ovakvim povredama ljudskih prava žena bave se nacionalne i međunarodne organizacije. Međutim, postoje i povrede ljudskih prava koje su specifične za žene; na primer, kada se položaj žena pogoršava samo po osnovu njihove polne pripadnosti. Primeri za to su silovanja, seksualna mučenja u zatvorima i izbegličkim logorima. Osim toga, postoje i povrede ljudskih prava koje se vrše samo nad ženama, kao na primer, pobačaji ženskih fetusa ili nasilje nad ženama u braku (kao što je prethodno pomenuto).

Tabela 1: Primeri kršenja ženskih ljudskih prava

Pre rođenja	selektivni pobačaji ženskih fetusa (preferiranje sinova)
Doba dojenčadi	ubijanje ženske dojenčadi favorizovanje sinova i zabrana pristupa hrani i medicinskoj zaštiti

Detinstvo / mladost	prisilni brakovi i trudnoće maloletnica obrezivanje žena / osakaćivanje genitalija seksualna zloupotreba od strane pripadnika sopstvene porodice i stranaca dečija prostitucija i dečija pornografija
Adolescencija	silovanje seksualno zlostavljanje na radnom mestu prisilna prostitucija trgovina devojčicama i ženama ubistva zbog časti
Odraslo doba	zlostavljanje od strane supruga (Nasilje u porodici) nasilja i ubistva zbog devojačkog miraza seksualno zlostavljanje na radnom mestu silovanje
Starost	zlostavljanje udovica

(Tabele prilagođene: Šmit-Hoyer, Julija: Ljudska prava - Prava muškaraca - Prava žena; LIT: Minster 2002. U : www.d@dalos.org.yu)

Ipak, većina feministkinja u osnovi priznaje paradigmu ljudskih prava. One postulišu dostojanstvo i integritet pojedinca, njegovu autonomiju i pravo na samoodređenje. Samo osiguravanje ove ideje odgovarajućim zakonima može garantovati da se o telu i životu žene ne može odlučivati bez njene saglasnosti. Zbog toga je bitno stalno braniti univerzalni karakter prava žena kao ljudskih prava, nasuprot relativističkog argumentovanja.

Pravna zaštita žena žrtava muškog nasilja u Srbiji; međunarodne odredbe i nacionalno zakonodavstvo

U toku 20. veka položaj žena se korak po korak poboljšao promenom ustava nacionalnih država, kao i deklaracijama na međunarodnom nivou. Prema deklaraciji Ujedinjenih nacija o eliminisanju nasilja nad ženama (iz 1993. godine), koju je i naša zemlja ratifikovala, nasilje nad ženama znači „svaki akt polno zasnovanog nasilja koji rezultira ili može da ima za rezultat fizičku, seksualnu ili psihičku štetu ili patnje žena, uključujući pretrpe takvim aktima, ograničenje ili proizvoljno lišenje slobode, bez obzira da li proizlazi iz javnog ili privatnog života. Nasilje nad ženama predstavlja manifestaciju viševekovne domi-

nacije muškaraca nad ženama i jedan je od najtežih oblika diskriminacije žena i ugrožavanja njihovih osnovnih ljudskih prava.“

U mnogim zemljama ukinuta su formalno-pravna ograničenja. Posledica toga bio je bolji pristup obrazovanju, bolja zdravstvena zaštita i političko učešće. Uprkos tome pokazalo se da zaštita prava žena ni u kom slučaju nije osigurana i to je slučaj širom sveta, nezavisno od kulturnog konteksta pojedinačne regije. Povrede prava žena su proizvod sile i nasilja. Najvažnije i osnovno ljudsko pravo - pravo na život i telesnu nezavisnost - uskraćuje se ženama širom sveta. Žene su u velikoj meri izložene nasilju u porodici, u društvu i od strane države. „Fizičko i seksualno zlostavljanje je deo svetskog političkog procesa koji obezvlašćuje ljude. Tako se žene i deca (muška i ženska) dovode u stanje nemoći da bi bila lakše kontrolisana, poslušna, da mrze sebe i imaju strah od autoriteta. Ako joj već dvadeset godina muž lomi dušu i kosti, gde će završiti ženina koncentracija, inteligencija, angažovanost za život oko sebe? Umotana u sramotu i krivicu - kako će postati subjekt svog života? Sve dokle moraju da čute i nikom ne govore, žrtve nasilja su dobar potencijal za manipulaciju političara“ (Mlađenović, 2007: 21).

Muško nasilje nad ženama *za sada nije zakonski inkriminisano*; kada to kažemo, mislimo pre svega na adekvatno terminološko određenje, definisanje i imenovanje nasilja nad ženama kao „muškog nasilja prema ženama“ – odnosno kao zločina iz mržnje – samo zato što je žena. Kao posebna krivična dela koja su manifestacija muškog nasilja prema ženama, u našem krivičnom zakonodavstvu predviđena su: *nasilje u porodici, silovanje, incest i trgovina ljudima*. Sva navedena krivična dela trebalo bi, po našem mišljenju, obuhvatiti posebnom glavom krivičnih dela, gde bi objekat zaštite bila, dakle, žena.

Pozitivne promene u donošenju zakonodavnih rešenja kada je u pitanju nasilje prema ženama, odnose se pre svega na inkriminiranje *nasilja u porodici* kao krivičnog dela 2002. godine, te čemo mu stoga posvetiti najviše pažnje; do ove godine, nasilje prema ženama razmatrano je jedino u okviru prekršajnog prava – dakle kao prekršaj javnog reda i mira, kroz učestvovanje u svađi ili tuči i za njega je bila predviđena novčana kazna. Nakon desetak godina aktivizma žena u okviru ženskog pokreta, nevladinih organizacija i ličnog angažmana svake pojedinke u borbi za pravo žena na život bez nasilja u Srbiji, a kroz menjanje odnosa države i društva prema ovom socijalnom problemu, te 2002. godine, članom 118a, nasilje u porodici prvi put kod nas inkriminisano je u Zakonu o izmenama i dopunama Krivičnog zakona Republike Srbije – i to 26. februara, da bi na snagu stupio 9. marta. Ovom zakonskom odredbom,

kao i inkriminisanjem silovanja u braku, konačno je dat neophodan formalno – pravni okvir za šire mogućnosti organizovane društvene borbe protiv nasilja nad ženama.

U okviru porodičnog zakona Republike Srbije, 2005. godine, članom 197. nasilje u porodici određeno je kao *ponašanje kojim jedan član porodice ugrožava telesni integritet, duševno zdravlje ili spokojstvo drugog člana porodice*. Članovima porodice smatraju se: supružnici ili bivši supružnici; deca, roditelji i ostali krvni srodnici, te lica u tazbinskom ili adoptivnom srodstvu, odnosno lica koja vezuje hraniteljstvo; lica koja žive ili su živela u istom porodičnom domaćinstvu; vanbračni partneri ili bivši vanbračni partneri; lica koja su međusobno bila ili su još uvek u emotivnoj ili seksualnoj vezi, odnosno koja imaju zajedničko dete ili je dete na putu da bude rođeno, iako nikada nisu živela u istom porodičnom domaćinstvu. Dakle *članom domaćinstva ne smatra se samo sadašnji bračni partner*, i ovde je zakonodavac bio obuhvatniji. Mere zaštite predviđene ovim zakonom obuhvataju: izdavanje naloga za iseljenje iz porodičnog stana ili kuće, bez obzira na pravo svojine odnosno zakupa nepokretnosti; izdavanje naloga za useljenje u porodični stan ili kuću, bez obzira na pravo svojine odnosno zakupa nepokretnosti; zabranu približavanja članu porodice na određenoj udaljenosti; zabranu pristupa u prostor oko mesta stanovanja ili mesta rada člana porodice; zabranu daljeg uznemiravanja člana porodice. Za kršenje bilo koje zaštitne mere od nasilja u porodici, predviđena je novčana kazna ili kazna zatvora od šest meseci.

Pored donošenja zakonskih odredbi, neophodno je stalno preispitivati zakonodavstvo i praksu; jer, tek tada dobijamo potpuniju sliku o tome koliko smo zaista napredovali u oblasti pravne zaštite neke kategorije žrtava, na ovom mestu žena.

Zaključak - iz iskustava žena i šta dalje?

Iz direktnih iskustava žena⁴, saznajemo o glavnim nedostacima u ostvarenju njihove pravne zaštite:

- neadekvatno reagovanje policije na prijavljivanje nasilja: u tom smislu, težiti *sistematičnoj edukaciji svih stručnjaka* u sistemu zaštite i pružanja podrške

⁴ Iz dosadašnjih iskustava volonterki u radu u okviru konsultantskog tima Autonomnog ženskog centra, a na osnovu malog broja žena koje se uopšte odluče da uđu u sudski postupak.

ženama žrtvama nasilja (policije, pravosuđa, socijalnih radnica/ka, zdravstvenih radnika...); *razvijanju mreže saradnje između različitih institucija* u sistemu zaštite žena žrtava nasilja i ostvarenju njihovih prava; *uvođenje protokola o postupanju* kada se radi o žrtvi rodno baziranog nasilja, i sa tim u vezi kontrolisanje postupaka i kažnjavanje za nepridržavanje istog ; *rad na rušenju predrasuda* u društvu, posebno kod onih koji imaju odgovornost i koji su u obavezi da validiraju njeno iskustvo i zatim adekvatno reaguju; prevencija sekundarne viktimizacije edukacijom budućih stručnjaka⁵

- sporost suda i vođenja sudskog postupka; u tom smislu, trebalo bi ići u pravcu *donošenja Protokola o hitnosti postupanja* kada se žena nalazi u situaciji nasilja; uvesti i *meru obaveznog pojavljivanja nasilnika u sudu* na poziv suda
- suviše blage kazne za izvršioce; u tom smislu, raditi na *pooštrenju kaznene politike prema onima koji vrše nasilje* (prema visinama kazne možemo zaključiti da se u našoj zemlji višom vrednošću smatra imovina nego ljudski život, dostojanstvo i pravo na nenasilje; pooštiti visinu kazne za *nepridržavanje mera zaštite*)
- S obzirom da su najbolji izvor informacija o funkcionisanju sistema podrške i (pravne) zaštite - same preživele, neophodno je vršiti brojnija viktimološka istraživanja, koja bi svakako umnogome doprinela opštem nivou prepoznavanja potreba žena žrtava rodno baziranog nasilja - istovremeno osnaživajući ih i dajući im informacije o njihovim pravima, validirajući tako njihovo iskustvo, njihovu vrednost, a sve u svrhu poboljšanja prakse ostvarivanja njihovih osnovnih ženskih – ljudskih prava. Jer, dovoljno je otvoriti prostor da priča izade, da se stvari imenuju pravim imenom, da se prekine čutanje.

Na kraju, zamoliću vas da se osvrnete za trenutak na našu vežbicu vraćanja u detinjstvo. . . posebno na pitanje rodne socijalizacije i moći. Da se na ovom mestu još jednom zapitamo: ko piše zakone? Ko daje pravo govora? Ko zakone sprovodi, a ko ih sa ogromnom energijom lobira i bori se za rodnu ravноправnost? I najzad, kome takvo stanje stvari odgovara?

Nadam se da smo se svi negde prepoznali. Takođe se nadam da ovo nije kraj, već tek početak jedne dublje, svesnije, iskrenije priče i zalaganja za prava svih, za ostvarenja svačijeg, pa i ženskog, prava na život bez nasilja, prava na rodnu ravноправnost.

Čvrsto verujem da, ovog puta, odgovor neće ostati samo u nama.

⁵ Projekat „Kreni od sebe“, prethodno pomenut, usmeren je upravo na one studentkinje i studente koji će se u budućem radu susretati sa žrtvama rodno baziranog nasilja, te je edukacija na tom nivou više nego potrebna.

Literatura

Autonomni ženski centar (2007) *Instruktaža za rad na sos telefonu sa ženama koje su preživele muško nasilje*. Beograd: Autonomni ženski centar.

Cesar, S., Hodžić A. (2006) *Bolje spriječiti nego liječiti – prevencija nasilja u adolescent-skim vezama*. Zagreb: CESI.

Incest trauma centar (2007) Izveštaj o dvanaestogodišnjem iskustvu u radu sa decom i ženama koje su preživele seksualno nasilje u detinjstvu, incest ili su žrtve rata.

www.incesttraumacentar.org.yu, pristupljeno oktobra 2007.

Konstantinović Vilić, S., Petrušić, N. (2002) *Krivično delo nasilja u porodici – pravna praksa u Republici Srbiji*. Niš: Ženski istraživački centar za edukaciju i komunikaciju.

Mlađenović, L. (2007) Kako smo počele da mislimo o patrijarhatu. U: *Instruktaža za rad na sos telefonu sa ženama koje su preživele muško nasilje*. Beograd: Autonomni ženski centar, str. 21

Nikolić Ristanović, V. (2002) *Porodično nasilje u Srbiji*. Beograd: Viktimološko društvo Srbije i Prometej.

Otašević S. (2005) *Nasilje u partnerskim odnosima i zdravlje*. Beograd: Autonomni ženski centar.

Popadić, D., Bogavac, Lj. (2003) *Tehnike intervjuisanja dece i žena koji su preživeli seksualno zlostavljanje, sa osvrtom na tehnike intervjuisanja izvršilaca seksualnog zlostavljanja*. Beograd: Incest trauma centar.

Rot, N. (2003) *Psihologija grupa, prvenstveno mladih grupa i organizacija*. Beograd: Narodna knjiga.

Šmit-Hoyer, J. (2002) *Ljudska prava - Prava muškaraca - Prava žena*. Minster: LIT. www.d@dalos.org.yu, pristupljeno oktobra 2007. godine.

Vidaković, I. (2002) Rasprostranjenost nasilja u porodici. U: V. Nikolić-Ristanović (ur.) *Porodično nasilje u Srbiji*. Beograd: Viktimološko društvo Srbije i Prometej, str.12–13.

Ivana Vučković

IVANA VUČKOVIĆ

Victims of gender-based violence and their legal protection in Serbia: in relation to men's violence against women

The main issue in this work is men's violence against women as a hate crime. The author analyzes this through a feminist perspective considering the relevance of basic facts and concepts such as gender, gender roles and socialization, power, patriarchy and women's rights. The author analyzes the position of women victims of men's violence on both the international and national level, and their legal protection, in general and especially in Serbia, using a victimological approach.

Keywords: women, men's violence against women, gender, power, patriarchy, women's – human rights, legal protection of women in Serbia.

Prikazi skupova

TEMIDA
Septembar 2008, str. 125-131
ISSN: 1450-6637

Okrugli sto: „Uspostavljanje sistema alternativnih sankcija u Republici Srbiji”

Beograd, 4. jul 2008. godine

U organizaciji Uprave za izvršenje zavodskih sankcija Ministarstva pravde Republike Srbije, Misije OEBS-a u Srbiji i Saveta Evrope, u Beogradu je 4. jula 2008. godine održan okrugli sto pod nazivom „Uspostavljanje sistema alternativnih sankcija u Republici Srbiji”. Pored predstavnika organizatora skupa, u radu okruglog stola su učestvovali nosioci najviših funkcija u pravosuđu Srbije (predsednica Vrhovnog suda, predsednice i predsednici opštinskih sudova i javnih tužilaštava), kao i sudije, javni tužioci, predstavnici organa starateljstva, poverenice novoformirane službe u okviru Odeljenja za tretman i alternativne sankcije Uprave za izvršenje zavodskih sankcija, predstavnici sredstava javnog informisanja. Cilj organizovanja okruglog stola bio je upoznavanje stručne i šire javnosti sa osnovnim elementima sistema alternativnog kažnjavanja u Srbiji i koracima koji su preduzeti kako bi zakonska rešenja u ovoj oblasti, uvedena reformom domaćeg krivičnog zakonodavstva, bila efikasno primenjivana u sudskoj i penalnoj praksi.

Okrugli sto je uvodnim rečima otvorio Anthony Pahigian, zamenik šefa misije OEBS u Srbiji. On je istakao da se uvođenjem sistema alternativnih sankcija omogućava sudijama više fleksibilnosti prilikom određivanja kazne. Pored povećanja izgleda za rehabilitaciju prestupnika, primena alternativnih sankcija može pomoći rešavanju problema prenaseljenosti zatvora u Srbiji, čime se mogu smanjiti troškovi penitencijarnih ustanova, a budžetska sredstva preusmeriti na druge značajne projekte (izgradnja škola, puteva, . . .). Pahigian je takođe naglasio da primena alternativnih sankcija „ne znači biti blag prema prestupnicima, već omogućava državi da na najbolji način zaštiti društvo i građane“. Zahvaljujući se na finansijskoj podršci holandske vlade, gospodin Pahigian je istakao da će Misija OEBS-a nastaviti svoju podršku i učešće u ovom projektu barem do kraja 2009. godine, obezbeđujući opremu i trening, kao i pomoći u realizovanju kampanje obaveštavanja i podizanja svesti javnosti o značaju primene alternativnih sankcija.

Predsednica Vrhovnog suda Srbije, Vida Petrović-Škero, je u svom obraćanju naglasila da uspostavljanje sistema alternativnih sankcija, kao jedan od zadataka Strategije reforme sistema izvršenja krivičnih sankcija, treba da doprinese humanizaciji izvršenja krivičnih sankcija u cilju zaštite građana, smanjenja stope povrata i promovisanja novih oblika kažnjavanja. Pritom se mora voditi računa o tome da se primenom alternativnih mera ne sme povećavati rizik po bezbednost društvene zajednice, kao ni osuđenih lica. Kao najveći kvalitet ovog instituta, gospođa Petrović-Škero istakla je individualizaciju programa kojima će se ublažiti negativni efekti kazne zatvora za određene kategorije osuđenih lica i njihovih porodica. Međutim, uvođenjem ovog sistema, pažnja se ne usmerava isključivo na poboljšanje položaja osuđenih lica, već se vodi računa i o interesima države i njenih institucija. Činjenica je da u sadašnjem trenutku, „kao nikada do sada, imamo tako veliki broj osuđenih lica i nikada dužih zatvorskih kazni“. S druge strane, zatvorski kapaciteti su nedovoljni jer u dugom vremenskom periodu nisu proširivani, što za posledicu ima stvaranje nehumanih uslova boravka u zatvoru, kako za osuđena lica, tako i za zaposlene u zatvorskim službama koji praktično dele životne uslove sa osuđenicima. Sve ovo dovodi do nemogućnosti ostvarivanja svrhe kažnjavanja, dugog čekanja na izdržavanje kazne i obesmišljavanja izrečene sankcije, istakla je predsednica Vrhovnog suda. Prema njenim rečima, loša kaznena politika, uz već poznate probleme ograničenih budžeta, doprinosi pogoršanju trenutnog stanja. Zato smo u situaciji da „imamo toliki broj izrečenih kratkotrajnih kazni zatvora, koje ni mnogo razvijeniji sistemi ne bi mogli efikasno da sprovedu“. Uspeh izvršenja sankcija izrečenih kao alternative kazni zatvora umnogome će zavisiti i od informisanja i edukacije stručne i laičke javnosti, kako bi se razbile određene predrasude i razumela korist za društvo i pojedinca. Zbog toga je neophodno održavanje ovakvih stručnih skupova radi procene uslova i dinamike implementacije zakonskih novina, zaključila je gospođa Petrović-Škero.

Damir Joka, načelnik Odeljenja za tretman i alternativne sankcije u Upravi za izvršenje zavodskih sankcija, predstavio je prisutnima Izveštaj o radu Uprave za 2007. godinu. Od trenutka stupanja na snagu novog Zakona o izvršenju krivičnih sankcija akcenat u radu Uprave je stavljen na organizovanje bezbednog sprovođenja alternativnih sankcija, konkretno, rada u javnom interesu i uslovne osude sa zaštitnim nadzorom, što je podrazumevalo izradu velikog broja podzakonskih akata. Zakonom je predviđeno 30 podzakonskih akata, od čega je do sada izrađeno više od 20, naglasio je Damir Joka. Među strateškim ciljevima Uprave gospodin Joka je istakao poštovanje međunarodnih

standarda i konvencija koje je naša zemlja potpisala, a u cilju što humanijeg postupanja sa licima lišenim slobode. On je takođe konstatovao da je većina ustanova, usled dugogodišnjeg neulaganja u zatvorski sistem, nepogodna za smeštaj i tretman lica lišenih slobode. Na isti način je zanemareno održavanje integralnog sistema tehničke zaštite, odnosno sistema bezbednosti i sigurnosti. Ipak, i u takvoj situaciji „iznalaze se nove mogućnosti, kako rekonstrukcijom postojećih, tako i izgradnjom novih objekata za smeštaj lica lišenih slobode, kako bi se ispunili standardi kojima težimo“.

U daljem izlaganju, načelnik Odeljenja za tretman i alternativne sankcije istakao je značaj permanentnog edukovanja i usavršavanja zatvorskog osoblja, pa je u tom cilju uspostavljen Centar za obuku kadrova Uprave, koji se nalazi pri KPZ u Nišu. Jedan od zadataka reforme sistema izvršenja krivičnih sankcija jeste prihvat osuđenih lica nakon izdržane kazne zatvora i smanjenje stope povrata, koja u nekim zavodima iznosi i preko 70%. Ove aktivnosti na prihvatu i delimičnom zbrinjavanju osuđenih lica nakon izdržavanja kazne će, prema rečima Damira Joke, biti značajnije pokrivene razvojem probacionog sistema, koji se, po uzoru na zapadnoevropske sisteme, planira do 2012. godine. Kratkoročni reformski zadatak za 2007. godinu je bio donošenje podzakonskih propisa i organizovanje rada sistema prema međunarodnim standardima, rekonstrukcija zatvorskih objekata, implementiranje novih programa postupanja i senzibilizacija javnog mnjenja.

Prezentovanjem statističkih podataka Uprave, Damir Joka je ukazao na alarmantni trend porasta zatvorske populacije kod nas, konstatujući da je u martu 2008. zabeležen rekordan broj od 9509 lica u zatvorima u Srbiji. Posmatrajući strukturu zatvorenih lica prema krivičnom delu, uočava se da je više od 50% osuđeno za krivična dela sa elementima nasilja (ubistvo, pokušaj ubistva, razbojništvo, nanošenje telesnih povreda, silovanje, nasilje u porodici, ugrožavanje sigurnosti), pri čemu je primetno da se starost osuđenih spušta ka mlađim kategorijama (najveći porast osuđenih se odnosi na kategoriju od 18 do 27 godina). Kada se ovome pridodaju podaci o broju zavisnika od PAS i prenosilaca zaraznih oboljenja (hepatitis, tuberkuloza, HIV) koji predstavljaju opasnost za ostala osuđena lica, kao i zaposlene u zavodima, stiče se jasnija slika o kompleksnosti problema sa kojima se suočava sistem izvršenja sankcija. Ovu ocenu Damir Joka je upotpunio podacima koji ilustruju nesrazmernu zastupljenost osoblja direktno uključenog u rad sa licima lišenim slobode (zaposleni u okviru službe obezbeđenja i službe za tretman) naglašavajući da će se Uprava u narednim godinama fokusirati na ovaj problem. Završavajući prikaz izve-

štaja, gospodin Joka je naveo još jedan od argumenata u prilog alternativama kazni zatvora. Naime, trenutno se u zatvorima u Srbiji nalazi 500 lica koja zadovoljavaju zakonski kriterijum za izricanje alternativne sankcije (mladi su od 25 godina, prvi put su izvršili krivično delo za koje je zaprećena kazna zatvora do 3 godine). Tih 500 lica koštaju državu godišnje oko 2,5 miliona evra, „što je novac kojim se može uraditi jako puno dobrih stvari”.

Nataša Mrvić-Petrović, profesorka na Pravnom fakultetu Univerziteta Union, je prezentovala izlaganje pod nazivom Alternativne sankcije i probacija – uporednopravni pregled. Suština teme koju je ona obuhvatila odnosi se na pitanje u kojoj meri su pojedina alternativna rešenja primenjena u praksi drugih zemalja i šta se na osnovu tih iskustava može zaključiti, odnosno preneti u naš sistem u cilju unapređenja postojeće prakse izvršenja sankcija. Prof. Mrvić-Petrović je istakla da je upravo primenljivost nekog pravnog instituta u praksi najbolji pokazatelj kvaliteta zakonske regulative, ali je „mnogo teže doći do saznanja kako nešto što je propisano zaista funkcioniše u nekoj zemlji, jer na to snažno utiču kulturne, ekonomske, demografske osobenosti”. Kada su u pitanju alternativne sankcije, koje su prihvачene u bukvalno svim zemljama Evrope, postoji vidljiva razlika između njihove proklamovane funkcije zamene kratkotrajnih kazni zatvora i prakse prema kojoj one zapravo figuriraju kao alternative alternativama. Tako se one izriču umesto novčane kazne, mere bezbednosti ili sličnih sankcija, čime je njihova prvenstvena namena dovedena u pitanje. I ovo je, prema rečima prof. Mrvić-Petrović, jedan od indikatora koji nam pokazuje da od primene alternativnih sankcija u startu nećemo moći da očekujemo spektakularne rezultate. Druga stvar koja se gubi iz vida kada je reč o sistemu probacije, poslednjih godina veoma popularne u zemljama kontinentalnog prava, jesta ta da se ona danas suočava sa velikim poteškoćama, prvenstveno u angloameričkim zemljama. Razlog leži u tome što probacione službe pored probacionog nadzora obavljaju čitav niz drugih aktivnosti u pretkrivičnoj, krivičnoj i fazi postpenalne zaštite, što direktno ugrožava njihovu efikasnost. Dakle, prof. Mrvić-Petrović upozorava na nužnost sagledavanja svih problema sa kojima se probacija suočava ukoliko želimo da priхватimo i propagiramo njenu primenu u našim uslovima.

U daljem izlaganju prof. Mrvić-Petrović je govorila o konceptu rada u javnom interesu i nekim iskustvima njegove primene u svetu. Iako je od 1990-ih godina ova sankcija implementirana u zakonodavstva gotovo svih zemalja, ona u praksi nije podjednako zastupljena, a njena primena zavisi u velikoj meri od organizacije izvršenja i adekvatne strukture sistema izvršenja. Primera radi,

Švedska, koja važi za zemlju visokih standarda, ima „velikih poteškoća sa izvršenjem sankcije rada u javnom interesu upravo iz tog razloga što im nedostaje odgovarajuća infrastruktura”. Prof. Mrvić-Petrović ocenjuje da je razlog nedovoljnog izricanja sankcije rad u javnom interesu kod nas nedovoljna informisanost sudija o postojanju povereničke službe sposobljene za izvršenje ove sankcije. Drugi problem na koji profesorka ukazuje jeste neadekvatna iskorišćenost potencijala i veština lica osuđenih na kaznu rad u javnom interesu. Naime, u postupku izvršenja se u najvećem broju slučajeva angažuje samo fizička radna snaga osuđenog, odnosno, određuju mu se nekvalifikovani poslovi, a zanemaruju kreativni potencijali osuđenog koji bi mogao, na primer, da prevede neku knjigu ako je prevodilac ili oslika određene prostore ukoliko poznaje slikarske veštine.

Profesorka je posvetila nekoliko reči i sankciji nadoknada štete, koja kod nas nije dovoljno iskorisćena, iako bi po svojim kaznenim svojstvima mogla naći veću primenu, pogotovo u slučaju lakših krivičnih dela. Ono što nam nedostaje jeste „sistem poravnjanja i pomirenja, ali tako organizovan da medijaciju vode posebno obučeni poverenici, a ne pravnici koji su navikli da sve posmatraju kroz spor, kroz sukob između javnog interesa i potrebe za kažnjavanjem”. Ono što pravnik treba da radi jeste da „obezbedi da to bude pravno uobičeno i da sud formalno prizna rezultate te medijacije”. Takođe je veoma važno ispoštovati načelo pravičnosti, jer u praksi zapadnih zakonodavstava postoje slučajevi da se „u pretkrivičnoj fazi vrši pritisak na osumnjičeno lice da sklopi poravnanje sa oštećenim kako bi izbegao krivični postupak, pa čak i nevino osumnjičeni idu na takvo sporazumevanje kako bi sebi skratili maltretiranje kojem mogu biti izloženi”. „Znači”, naglasila je prof. Mrvić-Petrović, „moramo sa jedne strane uvažiti interes žrtve, a sa druge strane sprečiti njeno manipulisanje određenim zahtevima koji nisu u skladu sa pravnim poretkom”.

Treći deo izlaganja prof. dr Mrvić-Petrović je bio posvećen probaciji, usko posmatranoj kao sankciji koja predstavlja pandan uslovnoj osudi sa zaštitnim nadzorom u našem krivičnom zakonodavstvu. Kada se govori o probaciji u angloameričkim zemljama, ne treba zaboraviti da njena uspešnost ne može biti jednoznačno određena jer svaka od zemalja posebno organizuje njenu primenu, i često se dešava da „neformalnost postupanja probacionih službenika dolazi u sukob sa nekim osnovnim ustavnim pravima i slobodama”. Prednost angloameričkog sistema probacije za razliku od tradicionalne uslovne osude ogleda se u tome što ona omogućava „formalnu patronažu” (pružanje saveta, pomoć, zaštitu osuđenog lica tokom perioda proveravanja i ispunja-

vanja obaveza suda). Prof. Mrvić-Petrović je ukazala na određene „kontradikcije našeg krivičnopravnog sistema i potrebe za jednom promjenjenom krivičnopravnom ideologijom koja se nameće primenom alternativnih sankcija”. Naime, izricanjem uslovne osude sa zaštitnim nadzorom sudija određuje obaveze osuđenom koje on mora da ispuni. Te mere su nametnute i postavlja se pitanje da li će osuđeni prepoznati da su one u njegovom vlastitom interesu. Iz tog razloga profesorka predlaže da u budućim reformama krivičnog zakonodavstva uslovna osuda sa zaštitnim nadzorom bude organizovana po uzoru na švedski sistem, gde od 1988. godine ova sankcija funkcioniše u vidu „ugovornog tretmana”, pri čemu osuđeni potpisuje ugovor sa nadležnim državnim organom kojim garantuje vlastitu dobrovoljnost da će se, na primer, podvrgnuti lečenju od bolesti zavisnosti ukoliko je pod dejstvom droga ili alkohola izvršio krivično delo i sl. Ovakav način, po njenom mišljenju, obezbeđuje veće izglede na uspeh alternativnih sankcija.

Prof. Mrvić-Petrović je završila svoje izlaganje pregledom modela organizovanja probacionih službi evropskih zemalja i zemalja u tranziciji, koji bi mogli poslužiti kao uzor daljem razvoju probacije kod nas, ističući da je uspostavljanje službe poverenika prvi korak kojim se pošlo od logike da najpre treba obezbediti efikasnost sistema koji će se dalje nadograđivati. Kao pozitivan primer navela je holandski sistem probacije koji uspešno funkcioniše od 1915. godine i spaja tradiciju komonveltovskog sistema i kontinentalnog evropskog prava.

Aleksandra Stepanović, načelnica Odeljenja za zaštitu prava lica lišenih slobode u Upravi, predstavila je normativni okvir za izvršenje alternativnih sankcija kod nas. Ona je navela da su usvajanjem Krivičnog zakona i Zakona o izvršenju krivičnih sankcija stvoreni preduslovi za primenu alternativnih sankcija, a donošenje podzakonskih akata i formiranje povereničke službe omogućuje da one zauzmu značajno mesto u sudskej i penalnoj praksi. Nadležnost za izvršenje alternativnih sankcija je poverena Upravi za izvršenje zavodskih sankcija, „što je pomalo kontradiktorno, ali se imalo u vidu da ona ima sve organizacione preduslove, kadrovski potencijal i iskustvo, a takva rešenja nisu nepoznanica u uporednom zakonodavstvu”, naglasila je Aleksandra Stepanović, navodeći praksu Slovenije i Hrvatske. Damir Joka se ponovo obratio prisutnima upoznajući ih sa koracima koji je Uprava preduzela u organizovanju povereničke službe, kao nosioca aktivnosti na realizovanju alternativnih sankcija. Za početak rada službe izabrano je petnaest stručnjaka, specijalnih pedagoša, psihologa, socijalnih radnika, andragoga, zaposlenih u okviru Uprave za izvršenje krivičnih sankcija i tri ustanove u Beogradu: Specijalne zatvorske

bolnice, Okružnog zatvora u Beogradu i KPZ u Padinskoj skeli. Zahvaljujući podršci Saveta Evrope i misije OEBS-a u Republici Srbiji, oni su prošli obuku na četiri edukativna seminara koje su držali eksperti iz evropskih zemalja koje imaju uspostavljen sistem probacije. Na osnovu bogatog iskustva koje su preneli ti stručnjaci biće izrađen nastavni plan i program obuke sledeće generacije poverenika koja će biti fazno proširivana i van Beograda, i koju će voditi naši već trenirani poverenici. Damir Joka je istakao da je vizija Uprave da se u narednom periodu poverenička služba razvije u probacionu službu po uzoru na razvijene evropske zemlje, u cilju uspostavljanja kvalitetnog, modernog sistema izvršenja krivičnih sankcija. Nenad Vujić, direktor Pravosudnog centra za obuku i stručno usavršavanje je prezentovao program edukacije sudija i tužilaca. Prema njegovim rečima, u saradnji sa Upravom za izvršenje krivičnih sankcija utvrđeno je da se u prostorijama Pravosudnog centra obavljaju aktivnosti povereničke službe. Sonja Manojlović, sutkinja Vrhovnog suda Srbije, prenela je neka iskustva iz sudske prakse i probleme koji se odnose na primenu sankcija alternativnih kazni zatvora. Ona je konstatovala da donošenje podzakonskih akata, formiranje povereničke službe, a svakako i proces permanentne edukacije sudija i tužilaca „može doprineti da u potpunosti zaživi ovaj veoma značajan segment krivičnog pravosuđa“.

Učesnici okruglog stola o uspostavljanju alternativnih sankcija u Srbiji su nakon izlaganja govornika učestvovali u širokoj diskusiji o uslovima i mogućim efektima primene novih sankcija. Uz opštu ocenu da je obavljen značajan deo posla, izražena su i očekivanja da će novi vidovi alternativnog kažnjavanja doprineti poboljšanju zaštite društva od prestupništva, rasterećenju prenaseljenih zatvora uz smanjenje troškova i istovremeno poboljšanje izgleda za resocijalizaciju osuđenih lica.

DANICA VASILJEVIĆ

Prikazi knjiga

TEMIDA
Septembar 2008, str. 133-136
ISSN: 1450-6637

Tatjana Đurić Kuzmanović
Poslovno okruženje
Alfa-Graf NS, Novi Sad 2008, str. 326

Izlaskom iz štampe knjige *Poslovno okruženje* prof. dr Tatjane Đurić Kuzmanović, naučnoizdavačka delatnost Srbije je bogatija za delo koje predstavlja pionirski poduhvat u razvijanju ove nastavno-naučne discipline u našoj zemlji. Knjiga je namenjena studentima, ali je zbog svog raspona tema koje obrađuje, bogatog sadržaja, pristupa i datih analiza i sugestija prevazišla okvire udžbenika.

Knjiga se sastoji od pet pogлавља koje obrađuju posebne tematske celine koje određuju poslovno okruženje polazeći od opšteg ka posebnom, tako da se od rasprava i analiza globalizacije dolazi do svakodnevnih problema zaposlenih na radnom mestu i načinima njihovog rešavanja.

Prvi deo, pod nazivom „Globalizacija i evropsko okruženje“ daje pregled makroekonomskih i političkih tendencija koje ubličavaju savremeno poslovno okruženje na nacionalnom nivou. Prva glava je posvećena globalizaciji i ključnim dilemama koje ovaj proces otvara, od vrednovanja efekata do kojih on dovodi, do dilema da li je i na koje načine moguće delovati na globalizaciju.

Tatjana Đurić Kuzmanović

POSLOVNO OKRUŽENJE

NOVI SAD, 2008.

Istiće se neusaglašenost oko definicije globalizacije koja ilustruje višeslojnost i multidimenzionalnost ovog termina oko kojeg različiti autori imaju veoma različita viđenja. Ono što je, međutim, nesporno da se radi o najsnažnijem svetskom procesu današnjice koji utiče na poslovne, ekonomske, društvene i kulturne odnose. Autorka daje pregled shvatanja globalizacije kao istorijskog procesa i posebno analizira njenu povezanost sa neoliberalizmom i na njemu zasnovanom restrukturiranju svetske ekonomije. Predstavljene su i ekonomske i političke dimenzije globalizacije i njeni efekti po svetskim regionima.

Drugo poglavlje sadrži raspravu o ključnim otporima i izazovima globalizacije, pre svega neoliberalnog tipa, koji dolaze od strane teoretičara, ekonomista, praktičara, institucija i društvenih grupa. Pored stavova i aktivnosti alter-globalističkih i ekoloških pokreta, posebno mesto u knjizi imaju feministkinje ekonomistkinje, čijim argumentima se daje posebna pažnja. Studenti koji uče iz ove knjige će tako imati prilike da se upoznaju sa rodnom dimenzijom globalizacije i popularnim mitovima o globalizaciji koje razotkrivaju feministkinje ekonomistkinje, kao što je onaj da je niska cena rada neophodna u obrascu uspešnog razvoja nacionalne ekonomije.

Treće poglavlje razmatra međunarodno okruženje u globalnoj ekonomiji sa ciljem da pomogne studentima da razumeju ključne promene koje se dešavaju tokom procesa internacionalizacije ekonomskega sistema i sa implikacijama tih promena na nacionalne ekonomije. Objasnjavaju se konstitutivni elementi procesa internacijalizacije, kao što su robe i usluge, međunarodni tokovi kapitala, tehnologija i međunarodne korporacije. Posebna pažnja posvećena je međunarodnoj kontekstualnoj analizi koju primenjuje savremeni menadžment u svojoj dijagnozi i predviđanju globalnih promena. Dat je i pregled ključnih preporuka koje međunarodne institucije, agencije i analitičari daju nacionalnim ekonomijama i privatnim kompanijama u cilju njihovog prilagođavanja ekonomskom okruženju. Naredno poglavlje posvećeno je Evropskoj uniji uz predstavljanje njenog istorijata, prirode evropskih integracija i težišta ekonomske politike, sa osvrtom na perspektive Srbije na ulazak u njen članstvo.

Drugi deo knjige „Vlada i preduzeća – zakonodavni i politički procesi“ ima za cilj da upozna studente sa prirodnom kapitalizma i njegovim ključnim institucijama: tržištem, preduzećem i državom, odnosno ulogom Vlade u privredi. Dat je komparativan pregled liberalno kapitalističkog modela odnosa preduzeća, tržišta i države, kao i iskustva Srbije u procesu prolaska kroz socijalizam i izgrađivanja novog, kapitalističkog sistema privređivanja. Pregled brojnih reformi od 1945. godine i procesa društvene i ekonomske tranzicije

kroz koju zemlja prolazi od devedesetih godina prošlog veka olakšava razumevanje uloge države i vlade u novouspostavljenim odnosima i prelazak na narednu glavu u kojoj se analizira značaj regulativa u svakodnevnom i poslovnom životu građana, kompanija i različitih interesnih grupa. Naime, iako je tržište centralni regulativni mehanizam kapitalističkog preduzetničkog sistema, ono ne funkcioniše uvek savršeno, te intervencija Vlade može poboljšati njegovu efikasnost. Pored teorija koje objašnjavaju kad je regulativa poželjna, dat je sažet i komparativan pregled njenog razvoja u Sjedinjenim američkim državama, kao jednoj od najliberalnijih ekonomija, i u Srbiji, kao nacionalnoj ekonomiji u tranziciji.

U ovom delu knjige prati se i uloga preduzeća u odnosu na zakonodavne i političke procese. Poglavlje o političkoj analizi poslovanja upoznaje sa osnovnim demokratskim pravilima i pluralizmom interesa s obzirom da oni čine politički kontekst savremenog tržišnog poslovanja. Analiziraju se političke i netržišne aktivnosti polazeći od razmatranja individualnih i grupnih interesa i načina na koje se oni transformišu u političke akcije. Ove političke strategije obuhvataju lobiranje, tehničku i političku informaciju u lobiranju, efikasnost i kontrolu lobiranja i ostale političke aktivnosti lokalnih zajednica i biračkih tela, kao što su kampanje, pravljenje koalicija i javno zagovaranje.

U trećem delu udžbenika pod nazivom „Netržišno i krizno upravljanje kompanijama“ prati se poslovanje preduzeća iz perspektive njegovog netržišnog i kriznog poslovnog okruženja. Autorka objašnjava značaj netržišnog poslovnog okruženja preduzeća i socijalnog izazova sa kojim se suočava savremeni menadžment u nastojanju da upravlja kompanijom i da se uskladi sa principima socijalne odgovornosti i ekonomske efikasnosti. Poglavlje počinje diskusijom o ekonomskim, političkim i socijalnim izvorima sa kojima se suočava menadžment i ukazuje na pravila u ekonomskom sistemu u netržišnom okruženju Sjedinjenih američkih država i Evropske unije. Prikazane su i analize specifičnosti raznih kriza u koje mogu zapasti kompanije, uz naglasak na timskom pristupu u rešavanju krize. Uz studije slučaja studentima se daju i zadaci za pravljenje planova rešavanja krize pojedinih kompanija.

Poseban deo knjige posvećen je razmatranju društvene odgovornosti preduzeća i poslovnoj etici u globalnom i nacionalnom okruženju, sa posebnim osvrtom na situaciju u Srbiji. Podstiče se razumevanje kompleksnih netržišnih uslova koji utiču na poslovanje preduzeća i faktora koji uobličavaju društvenu odgovornost njihovog poslovanja. S obzirom da je u Srbiji svest o društveno odgovornom ponašanju prisutna tek na nivou koncepta, predsta-

vljene su i civilne inicijative koje promovišu takvo ponašanje. Takođe, definiše se poslovna etika i analiziraju izvori neetičkog ponašanja, etičke dileme i problemi zaposlenih, poput potkazivanja. Ukazuje se na značaj primene poslovne etike, edukacije menadžera i definisanja standarda etičkog ponašanja na svakom nivou u kompaniji, od portira do direktora.

Jedan od važnih elemenata uspešnog poslovanja svake kompanije odnosi se na vešto upravljanje resursima u podržavanju razvoja zaposlenih. Stoga se završni deo ove knjige bavi problemima zaposlenih na radnom mestu, regulativama i mogućim strategijama koje stoje na raspolaganju menadžerima u njihovom rešavanju. Ovo poglavlje dotiče niz pitanja koja su značajna za zapoštene, kao što su privatnost, stres i nasilje na radnom mestu, medicinski problemi, promene u strukturi radne snage, olakšice vezane za njihovu porodicu i zdravstvena briga. Objasnjavaju se i osnovni oblici diskriminacije koji se mogu dešavati na radnom mestu. Autorka posebnu pažnju posvećuje definisanju i dimenzijama diskriminacije na osnovu pola, dobi i nacionalnosti, uz navođenje uslova i mera neophodnih radi njenog sprečavanja i uloga kompanije i menadžera u tom procesu.

S obzirom da je prvenstveno pisana da služi kao udžbenik, u knjizi se nakon svakog poglavlja navode pitanja koja se preporučuju studentima za proveru znanja. Osim toga, sadrži brojne ilustracije, zadatke i primere iz prakse integrisane u tekst ili date na kraju poglavlja, gde se navodi i specifična literatura za datu tematsku celinu.

Udžbenik predstavlja pionirski čin u razvijanju nastavno-naučne discipline Poslovno okruženje u našoj zemlji, ali to nije jedina vrednost ove knjige. Ona predstavlja znatno više od toga, jer pruža obilje korisnih i sistematizovanih podataka, informacija, sugestija i zaključaka svakome ko želi da sazna više o aktuelnim pitanjima našeg okruženja, kao što su globalizacija, međunarodne finansijske institucije, demokratsko upravljanje, korporativna odgovornost, politika i ekonomija Evropske unije. Stoga nam dr Đurić Kuzmanović pomaže da razumemo političke i ekonomске procese koji formiraju okruženje u Srbiji, kao i ono na mikro nivou, na našem radnom mestu. Svako ko želi da razume ove procese i okruženje u kojem se nalazimo naći će u ovoj knjizi odgovore. Publikacija *Poslovno okruženje* je zato izvanredno i korisno štivo i za sve koji se u našoj zemlji bave uobličavanjem politika ili odgovora na njih, kao što su menadžeri, političke stranke, civilni sektor, ženske grupe i sindikati.

MIRJANA DOKMANOVIĆ

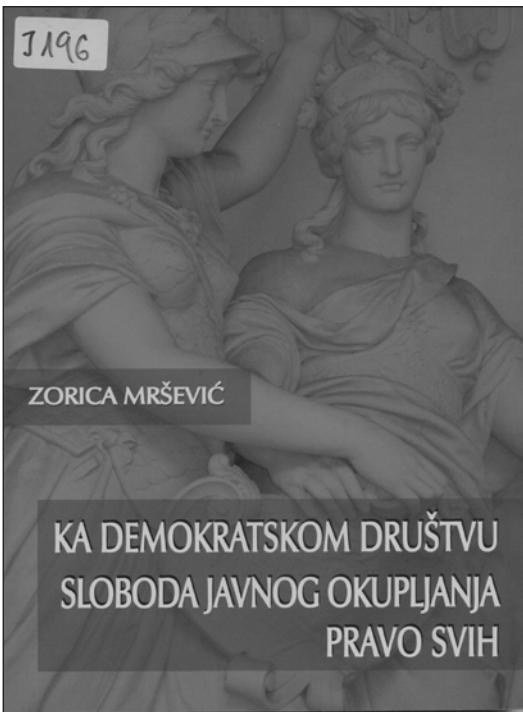
TEMIDA
Septembar 2008, str. 137-140
ISSN: 1450-6637

Zorica Mršević

**Ka demokratskom društvu – sloboda javnog okupljanja,
pravo svih**

Institut društvenih nauka, Beograd, 2007, Čigoja štampa, str.163

Knjiga je nastala u okviru projekta „Demokratski modeli unapređivanja društvene kohezije, tolerancije, ljudskih prava i privrednog razvijanja u političkim i institucionalnim procesima evropskih integracija u Srbiji“, finansijski podržanog od strane Ministarstva nauke Republike Srbije, u periodu od 2006–2010. godine. Sastoji se iz dva dela - opšteg i posebnog. Jedna od osnovnih poruka knjige a i razlog njenog nastanka, po rečima autorkе, jeste rešavanje pitanja nekih dugotrajnih zabluda vezanih za javna okupljanja. Jedna od tih zabluda jeste da su organizatori javnih skupova jedini odgovorni za mir i red skupa – no nisu, odgovorna je država sa svojim nadležnim organima. Takođe, postoji uvreženo shvatanje da parade ponosa nisu mirna okupljanja, ali ona to jesu, kako po karakteristikama svojih organizatora tako i po scenariju zbivanja; napadi i izlivi nasilja tokom parada ponosa dolaze sa druge strane, ne sa strane organizatora i učesnika/ca, te je zapravo država ta koja treba da obezbedi i osigura njihovu miroljubivost.

U prvom poglavlju opšteg dela "Sloboda mirnog javnog okupljanja", dr Zorica Mršević ukazuje na teorijske ali i aktivističke razlike korišćenja termina *sloboda javnog okupljanja i prava na mirno okupljanje*. Dodatno ukazuje na obaveze države da ispoštuje takvu slobodu i omogući nesmetano vršenje prava, kroz adekvatne mehanizme i procedure koje joj, kao državi, stoje na raspolaganju. Posebno se naglašava razlika između individualne odgovornosti učesnika/ca javnih okupljanja i odgovornosti organizatora istih, ali i striktnu obavezu države da učesnike/ce mirnih javnih okupljanja štiti od simultanog okupljanja protivnika (str.16). Kako autorka zaključuje, neophodno je u tom smislu „uskladiti interese koristi javnih skupova i njihovog povećanog rizika po bezbednost“ (str. 16) uz „proporcionalnost upotrebe raspoloživih sredstava regulisanja javnih okupljanja... koja bi omogućila postizanje ciljeva organizatora ali i bezbednosti događaja“ (str. 17). U nastavku se upozorava da upotreba zakonski nedozvoljene sile ili upotrebe više sile no što to okolnosti zahtevaju, povlači kako građansku i/ili krivičnu, tako i disciplinsku odgovornost policije, a zatim autorka daje teorijski pregled vrsta, svrhe i prirode javnih okupljanja.

Poglavlje „Javno okupljanje – zona mogućnosti“ uvodi nas u istorijski prikaz tradicije javnog protestovanja, da bi se kroz parade protesta ukazalo na proces dekriminalizacije homoseksualnih odnosa, te negativne trendove zemalja u tranziciji.

Naredno, treće poglavlje opšteg dela donosi osnovni međunarodno-pravni okvir, gde autorka na istovremeno sažet ali i veoma informativni način ukazuje na osnovne obavezujuće dokumente iz oblasti ljudskih prava koja govore u prilog kako slobodi, odnosno pravu na slobodno okupljanje, tako i zabrani svake vrste diskriminacije, posebno na osnovu seksualne orientacije i/ili rodne pripadnosti.

Četvrto poglavlje „Ljudska prava i seksualna orientacija“ čitaocima i čitaljkama daje mogućnost detaljnijeg upoznavanja sa osnovnim pravima LGBT osoba. Između ostalog, autorka govori o *principima iz Džogdžakarte* iz 2006. godine, koja se „smatraju prekretnicom za lezbejska, gej, biseksualna i transrodna prava, s obzirom da predstavljaju utvrđene globalne standarde za seksualna prava i rodnu jednakost“ (str. 31). U daljem tekstu predstavljene su i aktivnosti Visoke predstavnice Ujedinjenih nacija za ljudska prava Louise Arbour u ovom domenu, te situacija u Evropi sa naglaskom na antidiskriminacioni program Evropske unije. Značajno je što je autorka u ovom delu uključila i Rezoluciju o homofobiji usvojenu 18. januara 2006. godine od strane Evropskog parlamenta, kao i Rezoluciju o slobodi okupljanja i izražavanja za lezbejke,

gejeve, biseksualne i transrodne osobe, usvojenu 24. marta 2007. godine od strane Kongresa Evropskih lokalnih i regionalnih vlasti Saveta Europe.

Peto poglavlje daje pregled istorije parada ponosa u Americi, dok je naredno, šesto, posvećeno Evropi.

Poglavlje „Pink ekonomija“ napisala je Bojana Balon, u kome objašnjava nastanak „pink industrije tokom šezdesetih godina u Americi“ gde su postojala „tzv. gej mesta, javni restorani, gej barovi u kojima su homoseksualci mogli da se zabavljaju i upoznaju, ali plaćajući restoranske usluge po daleko višim cenama od uobičajenih“ (str. 59). U nastavku, ukazuje na razvoj pink tržišta i strategija korišćenih od strane velikih kompanija kako bi „privukle gej klijentelu a da pri tom ne izgube redovne neheteroseksualne mušterije“ (str. 60). Nadalje, autorka daje pregled razvoja pink industrije u Atlanti, Torontu i Vankuveru, Evropi i Novom Zelandu.

U drugom, posebnom delu, dr Zorica Mršević daje sistematizovan i veoma detaljan prikaz sezona ponosa. Prvo poglavlje posebnog dela posvećeno je dešavanjima u Evropi ovim povodom tokom 2006. godine, gde autorka podseća čitaoce i čitateljke na stravične izlive netolerancije, nasilja, pa i zabrana okupljanja parada ponosa u Poljskoj (Krakov, Varšava), Moldaviji (Kišinjev), Rusiji (Moskva), Rumuniji (Bukurešt), Letoniji (Riga), Estoniji (Talin). Naredno, drugo poglavlje daje pregled masovnih, mirnih okupljanja u Evropi 2007, u Madridu, Hamburgu, Berlinu, Londonu, Rimu, Parizu, Atini, Beču, Valeti, Ljubljani, Amsterdamu, Oksfordu, Kopenhagenu, Toršavnu, Londonderiju, Rejkjaviku, Štokholmu i Mančesteru. Veoma detaljnim prikazom autorka ukazuje da postoje države u kojima je moguće organizovati parade ponosa bez nasilnih incidenata, poštujući pravo i slobodu mirnog okupljanja osoba drugačije seksualne orientacije i/ili rodne pripadnosti. Nesvakidašnju okolnost autorka pronalazi u Mančesteru, gde „ne samo što je više od 130 policajaca i policijskog osoblja uzelo učešća na paradi... već su oni čak i predvodili tu paradu“ (str. 90). Čitaocima i čitateljkama će svakako biti interesantno da pročitaju koje su to sve javne ličnosti prisustvovalе i podržavale gorenavedene parade, od gradonačelnika do premijera.

Naredno poglavlje daje sliku mirnih okupljanja van Europe, a zatim dr Zorica Mršević ukazuje na iskustva gradova u kojima su ona održana uz raznorazne teškoće ili posle međunarodnih intervencija.

Peto poglavlje posebnog dela „Kršenje slobode javnog okupljanja – kad politika poništi međunarodno pravo“ izaziva posebno interesovanje. Ovo poglavlje je značajno kako u akademskom, tako i u aktivističkom smislu, jer

Mirjana Tejić

prenosi značajna iskustva kojima se mogu prevazići poteškoće, u slučajevima kada se voljom vladajuće političke elite krše osnovna ljudska prava LGTB osoba. Ovde autorka posebno naglašava „tradicionalnu moć institucija da negiraju, ignorisu i previđaju diskriminaciju i nasilje prema homoseksualcima“ (str. 103), što se, po rečima Elizabete Šnajder, definiše pojmom *moći negiranja* – „institucionalnom moći negiranja postojanja tih rodno zasnovanih i inspirisanih vidova nasilja“ (str. 104).

Šestim poglavljem koje nosi naziv „Javne aktivnosti LGBT aktivizma“, dr Zorica Mršević daje pregled novosadskog festivala *Umetnosti radi akcije*, te dešavanja u Sarajevu, Sofiji i Skoplju.

Čitaocima i čitateljkama iz Srbije svakako će pažnju privući sedmo poglavje posebnog dela, koje upravo beleži iskustva sa ovih prostora, rečito oslikana podnaslovom „Splet loših uspomena i slabe nade“. Takođe, prisutna je i analiza ponašanja elektronskih medija u ovoj sferi, koju periodično objavljuje NVO labris – organizacija za lezbejska ljudska prava.

U „Zaključnim napomenama“ dr Zorica Mršević upozorava da se 2008. godine navršava 60-godišnjica Univerzalne deklaracije o ljudskim pravima, naglašavajući da „ćemo dobiti priliku da se još jednom podsetimo suštinskih principa ljudskih prava – jednakosti, univerzalnosti i nediskriminacije“ jer „kao što je nezamislivo da uskratimo zaštitu na osnovu rase, religije ili društvenog statusa, moramo isključiti pokušaje da se to desi na osnovu seksualne orijentacije ili rodnog identiteta“ (str. 129).

Na samom kraju, autorka postavlja pitanje „... moramo li i mi da čekamo postupak i presudu Suda u Strazburu i višegodišnje pritiske međunarodne zajednice, da bismo ispoštovали jedno vrlo nesporno pravo, slobodu na javno okupljanje, kao pravo svih?“ (str. 130).

MIRJANA TEJIĆ

Poziv na saradnju i preplatu

TEMIDA je časopis o viktimizaciji (stradanju), ljudskim pravima i rodu. Časopis objavljuje naučne i stručne radove koji za svoj predmet imaju problem žrtava kriminaliteta, rata, kršenja ljudskih prava i drugih oblika stradanja (sa posebnim naglaskom na probleme žena, dece, manjinskih grupa, invalidnih lica i drugih kategorija koje su posebno izložene viktimizaciji), strah od kriminaliteta, kršenje ljudskih prava u zatvoru i u krivičnom postupku, prevenciju viktimizacije i slično. Svaki broj je tematski koncipiran, ali se objavljuju i tekstovi van određenih tema.

Teme za 2008. godinu su: broj IV – **Trgovina ljudima** (rok za predaju radova je 1. decembar 2008.). Članci van ovih tema mogu biti predati Redakciji bez obzira na navedene rokove.

Radovi za časopis *TEMIDA* se šalju na adresu Redakcije, Viktimološko društvo Srbije, Dositejeva 1a, 11000 Beograd, tel/fax:+ 381113034232, E-mail: vds@Eunet.rs. Prilozi se dostavljaju na disketi ili elektronskom poštom prema priloženim tehničkim uputstvima.

Tehnička uputstva autorkama i autorima

1. Rad treba da bude obima do 16 strana kucanog teksta duplog proreda. Koristiti font Times New Roman i veličinu slova 12.

2. Prva stranica teksta treba da sadrži: **naslov rada, ime i prezime autora/autorke, apstrakt** (do 150 reči) i **4–5 ključnih reči**.

2.1. Odmah iza prezimena autora (na prvoj stranici) otvoriti fusnotu u kojoj treba dati naziv institucije u kojoj autor radi, zvanje autora, i e-mail.

Primer: Petar PETROVIĆ*

3. Naslove pojedinih odeljaka u tekstu dati u sledećem obliku:

Naslov odeljka (Times New Roman, 12, Bold)

Podnaslov 1 (Times New Roman, 12, Italic)

Podnaslov 2 (slovo abecede u poluzagradi, Times New Roman, 12, Regular)

Primer: **Službe koje pružaju pomoć žrtvama**

Kategorije korisnika

a) Žene i deca

4. Koristiti harvardski sistem citiranja. Na kraju citata u tekstu otvoriti zagradu i u njoj upisati prezime autora, godinu objavljivanja i broj strane.

Primer: (Christie, 2005: 28).

4.1. U fusnotama davati samo propratne komentare.

4.2. Strana imena pisati izvorno.

5. Ukoliko se u tekstu nalaze slike ili tabele, na odgovarajućem mestu u tekstu uputiti na njih, npr. (Tabela 2).

Naslove dati iznad slika i tabela.

Primer: Tabela 1. Struktura viktimizacije prema polu

6. Obavezno priložiti popis literature na kraju teksta. Navesti sve citirane bibliografske jedinice abecednim redom, prema prezimenu prvog autora. Bibliografska jedinica treba da sadrži:

* Dr Petar Petrović je docent na Fakultetu..... u Beogradu. E-mail: nikola@primer.

za knjige: prezime i prvo slovo imena autora, godina izdanja u zagradi, naslov knjige (kurzivom), mesto izdanja, naziv izdavača.

Primer: Milutinović, M. (1977) *Penologija*. Beograd: Savremena administracija.

za poglavlja u knjizi: prezime i prvo slovo imena autora, godina izdanja u zagradi, naslov poglavља, u: prvo slovo imena (urednika), prezime (urednika), skraćena oznaka uredništva (u zagradi), naslov knjige (kurzivom), mesto izdanja, naziv izdavača, broj prve i poslednje strane poglavљa.

Primer: Benton, T. (2006) Do we need rights? If so, what sort? In: L. Morris (ed.) *Rights: Socio-logical perspectives*. New York: Routledge, str. 21–36.

za članke u časopisima: prezime i prvo slovo imena autora, godina izdanja u zagradi, naziv članka, naziv časopisa (kurzivom), broj i broj prve i poslednje strane članka.

Primer: Christie, N. (2005) Restorativna i retributivna pravda u kontekstu rata i ratnih zločina. *Temida*, 4, str. 27–32.

za dokumenta preuzeta sa interneta: upisati datum pristupa internet stranicama sa kojih su preuzeta.

7. Obavezno priložiti na kraju rukopisa: naslov rada, apstrakt i ključne reči na engleskom jeziku.

Svi radovi se anonimno recenziraju od strane dva kompetentna stručnjaka/stručnjakinje, na osnovu čega Redakcija donosi odluku o štampanju. Rukopisi se ne vraćaju.

Preplata

Cena pojedinačnog primerka je 400 dinara. Preplata za 2008. godinu iznosi za pojedince 1500 dinara i 6000 dinara za institucije. Cena pojedinačnog primerka za inostranstvo je EUR 15. Za inostranstvo preplata iznosi EUR 50 za pojedince, odnosno EUR 100 za institucije. U vezi preplate molimo Vas da se obratite redakciji.

Časopis je dostupan u elektronskoj formi na: www.vds.org.yu, www.mntr.sr.gov.yu i [www.doiserbia.nbs.bg.ac.yu](http://doiserbia.nbs.bg.ac.yu)

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

343.98

TEMIDA : časopis o viktimizaciji, ljudskim pravima i rodu / glavna i odgovorna urednica Vesna Nikolić-Ristanović. - Srpsko izd. - God. 1, br. 1 (januar 1998) - Beograd (Đure Jakšića 5) : Viktimološko društvo Srbije : Evropski pokret u Srbiji, 1998- (Beograd : Prometej). - 20 cm

Tromesečno. - Ogledni broj izašao 1997. godine

ISSN 1450-6637 = Temida (Srpsko izd.)
COBISS.SR-ID 140099335